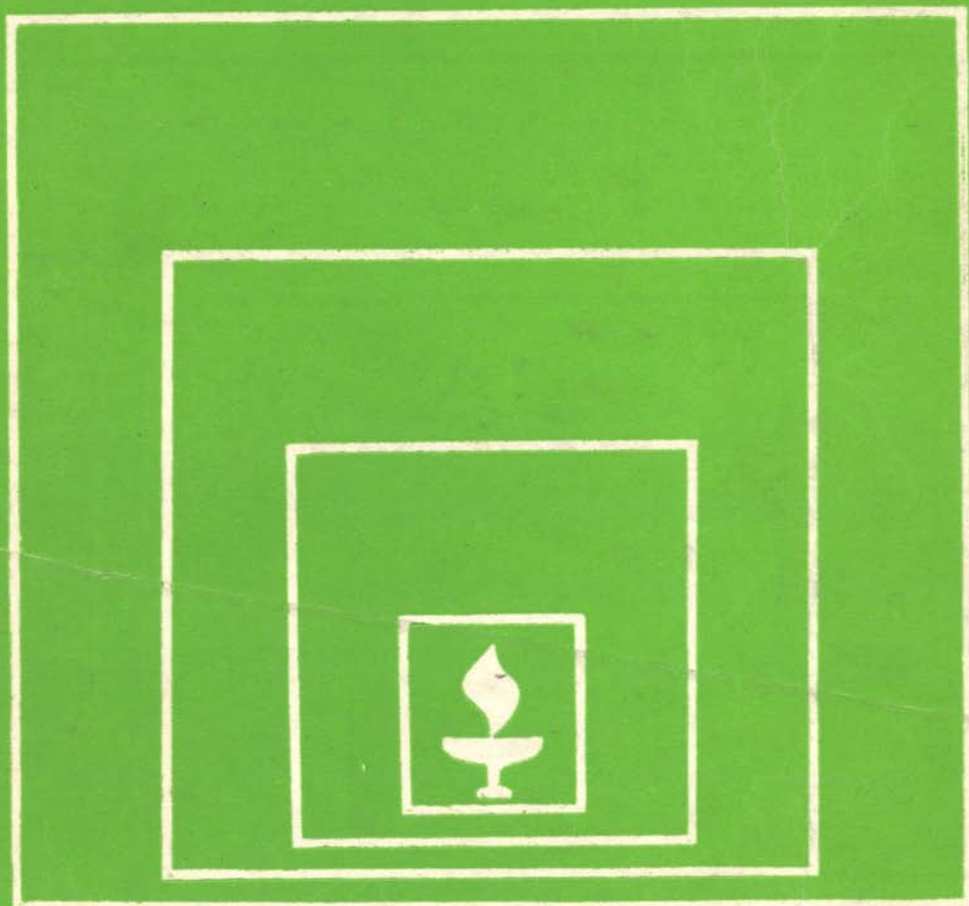


KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ

Érdeklődés: Keresztény Magvető



93. ÉVFOLYAM • 1987

4

ALAPÍTÁSI ÉVE 1861

KERESZTÉNY MAGVETŐ

93. évfolyam • 1987 • 4. szám

KOLOZSVÁR-NAPOCA


TARTALOM

A negyven éves Köztársaság köszöntése	217
Dr. Kovács Lajos: Evangélium és egyház. Püspöki jelentés az 1986. november 20.—1987. november 30. közötti időszakban végzett szolgálatról	219

TANÚLMÁNYOK

Dr. Szabó Árpád: A múlt vallatása: megszólalnak a sziklasírok. Régészeti felfedezések Jeruzsálemben	231
Szabó Sámuel: Killyéni Endre emléke	241
Dr. Erdő János (közlő): Csíkszentkirályi Bors Mihály végrendelete	247

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Szász Ferenc: Válaszd az életet! (I)	251
Válaszd az életet! (II)	254
Székely Miklós: Az erő és szeretet apostola	258
Dr. Jakab Jenő: Legyen világosság	260
Dr. Szabó Árpád: Karácsony: Isten ajándéka 	263
Bibliai fogalmak	265
Eszmék, gondolatok	267
EGYHÁZI ÉLET — HÍREK	269
KÖNYVSZEMLE	274

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő Bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelős szerkesztő), dr. Erdő János
(felelős szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők), Andrási
György és Mikó Lőrinc.

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Lenin út 9 — Telefon: 1 52 71
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, Bulevardul Lenin nr. 9.

A NEGYVEN ÉVES KÖZTÁRSASÁG KÖSZÖNTÉSE

Hazánk története kimagasló eseményeinek sorában tartjuk számon a Köztársaság kikiáltását, amelyre 1947. december 30-án került sor. Ez az esemény egyenes következménye volt azoknak a gazdasági, politikai és társadalmi változásoknak, amelyek az 1944. augusztus 23-i antifasiszta és antiimperialista, társadalmi és nemzeti forradalom győzelmének eredményeként jöttek létre. A Köztársaság olyan új történelmi korszak kezdetét jelentette, amelyben a román nép, kezébe véve saját sorsának irányítását, meghatározta az ország gazdasági helyreállítását, demokratizálását és fejlődését. Románia az eltelt 40 esztendő alatt elért eredményei és megvalósításai által olyan hírnévre tett szert a határokon kívül is, amilyennel azelőtt soha nem rendelkezett.

A Köztársaság győzelmével olyan humanista, társadalmi-kulturális tartalmú életforma vette kezdetét, amely nemcsak a gazdasági, de a szellemi és vallásos élet valóságaiban is megnyilvánult. A szocialista kultúra humanizmusa és demokratizmusa konkrét kifejezői a lelkiismereti szabadságnak, amely forrása a többi emberi jogoknak és szabadságnak.

A Köztársaság alkotmánya biztosította a teljes vallásszabadságot, megteremtve a vallásgyakorlat szabad kifejezésének feltételeit. Az 1948-ban megjelent új kultusztörvény szavatolta a vallásfelekezetek közötti teljes egyenlőséget, megszüntetve ezáltal a múltban tapasztalt felekezetek közötti bizalmatlanságot és ellentéteket. A felekezetek között megvalósult a kölcsönös tiszteleten, a nép és ország szolgálatában a közös együttműködésen alapuló új magatartás.

Az évforduló megünneplésében részt vesznek a vallásfelekezetek is, hiszen kezdettől fogva segítették a nép harcát az igazságtalanság és a leáldozott társadalmi rendszer felszámolásáért. Az egyházak teljes lojalitással csatlakoztak a köztársasági államformához, kifejezve ezáltal is azt, hogy szorosan kapcsolódnak a néphez és készek hozzájárulni az ország új életének építéséhez és fejlődéséhez. Támogatták mindig a nép erőfeszítéseit az új társadalmi rend építésének minden szakaszában. Ott vol-

tak a háború okozta nyomok és sebek eltüntetésében, az analfabétizmus felszámolásában, a mezőgazdaság szövetkezetesítésében, a szocialista gazdasági rend megerősítésében épp úgy, mint a béke ügyének szolgálatában és a népek közötti közeledés és együttműködés elősegítésében.

Az egyházak hívei és lelkészei szilárdan meg vannak győződve arról, hogy a legjobb eszköz az ország népének szellemi, politikai és társadalmi egysége megerősítésére, a szocialista társadalmi rendszer iránti teljes hűség megőrzése, meggyőződéssel támogatva annak törvényeit és szolgálva azokat a törekvéseket, amelyek az ország jólétét segítik elő.

A Köztársaság 40. évfordulóján a vallásfelekezetek hívei és lelkészei a haza iránti szeretettől és az ország vezetői, élén Nicolae Ceaușescu államelnök iránti tisztelettől áthatva, egyesítik erőiket az ország népével, a szocialista Románia sokoldalú fejlesztése és jóléte eléréseért, a világ népei közötti béke és egyetértés megvalósításáért.

Dr. KOVÁCS LAJOS

EVANGÉLIUM ÉS EGYHÁZ

Püspöki jelentés az 1986. november 20—1987. november 30. közötti időszakban végzett szolgálatról.

Múlt évi főtanácsi ülésünket 1986. december 6—7. napjain tartottuk. Az azóta eltelt időszakról az alábbiakban terjesztem elő jelentésemet.

1. Személyi változások

a. Egyházi központunkban a nyár folyamán szomorú esemény történt. Tana Ferenc főszámvevő hat heti szenvedés után 59 éves korában augusztus 12-én elhunyt. Közel 15 évig állott egyházunk szolgálatában. Pontos munkája, valamint egyházunk vezetői és minden tagja iránti kifogástalan magatartása, baráti melegsége, igaz embersége mindnyájunk előtt kedvessé tette. Az utóbbi hat esztendőben végzett püspöki vizsgálatok mindenikén nagy buzgósággal vett részt. Köszönjük hűséges szolgálatát. A temetési szolgálatot Kolcsár Sándor közügyigazgató végezte, a sírnál dr. Szabó Árpád teológiai tanár búcsúztatta. Emlékét kegyelettel őrizzük.

Egyházi Képviselő Tanács, a Főtanács utólagos jóváhagyása reményében, október 1-től kezdődően a főszámvevői állásra *Farkas Dénes* pénzügyi ellenőrt, az ő helyébe pedig *Durugy Lorándot*, a Pénzügyi Bizottság tagját alkalmazta. Mindkettőjük munkájára Isten áldását kérjük.

b. Lelkeszi kinevezések.

Pál Ádám haranglábi lelkészt 1987. február 1-től áthelyeztem a vadai egyházközségbe.

Pálfi Dénes bethlenszentmiklósi segédlelkészt 1987. május 1-től kineveztem ugyanebbe az egyházközségbe rendes lelkésznek.

Fülöp Dezső tarcsafalvi lelkészt 1987. május 1-től áthelyeztem a mézskői egyházközségbe.

Orbán Fitori Dezső székelymuzsnai segédlelkészt 1987. szeptember 1-től kineveztem rendes lelkésznek Kálnokra.

Pap László bágyoni segédlelkészt 1987. november 1-től rendes lelkésznek kineveztem ugyanebbe az egyházközségbe.

c. Lemondások

Várady Zoltán kálnoki lelkésznek, aki ellen meg nem felelő magatartása miatt már korábban fegyelmi eljárásra került sor, viselkedése miatt a gyülekezet döntése értelmében 1987. április 17-én lelkészi állásáról le kellett mondania.

Megdöbbenéssel vettük tudomásul, hogy *Fazakas Dénes* oklándi lelkész 1987. augusztus 9-én országunkat törvénytelen módon családjával

együtt elhagyta és munkahelyére nem tért vissza. Ezt a cselekedetét elítéljük, mert ő egyházunk és népünk iránti fogadalomtételét, amelyet esküjével is megpecsételt, megszegte, ahhoz hűtlenné vált.

d. Nyugdíjazások

Székely Gergely lelkész 1987. április 1-től, 66 éves korában, betegsége miatt, püspöki engedéllyel nyugalomba vonult, 43 évi szolgálata után. Egyházunkat Kocsordon 2, Verespatakon 3, Tordaturon 7 és Mészkon 31 évig hűséggel szolgálta.

Fejér Ignác gépkocsivezető és karbantartó 1987. július 1-től, 60 éves korában nyugdíjba ment. 33 évi szolgálatából 13 évet töltött egyházunknál.

Nyugalomba vonult atyánkfiain további életére Isten áldását kérjük.

2. Püspöki tevékenységem

a. Egyházi szolgálatok

1986. *utolsó estéjén* a kolozsvári belvárosi templomunkban szószéki szolgálatot végeztem.

1987. *január 1-én* a püspöki lakásban végbement a hagyományos fogadás, amelyen az egyházi központ tagjai, teológiai tanárok, lelkészek és egyháztagok nagy számban vettek részt. Újévet köszöntő beszédében dr. Erdő János egyházi főjegyző adott számot az elmúlt év fontosabb egyházi eseményeiről és vázolta az új esztendőben reánk váró feladatokat. Válaszbeszédemben egyházunk további életére Isten áldását kértem.

Január 11-én a kolozsvári 3. számú monostori egyházközség szeretetvendégségén bibliamagyarázatot tartottam.

Február 9—10. napjain részt vettem a Protestáns Teológiai Intézet ún. csendes napjain. Az unitárius hallgatók részére színvonalas előadásokat és bibliamagyarázatokat tartottak Török Áron sepsiszentgyörgyi, Benczédi Ferenc dombói lelkész és Szász Ferenc brassói segédlelkész.

Június 2—3 napjain a bukaresti és nagyszebeni Ortodox, valamint a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetek felekezetközi teológiai konferenciájának Kolozsváron tartott gyűlésén a fő téma a román nép és az együttélő nemzetiségek közötti testvéri együttélés és együttműködés volt a béke és haladás szellemében. A hozzászólások során ismertettem egyházunknak a fenti kérdésekben elfoglalt álláspontját.

Június 7-én, pünkösd első napján, Székelykeresztúron, feleségemmel együtt, részt vettem az ünnepi istentiszteleten és úrvacsoraosztáson. Aznap délután a csekefalvi egyházközség szépen megjavított 150 éves templomában végeztem ünnepi szószéki szolgálatot. A gyülekezet ifjú lelkésze, Péterfi Sándor néhány évi itteni szolgálat óta elismerést érdemlő eredményekről számolhatott be.

Június 28-án a Protestáns Teológiai Intézet unitárius hallgatóinak évváró istentiszteletén végeztem szószéki szolgálatot.

Július 3-án Bukarestben részt vettem az Amerikai Egyesült Államok nagykövetsége által rendezett fogadáson.

Július 12-én és 19-én a kolozsvári belvárosi és monostori gyülekezet konfirmációi ünnepélyén vettem részt.

Augusztus 30-án Kadácsban, a 150 éves templom nagyon szépen, kívülről-belülről történt megjavítása alkalmából tartott ünnepi istentiszteleten végeztem a szószéki szolgálatot. Bíró József lelkész és Pálffy Ferenc gondnok buzgó irányítása mellett az áldozatkész gyülekezet dicséretre méltó munkát végzett. Az ünnepségen a községből elszármazott és

a templom megjavításához anyagilag hozzájáruló hívek nagy csoportja is részt vett. Lelkész beszámolója után dr. Molnár István körü felügyelőség gondnok és Báró József esperes tartalmas ünnepi beszédet mondtak.

Szeptember 17-én feleségemmel és András György előadótanácsossal együtt részt vettem Kolcsár Sándor esperes-lelkész édesanyja, özv. Kolcsár Jánosné Fazakas Mária temetésén, Marosvásárhelyen.

Szeptember 20-án a kálnoki egyházközségben részt vettem, feleségemmel és Farkas Dénes főszámvevővel együtt, Orbán Fitori Dezső volt székelymuzsnai segédlelkész rendes lelkészi beiktatásán. Meg vagyunk győződve, hogy az ifjú lelkész az egyensúlyában megrendült egyházközségben olyan munkát fog végezni, hogy annak eredményeképpen a gyülekezet egysége helyreáll.

Október 7-én a többi felekezetek püspökeivel együtt unitárius teológiai hallgatóinknak tanév eleji bibliamagyarázatot tartottam.

Október 20-án részt vettem Nagy Gyula református püspök 25 éves püspöki jubileumi ünnepségén.

November 5—6. napjain, teológiai tanárainkkal együtt, részt vettem azon a nagyszabású felekezetközi teológiai konferencián, amelyet a bukaresti Ortodox Teológiai Intézet rendezett köztársaságunk kikiáltásának 40. évfordulója és az 50. felekezetközi teológiai konferencia alkalmával. A gyűlésen az elnöki tisztet az ortodox egyház pátriárkája látta el. Felszólalásomban, teológiai tanárainkkal együtt, én is igyekeztem hozzájárulni a konferencia ünnepi hangulatának emeléséhez.

b. Püspöki vizitáció

Április 21-én, húsvét harmadnapján, a kolozs-tordai egyházkör egyházközségeinek meglátogatásával folytattam a püspöki vizitációt, amelynek tagjai: feleségem, András György előadótanácsos, Tana Ferenc főszámvevő voltak, valamint Benedek Sándor esperes és egy néhány egyházközségben Pál András és Balla József körü felügyelőség gondnokok.

Első állomáshelyünk az *alsófelsőszentmihályi* egyházközség volt. Göncz Mihály lelkész 25 éve végzi hivatástudattal szolgálatát ebben az egyházközségben feleségével, mint önkéntes énekvezérrel együtt. Ez alatt a negyedszázad alatt a gyülekezet életében fokozatos fejlődés tapasztalható. A templomlátogatás is a korábbi helyzethez képest sokat javult. Gyakran fogadnak legátust és a szószékcsérés hiterősítő istentiszteletek eredményesen folytak. A lelkész ügyviteli tevékenysége példás. Az egyházközség néhány évvel ezelőtt megjavította templomát és közelebbről a volt énekvezéri lakást szépen berendezett gyülekezeti teremmel alakította át. A reformátusokkal közös temetési énekkar működik. Az egyházközség buzgó gondnoka Bajka Sándor. Az esti istentiszteleten Bíró Sámuel református és Roşu Ştefan ortodox lelkészek mondtak köszöntőt. A községben a felekezetek között teljes az összhang.

Mészkon (április 22) látogatásunk idején lelkészváltás volt. Székely Gergely lelkész április 1-től nyugalomba vonult és a Tarcsafalváról áthelyezett Fülöp Dezső lelkész még nem kezdte meg szolgálatát. A vizitációt a volt lelkész és Halmágyi Góza gondnok fogadta. A kis lélekszámú gyülekezet nagy erőfeszítéseket tesz önállósága megtartásáért. A templomlátogatás jó. Az 50 évvel ezelőtt elhunyt Balázs Ferenc lelkész sírja szépen gondozott. Az egész, nagy kiterjedésű, végig kerítéssel ellátott temetőben példás a rend. Eltávozott lelkész ügyvezetése pontos volt. Meghagytuk a lelkészi lakás mielőbbi teljes befejezését és a fürdőszoba fel-

szerelését. Az esti istentiszteleten a püspöki vizitációt Mureşan Horaţiu ortodox lelkész is köszöntötte.

Sinfalván (április 23) az elmúlt évben lelkészváltás történt. Szabó Zoltán 10 évi szolgálata után az egyházi központban nyert alkalmazást; helyébe rendes lelkészként Buzogány Sándor volt vadadi segédlelkész került, az új gondnok Fodor József lett. Az utóbbi években a gyülekezet templomát két alkalommal is megjavította és nagy áldozatkészséggel, példaadó közmunkavállalással, valamint lelkész és Szolga Ödön volt gondnok közel két évi állandó, önfeláldozó irányító és tényleges segítő munkájával egy modern, minden igényt kielégítő lelkészi lakást épített. A hívek templomlátogatása nagyon jó; a hiterősítő szószerkesztés istentiszteleteken minden alkalommal nagyszámú gyülekezet vett részt. A téli időszakban rendszeresített szeretetvendégségek a gyülekezet évi költségvetéséhez anyagi tekintetben is nagyban hozzájárultak. Az ünnepi istentiszteleten részt vett Hoinărescu Ţepeş Horea vallásügyi hivatali felügyelő; üdvözlő beszédet mondtak Bocan Iuliu ortodox és Portik Hegyi Kelemen római katolikus lelkész. Az új vezetők eddigi munkája az egyházközség további eredményes tevékenységének biztosítója.

Várfalva (április 24) erőteljes egyházközségünk; ősi műemlék templomát a gyülekezet nagy áldozatkészségével nem régen javította ki. Lelkésze Nagy Ödön, énekvezére Pálfi Dénes. A gyülekezet templomlátogatása megnyugtató, áldozatkészsége példás. A hiterősítő istentiszteletek eredményesek voltak. Az ügyvitelt rendben találtuk. A gyülekezet a kisebb egyházközségeket anyagilag rendszeresen támogatja. A temető be van kerítve, szépen gondozott. A templomot és lelkészi lakást körülvevő kőkerítés megjavítása, amelyre a figyelmet felhívtuk, Korondi Dezső gondnok irányításával azóta meg is történt. Az istentiszteleten jelen volt Hoinărescu Ţepeş Horea felügyelő, valamint Bocan Iuliu ortodox beszo-
gáló lelkész, aki újból köszöntötte a püspöki vizitáció tagjait és a nagyszámú gyülekezetet.

Aranyosrákos (április 25) öntudatos gyülekezete Lőrinczi Károly lelkész és Bartha Sándor gondnok vezetésével az utóbbi időben a lelkészi lakás javítását végezte el. Temploma szép rendben van. Az istentisztelet látogatása megnyugtató. 1975 óta a lelkész irányításával dalárda is működik az egyházközségben. Az orgonát villamosították. Az egyházközség legközelebbi terve a torony megjavítása. Egyházközségi temető nincs; a sírhelyek, amelyek parcellákra osztva az egyes családok birtokában vannak, szépen gondozottak. Az ünnepi istentiszteleten a püspöki vizitáció elismeréssel jegyezte fel hosszú időn át volt gondnokának és a Főtanács tagjának, Fodor Antalnak, eredményes tevékenységét. Ez az egyházközség is rendszeresen segíti anyagilag a segítségre szoruló közeli kis lélekszámú gyülekezeteket.

Bágyonba (április 26) vasárnap reggel érkeztünk; meglepéssel szemléltük a szép nagy templomnak a gyülekezet áldozatkészségével véghezvitt külső és belső megjavítását, új ruhába öltöztetését. Látogatásunk alkalmával a gyülekezetben Pap László gyakorló segédlelkészi minőségben szolgált, akit utólag az egyházközség egyhangú meghívása alapján kineveztem rendes lelkésznek. A gondnok Kiss Gyula. A gyülekezet az utóbbi években új lelkészi lakást épített, de emeleti részének befejezése még hátra van; belső lépcsőháza is átalakítást igényel. Az énekvezéri lakást rendbe hozták és egyelőre gyülekezeti teremnek hasz-

nálják. A gyülekezet áldozatkészsége kifogástalan, de templomlátogatása nagyon gyenge, aminek csak részben a magyarázata, hogy temploma a hívek nagy részétől távol, a község legalsó részében van. Lelkész vasárnap délutánonként a község felső részében is tart istentiszteletet, amely látogatottabb. Új lelkész figyelmét felhívtuk minden egyes családnak minden évben való rendszeres meglátogatására. Az ünnepi istentiszteleten a hívek nagy számban vettek részt.

Október 21-én folytattuk a püspöki vizsgálatot a kolozs-tordai egyházkör hat újabb gyülekezetében. Ez volt az első alkalom, amikor a vizsgálaton hiányzott Tana Ferenc főszámvevő. Helyette utóda, Farkas Dénes volt a vizsgálószék tagja. A vizsgálat egy részén Pál András és Balla József felügyelőgondnokok is részt vettek.

Torockó (október 21) volt első állomásunk. A hívek az impozáns templomot a toronnyal együtt nagy áldozatkészséggel és buzgósággal kívül-belül teljesen megújították. A templomot és a lelkészi lakást körülvevő kerítést is megjavították. A templomlátogatás jónak mondható. Ferencz Gábor lelkész, Vajda István gondnok és Utó Gyula énekvezér voltak a keblitanács tagjai mellett a hosszú időn át tartó építőmunka irányítói. A gyülekezet a legtöbb sátoros ünnepen fogad legátust. Utasítást adtunk a temető kitakarítására.

Torockószentgyörgyön (október 22) Sándor Bálint lelkész 25 éve végzi gyülekezeti munkáját nagy buzgósággal és lelkiismeretességgel. Felesége az énekvezér, a gondnok Gábor János. A templom nagyon jó állapotban van, amelyet meleggé, bensőségessé tesz a sok ízléses kézimunka. A volt kántori lakásból átalakított gyülekezeti terem alkalmas szeretetvendégség tartására. A gyülekezet sátoros ünnepeken rendszeresen fogad legátust. A temetőnek egy része takarítást igényel. Felhívtuk a figyelmet a gyülekezet volt lelkészének, Siménfalvi György sírjának rendbetételére. Külön kiemeljük, hogy a torockószentgyörgyi leányegyházközségbe beszolgáló Lőrincz Zoltán feleynedi református és Pap László nagyenyedi római katolikus lelkész, előbbi feleségével együtt, megjelentek az istentiszteleten a püspöki vizsgálószék köszöntésére. A torockószentgyörgyi gyülekezet életét a bensőségesség jellemzi, ami az esti szeretetvendégségen is kifejezésre jutott.

Nagyenyedi (október 23) egyházközség ifjú lelkésze, Sándor Botond, a Barabás Miklós lelkész által megszervezett fiatal gyülekezetet nagy buzgósággal gondozza. Az öntudatos, lelkes keblitanács mellett a gyülekezet legnagyobb támasza Kelemen Miklós, aki gondnoki teendőit nagy hűséggel, hozzáértéssel és áldozathozattal végzi. A gyülekezet a lelkészi lakás átalakítására és bővítésére tesz komoly előkészületeket. Az egyházközség lélekszáma lassan, de állandóan növekedik. Az egyházközségnek saját temetője nincs. A gyermekek vallásórakon való megjelenése nem kielégítő. Lelkész rendszeresen végzi missziós munkáját a marosújvári leányegyházközségben és a szórványokban. A nem nagy befogadóképességű templomban a hétköznap ellenére népes gyülekezet vett részt az istentiszteleten, amelyen a helyi üdvözlések és tartalmas műsor után a város mindkét ortodox lelkésze Tocănel Ioan és Văidean Virgil, valamint Pap László plébános is jelen voltak, meleghangú köszöntő beszédeket mondtak és a közös vacsorán is részt vettek. A református gyülekezet lelkésze, betegségére hivatkozva kimentette magát.

Tordára (október 24) vasárnap reggel érkezett a püspöki vizitáció. A gyülekezet lelkésze Fazakas Ferenc, önkéntes énekvezér Szabó Róza és nem régen megválasztott gondnoka Fodor Béla. Lelkész fáradhatatlan a hívek nyilvántartásában és rendszeres látogatásában, aminek eredményeképpen az egyházközség anyagilag is erős alapon áll. Beszervezte a gyülekezet férfi és nő tagjait, akik a különböző bizottságok tagjaiként a gyülekezet életében ténylegcsen részt vesznek. Ennek eredményeképpen a templomlátogatás és a valláserkölcsi nevelés is megnyugtató. A délután tartott keblitanácsi gyűlésen mintegy 50 férfi és nő jelent meg. A református, római katolikus és unitárius egyházközségeknek közös temetője van, amelynek adminisztrációját a lelkész felesége, Fazakas Ferencné végzi. A temetőben több unitárius lelkész és énekvezér nyugszik. Közülük kiemelkedik híres lelkészük, Albert János síremléke. A délelőtti ünnepi istentiszteleten a helybeli üdvözlések és tartalmas műsor után a püspöki vizitációt Spínciu Gheorghe ortodox esperes, a távolléte miatt Bartalis Árpád római katolikus főesperest helyettesítő Portik Hegyi Kelemen sínfalvi plébános üdvözölték. A katolikus egyház főesperese a közös vacsorán már jelen volt és tartalmas, meleghangú üdvözlélet mondott. Az ótordai református gyülekezet lelkésze, Geréb Dániel, valamint az újtor dai református lelkész, Lőrincz Tibor feleségükkel és népes küldöttséggel jelentek meg, mindketten köszöntőt mondtak és a közös vacsorán is részt vettek. A tordai gyülekezet a kisebb környékbeli egyházközségeket anyagi támogatásban részesíti. Lelkész jelenleg az aranyosgyéresi egyházközségbe is beszolgál. Megnyugvással állapítottuk meg, hogy ebben a nagymúltú egyházközségben lendületes élet folyik.

Kövend (október 25) szinte teljes egészében unitárius hívekből áll. A több évtizeden át itt munkálkodó Kiss Zoltán lelkész nyugdíjba vonulása után utódjául a gyülekezet Székely Miklós ifjú lelkészt hívta meg. Simonfi Miklós gondnok és Csép Dezső gazdagondnok buzgó irányításával a gyülekezet a lelkész lakáson nagy javítást és átalakítást végzett és fürdőszobát is szerelt fel. A kántori lakást gyülekezeti teremmé alakították át, amely 60—70 személy befogadására alkalmas. Itt tartják téli időszakban a megfelelő számban látogatott bibliaórákat, vallásórákat és szeretetvendégségeket. Püspöki vizsgálószék felhívta a gyülekezet figyelmét a melléképületek megjavítására, valamint a templom körüli kőkerítés sürgős újraépítésére. Ugyancsak utasította a vezetőséget három, jelenleg használaton kívüli, de nagy értéket jelentő úrvacsorai ill. keresztelői kehely mielőbbi rendbetételére. A gyülekezet nagy hiányossága az egyáltalán nem kielégítő templomlátogatás, amely az új lelkész-működés óta valamit, de nem sokat javult. Az esti ünnepi istentiszteleten is a gyülekezet létszámához mérten kevesen voltak jelen. Mégis megnyugtató a hívek egyházszeretete és áldozatkészsége.

Alsójárai (október 26) egyházközség lelkésze három évtizede Szathmári József. A gyülekezet nagyszerű, áldozatkész gondnoka Némethi Miklós, aki nem csupán gondnoki teendőit látja el nagy buzgósággal, hanem az énekvezéri és harangozói munkát is minden ellenszolgáltatás nélkül rendszeresen végzi. A püspöki vizitáció tagjaira nagyszerű benyomást gyakorolt a kívül-belül megjavított nagyon szép műemlék templom. Sajnos, a lélekszám kicsi és állandóan apad. A szintén kis lélekszámú református és római katolikus hívekkel a kapcsolat bensőséges. A beszolgáló református lelkész levélben mentette ki távolmaradását a csa-

lájában történt betegség miatt; a római katolikus gyülekezet részéről viszont itt is jelen volt az ide is beszolgáló fiatal sinfalvi plébános és üdvözölte a vizsgálószerket. A gyülekezet, bár az egyházi központ részéről anyagi támogatásban részesül, nagy erőfeszítéseket tesz önállósága megtartására. Az ünnepi istentisztelet és köszöntő után a lelkesi lakáson szeretetvendégség volt.

Az egyházkör többi egyházközségeinek meglátogatása a jövő évre maradt.

A maros-küküllői egyházkör legnagyobb egyházközségének, Marosvásárhelynek, valamint az odatartozó leányegyházközségeknek a meglátogatása november 28—30. napjain ment végbe.

Szászrégeni (november 28) leányegyházközségbe dr. Barabássy László főgondnok, Inczeffy Károly felügyelőgondnok, Kolcsár Sándor esperes és felesége, valamint Kovács István beszolgáló gyakorló segédlelkész atyánkfiaival együtt érkezett a püspöki vizsgálószerk. Látogatásunk elején Demeter József szászrégeni református lelkész vendégszeretében részestültünk. Az 50 évvel ezelőtt épült szép református templom, amelyben havonként tartjuk istentiszteleteinket, zsúfolásig tele volt, híveinken kívül nagyszámú református és római katolikus egyházztaggal. A templomba belépve a református egyházközség 40 tagú vegyes dalárdája felemelő énekszámokkal köszöntött. A leányegyházközség üdvözlete után Inczeffy Károly felügyelőgondnok és Kovács István gyakorló segédlelkész köszöntötték a vizitációt, majd Demeter József református és Gál Sándor római katolikus lelkész üdvözlete hangzott el, végül újabb énekszámot adott elő az énekkar. A közebeden jelen volt és üdvözlő beszédet mondott Nemes Árpád magyarrégeni református lelkész is. Örömmel jegyezzük fel, hogy a testvéregyházközségek vezetői kis közösségünket nagy szeretettel veszik körül.

Marosvásárhelyen (november 29) vasárnap tartottuk a vizsgálatot, amelyre a nagy lélekszámú gyülekezet Kolcsár Sándor esperes-lelkész, Kovács István gyakorló segédlelkész és Elekes Béla gondnok irányításával nagyon szépen felkészült. A templom előcsarnokában ünnepi fogadás volt, keblitanácsosok és mintegy 60 fiú és leány részvételével. Esperes-lelkész üdvözlete után Horváth Györgyné énekvezér vezetésével gyermekeink szép énekszámokkal köszöntöttek. A zsúfolásig megtelt templomban az istentisztelet után helyi köszöntők, majd Inczeffy Károly felügyelőgondnok, valamint Anca Ioan ortodox, Fülöp Dénes református és Lestyán Ferenc római katolikus lelkészek üdvözletei következtek. Utána magas színvonalú ünnepi műsor hangzott el, élményszámba menő művészi ének- és orgonaszámokkal, kórus szavalattal; végül az egyházközség énekkara gyönyörködtetett énekszámával. Ünnepély után mintegy 50 résztvevővel közebeden vettünk részt.

A keblitanács ülésén megtárgyaltuk a második egyházközség és lelkesi állás megszervezésének az ügyét. Egyöntetű volt a vélemény, hogy az új lelkesi állás csak akkor tölthető be, amikor annak anyagi feltételei, templom és lelkesi lakás megszerzésével megteremtődtek.

Püspöki vizsgálószerk megnyugvással állapítja meg, hogy az egyházközségben eleven, lüktető élet van. A templomlátogatás nagyon jó; gyakorik a színvonalas ünnepi istentiszteletek. A gyülekezet lelkesze fáradhatatlan buzgósággal tartja össze a gyülekezet tagjait, és esperesi teen-

dőin kívül a vidékről kórházba kerülő hiveinket is rendszeres lelkipásztori gondozásban részesíti.

Másnap a *jeddi* leányegyházközséget látogattuk meg (november 30). Az istentiszteletet Mihály Lajos gondnok otthonában tartják. Ide gyűlt össze látogatásunk alkalmával is a gyülekezet. Jelen volt Ötvös József református lelkész is feleségével együtt és üdvözölte a püspöki vizsgálószéket. A megleg hangulatú szeretetvendégségen a vizsgálószéket és a híveket dr. Murvay Sámuel köri felügyelógondnok köszöntötte. A kis szeretetközösségből ünnepi hangulatban távoztunk.

A püspöki vizitáció kolozs-tordai egyházkör 12 egyházközségének, valamint a marosvásárhelyi gyülekezetnek és a hozzátartozó két leányegyházközségnek ennek az esztendőnek a folyamán végbement meglátogatása után, újból meglelégedéssel állapítja meg, hogy ezek a látogatások szükségesek és eredményesek voltak. Köri espereseinknek, körí jegyzőinknek és buzgó felügyelógondnokainknak az egyházközségekben évenként végzett nehéz, felelősségteljes, de áldott ellenőrző és lelkesítő munkája nyomán újra meg újra megújul gyülekezeteink élete. Ezt a célt szolgálja egyetemesebb síkon az időnkénti püspöki vizitáció is. Híveink kivétel nélkül mindenütt nagyon vártak és szavakban ki nem fejezhető szeretettel fogadtak. Nagy örömünkre szolgált, hogy a templomokat kivétel nélkül mindenütt kijavítva, megfelelő szép rendben találtuk, ami a hívek egyházszeretetének, hitbuzgóságának, áldozatkészségének és feltétlen élniakarásának bizonytsága. Újra nyilvánvalóvá vált, hogy ha lelkészeink a gyülekezetek lelki irányítását hivatásszerűen végzik, az új társadalmi viszonyok között is, az Alkotmányban biztosított lelkiismereti és vallásszabadság alapján állva, ugyanakkor a fokozatosan egyre teljesebbé váló szocialista társadalmi rend minden nemes célkitűzését teljes erőnkkel támogatva, az egyházi élet eredményes.

Külön ki óhajtom emelni azt a nagy és eléggé fel nem becsülhető segítséget, amellyel espereseink a püspöki vizitáció megszervezésével, cselekvő részvételükkel és minden egyes meglátogatott gyülekezetben elhangzott lelkesítő beszédeikkel annak eredményes tevékenységét nagy mértékben biztosították. Ez az elismerés a püspöki vizitáción résztvevő főgondnokunk és körí felügyelógondnokaink felé is hangzik.

Egyházi szolgálataimban a béke nemes, mindennél fontosabb ügyét állandóan szem előtt tartottam, részt véve minden tőlem telhető módon, szószéki szolgálataimban és mindennapi ténykedéseimmel annak megőrzésében.

3. Külföldi kapcsolataink

Március 11 és 12. napjain Frankfurtban részt vettem az Unitárius Világszövetség — IARF — Végrehajtó Bizottságának ülésén, amelynek főtémája a nyár folyamán a kaliforniai San Francisco közelében, Palo Altóban levő Stanford-i egyetemen rendezendő kongresszus előkészítése volt. A Végrehajtó Bizottság tárgyalta annak lehetőségét, hogy az 1977-ben Kolozsváron rendezett és jól sikerült IARF európai teológiai konferenciájához hasonlóan a jövő évben, 1988. július végén Kolozsváron teológiai konferenciát tartsunk.

Március 13-án, a Végrehajtó Bizottság gyűlése után, az IARF vezetőivel és a frankfurti központi iroda tagjaival együtt Kopenhágába utaztam, ahol az ottani unitárius egyházközség által rendezett IARF teológiai konferencián vettem részt. Ebben a városban folyt le 53 évvel ezelőtt,

1934-ben az IARF kongresszusa, amelyen egyházunkból nagyszámú küldöttség vett részt, köztük dr. Varga Béla főjegyző, dr. Kiss Elek teológiai tanár, valamint Lőrinczy Dénes, Lőrinczy Géza, Balázs Ferenc, Szent-Iványi Sándor lelkészek. Ezen a kongresszuson, két évi angliai tartózkodásom után, útban hazafelé én is jelen voltam, a Manchesterben szintén két évet töltött Darkó Bélával együtt.

A konferencián Dániából, Német Szövetségi Köztársaságból, Angliából, Hollandiából, Svédországból és Romániából összesen 70-en vettünk részt. Én a romániai unitárius egyház történetéről és jelenlegi tevékenységéről tartottam angol nyelvű előadást.

A megbeszélések során egyöntetű álláspont jutott kifejezésre, amelynek főbb pontjai Világszövetségünk eddigi programjának is alapvető tételei: 1. küzdelem a béke megvédéséért, 2. öntudatos részvétel minden olyan mozgalomban, amely a haladás, népek és nemzetek békésebb életének megvalósítását szolgálja. Ennek a szellemnek szószólói voltak minden időben az IARF tagegyházai, és harcosai kívánnak lenni velünk együtt a jövőben is.

A vasárnapi istentiszteleten a kopenhágai unitárius gyülekezet lelkésszé avatta Ragnar Emilsen svéd prédikátort. A dán és angol nyelven tartott szertartáson én is részt vettem.

Április 8-án egyházunk meghívására hivatalos látogatásra országunkba érkezett dr. William Schulz, az észak-amerikai unitárius univerzalista egyház elnöke feleségével, valamint Natalie Gulbrandsen moderator-főgondnokkal és férjével együtt. A négytagú küldöttség öt napos látogatása első estéjén, több egyházi vezetővel együtt, a püspöki család vendégei voltak. Másnap délelőtt az egyházi központban ünnepélyes fogadtatás volt. A Protestáns Teológiai Intézetben tett látogatás után, Tor-dán megtekintettük a római katolikus templomot, a jelentőségteljes 1568-i országgyűlés színhelyét, majd alsófelsőszentmihályi, sinfalvi, várfalvi, torockószentgyörgyi és torockói templomainkban és az illető egyházközségek lelkészi családainál tettünk rövid látogatást. Este Torockón Ferencz Gábor lelkész és családja vendégszeretetét élveztük. A második nap délelőttjén sárosi, dicsőszentmártoni, ádámosi és dombói egyházközségek templomait és lelkészi otthonait látogattuk meg. Délután Marosvásárhelyre utaztunk, ahol hétköznap ellenére, nagyszámú gyülekezet várt. Itt Schulz elnök prédikált; angol nyelvű egyházi beszédét, valamint Kolcsár Sándor esperes-lelkész és gyülekezete üdvözlétét dr. Erdő János főjegyző tolmácsolta magyar ill. angol nyelvre. Ezután tartalmas ünnepi műsor következett. A Marosvásárhelyen töltött éjszaka után másnap délelőtt segesvári, újszékelyi, alsóboldogfalvi, székelykeresztúri, fiatfalvi egyházközségek és lelkészi családjaikat látogattuk meg. Ezután a korondi egyházközségben megtekintettük a szép templomot. Virágvasárnapján délelőtt a kolozsvári belvárosi templomban, délután pedig a monostori buzgó gyülekezet istentiszteletén Schultz elnök prédikált. Este az iriszi templomban és a lelkészi családnál tettünk rövid látogatást.

Vendégeink távozásuk alkalmával a feljük mindenfelől kiáradó szeretetteljes fogadtatásért meghatottan mondtak köszönetet, hangsúlyozva, hogy látogatásuk számukra felejthetetlen élményt jelentett.

Május 16—18. napjain nem hivatalos minőségben egyházi központunkban látogatást tett dr. Harrington Szánthó Donald ny. new-yorki

lelkész, egyházunk nagy barátja, a Protestáns Teológiai intézet tiszteletbeli doktora.

Május 23-án, meghívásunk alapján, egy hétig tartó hivatalos látogatásra országunkba érkezett dr. Roy Smith, az Unitárius Világszövetség — IARF — elnöke, az angol unitárius egyház főtitkára feleségével együtt. Az Otopeni-i repülőtérré való megérkezésükkor püspök és András György előadótanácsos köszöntötték. Az első éjszakát Brassóban töltve, másnap, vasárnap délelőtt a kőhalom-homoródi egyházközségben tartott istentiszteleten András György imája után vendégünk prédikált angol nyelven, amelyet magyar nyelvre én fordítottam. Az istentisztelet és az azt követő műsor ünnepi hangulatban, nagyszámú gyülekezet jelenlétében folyt le. Vendégeink nagy érdeklődéssel szemlélték az egyetemes egyház összes gyülekezeteinek anyagi hozzájárulásával megszerzett szép egyházi épületet, a Vass Mózes lelkész irányításával elkészült istentiszteleti terten, a lelkészi lakást és a szépen gondozott kertet. Utána, a lelkészi család látott szívesen ebéden. A délutáni órákban rövid látogatást tettünk az olthévízi templomban és a lelkészi lakásban. Estére Brassóba érkeztünk, ahol elnök atyánk fia korábbi látogatása alkalmával már prédikált. Májay Endre lelkész meghívására a brassó melletti Poiana nyaralóhelyen vacsorán vettünk részt. Másnap Kolozsvárra érkezve, a püspöki lakásban és az egyházi központban tett látogatás után, meglátogattuk a Protestáns Teológiai Intézet rektorát, majd este részt vettünk a szováti egyházközség esti istentiszteletén. Ez alkalommal a templomban olyan nagy gyülekezet zsúfolódott össze, amilyent csak ezen a helyen lehet látni. Pataki András lelkész üdvözlője után az IARF elnöke prédikált, melyet dr. Erdő János főjegyző fordított, majd a lelkészi család szívesen látott vendégei voltunk. Másnap a segesvári és székelykeresztúri egyházközségeket látogattuk meg. Ezután Siménfalván a templom megtekintése után Péter József lelkész családja vendégszeretetét élveztuk. A Kadácsban tett rövid látogatás után a székelyudvarhelyi egyházközségbe érkeztünk, ahol a templom megtekintése után dr. Szász Dénes lelkész és énekvezér felesége, valamint a fogadásunkra összegyűlt vezetőség és nagyszámú gyülekezet vendégei voltunk. Másnap, áldozócsütörtökön, napsütéses időben először Homoródszentmártonba érkeztünk. Ezután Recsenyéden és Homoródszentpálon állottunk meg. Ez utóbbi helyen a látogatás emlékére a templomkertben fát ültettünk. Oklándon a lelkészi lakás szép székelykapuja előtt fűvözenekar fogadott. Végül a karácsonyfalvi ősi műemlék templom megtekintése és a lelkészi család meglátogatása után Homoródmáson este 8 órakor istentiszteleten vettünk részt, amelyen mintegy 800 hívő jelenlétében az Unitárius Világszövetség elnöke prédikált angol nyelven. A késő esti szeretetvendégségen az egyházközség tanácstermében a gyülekezet vezetői mellett Boer Illés megyei vallásügyi hivatali felügyelő is részt vett. Az egész Homoródménán nagy gyülekezetek fogadtak. Vendégeink meghatóttan gyönyörködtek a szép templomokban. A következő napon Korondon tettünk látogatást, majd Marosvásárhelyen a lelkészi család és az egyházközség vezetői vendégeltek meg. Kolozsvárra érkezve, szombaton a püspöki család vendégei voltak. Utána vendégeinkkel repülőgépen Bukarestbe utaztunk. Vasárnap reggel az Otopeni-i repülőtéren búcsúzásuk alkalmával vendégeink meghatóttan fejezték ki köszönetüket a felejthetetlen és gazdag élményekért,

valamint a meglátogatott gyülekezetek mindenikében a lelkészi családok által nyújtott meleg vendégszeretetért.

Július 26. és augusztus 17. közötti időben egy hat tagú egyházi küldöttség, amelynek tagjai a püspök vezetése mellett dr. Erdő János főjegyző, dr. Szabó Árpád és Rezi Elek teológiai tanárok, András György előadótanácsos és Kiss Alpár baróti lelkész voltak, részt vett a Kaliforniában, Berkeley városban tartott teológiai konferencián és azt követően az Unitárius Világszövetségnek Palo Alto városban, a Stanford egyetem épületében lefolyt kongresszusán. A küldöttség tagjai a teológiai megbeszéléseken és a kongresszus munkálataiban egyaránt cselekvő módon vettek részt, méltóan törekedtek egyházunkat és országunkat képviselni. Gyűlésünkön a tárgysorozat külön pontjaként a kongresszusról részletes jelentés fog elhangzani.

November 10—12. napjain nem hivatalos látogatása alkalmával fogadtuk az IARF főtitkárát, Diether Gehrmannt, akivel az 1988. július végén Kolozsváron tartandó teológiai konferencia programját tárgyaltuk meg.

4. Lelkésznevelés

Dr. Izsák Vilmos, a gyakorlati tanszék előadótanára 1986. augusztus 1-én nyugdíjba vonult. A tanszék óráinak ellátását átmeneti időre, komoly többletmunkaként, tanáraink vállalták. A bentlakás vezetője Rezi Elek, a hallgatók lelki nevelésének irányítója dr. Szabó Árpád.

Hallgatóink az előadásokon, reggeli áhítatokon, a tanárok által tartott bibliaórákon, valamint a vasárnapi istentiszteleteken pontosan megjelentek; a reggeli áhítatokat megfelelő módon végezték. Fegyelmi eljárásra nem került sor. A félévi és az év végi vizsgaeredmények általában kielégítőek voltak. Minden hallgató a sátoros ünnepeken legátusi szolgálatot végzett, amely lelkészeink jelentése szerint megnyugtató volt. A legátust fogadó lelkészi családoknak és gyülekezeteknek e helyen is köszönetet mondunk.

5. Kiadványaink

Állandó kiadványaink közül a Keresztény Magvető és az 1987. évi falinaptár jelent meg. Újra kiadtuk a konfirmációi kátét. Nyomatás alatt van az egyházi énekeskönyv és a konfirmációi emléklap. A jövő évre kértük az Imakönyv, Négyszáz év 1568—1968 című emlékkönyv, valamint a Közérthető evangélium megjelentetésének jóváhagyását.

6. Halottaink

Legutóbbi Főtanácsunk óta az alábbi atyánkfiai távoztak e földi életből az örökkévaló világba:

Ekárt Andorné Pálffy Sarolta, néhai székelykeresztúri lelkész özvegye 1986. november 22-én, 82 éves korában, Székelykeresztúron. A temetési szertartást Botha Dénes fiatfalvi lelkész végezte.

Nemes Dénesné Simon Anna, volt kálnoki lelkész hitvestársa június 22-én, 78 éves korában Bodokon. Sírjánál a szolgálatot Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész végezte.

Dr. Gyarmathy Árpádné Demény Ida, főgondnokunk hitvestársa, február 4-én, Budapesten. Hamvait április 27-én helyezték örök nyugalomra a kolozsvári evangélikus temetőben.

Id. Szabó Józsefné Gergely Mária február 11-én, 82 éves korában és

Id. Szabó József március 9-én, 84 éves korában Homoródvárosfalván. Az elhunytakban Dr. Szabó Árpád teológiai tanár édesanyját és édesapját gyászolja. Temetésükön a szolgálatot Bíró Barna lelkész végezte, búcsúszavakat Báró József köri esperes mondott.

Ozv. Lőrinczy Gergelyné Fülöp Irma, néhai désfalvi lelkész özvegye, április 8-án, 73 éves korában, Dicsőszentmártonban. Sirjánál Fazakas Endre lelkész búcsúztatta.

Miklós Istvánné Kenyeres Margit, volt medgyesi lelkész hitvestársa, április 25-én 65 éves korában, Medgyesen. Temetése Dombón volt, Beneczédi Ferenc lelkész szolgálatával.

Gál Gyula ny. lelkész augusztus 8-án, 87 éves korában Kolozsváron. Szolgálatát Torockószentgyörgyön egyházunk iránti hűséggel és odaadással végezte 42 évig. Előbb betegségi, majd korhatári nyugdíjat élvezett 23 évig. Temetésén a szolgálatot Szabó Dezső lelkész végezte.

Tana Ferenc főszámvevő, augusztus 12-én, Kolozsváron.

Hegyí Géza, az E. K. Tanács tagja, a Gazdasági Bizottság elnöke, szeptember 10-én, 82 éves korában, Kolozsváron. Temetésén a szolgálatot Sebe Ferenc ny. tanácsos végezte.

Ozv. Kolcsár Jánosné Fazakas Mária. Kolcsár Sándor esperes-lelkész édesanyja, szeptember 17-én, 86 éves korában, Marosvásárhelyen. A temetési szertartást Kovács István gyakorló segédlelkész végezte.

Elhunyt hittestvéreink emlékét szívünk mélyén őrizzük.

Az elhangzott jelentésből kitűnik, hogy habár időnként fájdalmas, lehangoló jelenségekkel is kellett találkozunk, a legutóbbi Főtanács óta eltelt időszakban is az egyházi központ tisztviselőivel együtt igyekeztünk legjobb tehetségünk szerint, hivatásszerűen munkálkodni. Ebben az igyekezetünkben jelentős támogatóink teológiai tanáraink voltak, akik szívesen vállalták a negyedévi lelkészi értekezleteken való részvételüket és előadásaikkal, valamint a megbeszélések irányításával fontos szolgálatot teljesítettek. Elismeréssel adózunk főgondnokainknak, főjegyző atyánkfiainknak, egyházköreink vezetőinek, elsősorban espereseinknek, továbbá köri jegyzőinknek és pénztárosainknak, valamint köri felügyelőgondnokainknak, akik az egyházkör egyházközségeinek évenkénti meglátogatásában való részvételükkel a vizsgálatok értékét nagyban emelték. Köszönjük, hogy lelkészeink, órhelyükön hűséggel állva, gondnokaik és keblitanácsosaik önzetlen, buzgó támogatásával egyházközségeink életének zavartalan működését biztosították. E helyen külön is ki kell emelnünk annak az áldásos tevékenységnek a nagy jelentőségét, amelyet az egyházközségeinkben buzgó gondnokaik végeznek. Nagy megnyugvással gondolunk arra, hogy híveink túlnyomó többsége, egyházunkhoz való ragaszkodásáról, híhűségéről és példamutató áldozatkészségéről újra meg újra tanubizonyságot tesz.

Végül hálás köszönetünket nyilvánítjuk a Vallásügyi Hivatal elnökének és munkatársainak azért a megértő, jóindulatú támogatásért, melyet ügyeink megnyugtató rendezésében állandóan tapasztaltunk.

Isten áldása legyen lélekszerint, az evangélium szellemében végzett munkánkon.

TANULMÁNYOK

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

A MŰLT VALLATÁSA: MEGSZÓLALNAK A SZIKLASÍROK*

RÉGÉSZETI FELFEDEZÉSEK JERUZSÁLEMBEN

Amikor a régészet felfedezéseiről olvasunk, amelyek az ókori Közel-Kelet területén felszínre hozták a letűnt korok emlékeit, az első kérdés, amit legtöbben feltesznek az, hogy azoknak milyen kapcsolatuk van a Bibliával. A kérdés a kívülálló számára zavarbaejtő lehet. Egyrészt meg van győződve arról, hogy a régészeti felfedezések eloszlatták az elmúlt nemzedékek kételkedését, és megerősítették a Biblia történetiségét. Másrészt viszont azt hallja, hogy a régészet bebizonyította, a Biblia egyszerűen téved. Az a törekvés azonban, hogy csak egyik szemünkkel pillantunk a régészeti eredményekre, miközben a másik a Bibliára szegezve marad, olyan ferde látásmódhoz vezet, amely az emberrel tévesen láttatja meg ezeket az ősi kultúrákat, mindpedig magát a Bibliát.

A régészeti bizonyítékok ugyanis csak egyikét jelentik azoknak a tényezőknek, amelyeket a Biblia alapját szolgáltató történelmi valóság vizsgálatához figyelembe kell vennünk. A másik tényező a rendelkezésre álló bibliai szövegek kritikai vizsgálata, az, hogy mikor írták azokat, mi volt a szerzők célja, milyen volt történelem-értelmezésük, másszóval azok a kérdések, amelyeket a biblia-kritika címszóval össze lehet foglalni, legalább ugyanilyen fontosak. A Biblia szövege és a régészet által szolgáltatott adatok objektív tényezők, amelyek felett a vitának nincs helye. Viszont ha ezeket az adatokat különböző elméleti összefüggésekbe helyezük el, azaz különbözőképpen s főként célzatos beállítással értékeljük, akkor igen különböző képeket kapunk a Bibliáról.

A régészet sem nem bizonyítja, sem nem cáfolja végérvényesen a Bibliát. A régészetnek egészen más, igen fontos feladatai vannak. Ez a tudomány bizonyos tekintetben újra életre kelti azt az anyagi világot, amelyet a Biblia feltételez. Annak ismerete ugyanis, hogy miből építettek egy házat, vagy milyen is volt egy kultuszhelyként használt „magaslat“, egyrészt nagyban emeli a bibliai szöveg megértésének fokát, másrészt kiegészíti a történelmi tudósításokat. Továbbá, a régészet ismerteti velünk az ókori Izrael szomszédainak életmódját és gondolkozását, ami önmagában is érdekes, és ami ugyanakkor megvilágítja azt az eszmevilágot,

* Az ismertetés Gabriel Barkay: „Ketef Hinnom. A Treasure Facing Jerusalem's Walls“ című beszámolója felhasználásával készült.

amelyből az ókori Izrael gondolkozása kialakult. Végül pedig a régészet alapvető nyersanyagot szolgáltat a bibliai történelem azon kutatói számára, akik azt vallják, hogy a kutatás legfőbb feladata helyesen értelmezni a Bibliában levő tényanyagot, nem pedig igazolni vagy cáfolni a művet.

A Biblia jelentősége nem magukban a történeti tényekben rejlik, hanem a szöveg történelem-magyarázatában, ami a kinyilatkoztatás eszköze, s mint ilyen nem bizonyítható és nem is cáfolható. Csüggedésre okot adó mégis, hogy a régészet, még a pusztá tények esetében is, számunkra viszonylag kevés adatot szolgál. Ennek oka igen egyszerű. A Biblia eseményei nagyrészt Palesztina területén játszódnak, az ott talált írásos anyag viszont, amely nélkül a történeti rekonstrukció szükségszerűen mindig kérdéses marad, csekély, majdnem semmi. Itt nem irtak csaknem elpusztíthatatlan agyagtáblákra, mint amilyeneket Mezopotámiában használtak, és a talaj sem volt a romlandó anyagokkal olyan kegyes, mint Egyiptom homokja. (Vö. Ch. Bermant, M. Weitzman: Egy ismeretlen ókori civilizáció: Ebla, 56—84 l.).

Jeruzsálem múltjának titkai mindig vonzották a zarándokokat és az utazókat a Szentföldre. Zsidók, mohamedánok és keresztények, akik az elmúlt századok alatt meglátogatták a várost, írásban és képekben rögzítették élményeiket és benyomásaikat, amelyek fontos bizonyítékokat szolgáltatnak számunkra a város történetét illetően. Az utóbbi két évszázad alatt a Szentföld iránti érdeklődés tudományos irányt vett, tudósok és történészek kezdtek tanulmányozni történetét és az 1860-as években megtörténtek az első régészeti ásások Jeruzsálemben. Kezdetben ezek a vállalkozások többé-kevésbé csupán vak tapogatózások voltak az ismeretlenben, gyakran magát az ásásra vállalkozót is veszélybe sodorva, s a legtöbb esetben helytelen következtetésekhez vezettek, mivel hiányoztak az ásások tudományos módszerei.

Jeruzsálem folyamatosan lakott volt több mint háromezer éves történelme folyamán és az egymás fölé helyeződő települési szintek pusztítások és újjáépítések viharos történetéről tanúskodnak. Ez a bonyolult helyzet komoly akadályokat és nehézségeket állított a szakemberek elé, akik meg akarták fejteni a város múltjának titkait. Bár az ásások mindig meglepetésekkel szolgáltak, mégsem hoztak a felszínre sok tárgyat, mivel az egymást követő korszakok lakói rendszerint eltüntették, vagy beépítették elődeik megmaradt értékeit.

Ez az ásás, amelyről most beszámolunk, ebben a tekintetben kivételet képez, mivel rendkívül gazdag régészeti anyagot találtak, amely egyben nagy jelentőséggel is bír. A talált maradványok több mint kétezer év történetére derítenek fényt az első, salamoni templom időszakától kezdve egészen a török-ottomán korig.

Az ásás színhelye a történelmi Jeruzsálem falain kívül, attól nyugati irányban fekvő Szent András skót templom melletti terület. A templom egy dombon áll, ahonnan széles kilátás nyílik a régi városalapra, a Hinnom-völgyre és a Sion-hegyre. A dombról délkeletre látható Siloám falu, majd odébb a távolban a judeai pusztá. A sziklás dombokat, amelyek a Hinnom-völgy Jeruzsálemmel szembeni oldalán emelkednek, az arabok „Ras ed-Dabous“-nak (gombostüfej, combcsont vég) nevezik. A régészeti kutatócsoport azért, hogy a helynek történelmi nevet adjon a Hinnom-völgyről és a helyrajzi fekvése miatt „Ketef Hinnom“ (Hinnom válla)-nak

nevezte el. A domb 755 m magas, míg a Hinnom-völgye fölé 80 m-re emelkedik. A Ketef Hinnom dombja azon a vízválasztón fekszik, amely a judeai pusztán halad át és a legalacsonyabb pontját itt éri el Jeruzsálem város területén, egészen megközelítve a történelmi várost. Egy másodrendű út, amely Jeruzsálemet összeköti a vízválasztó vonalán haladó főúttal, éppen a hegyoromtól északra ereszkedik alá. Azok az utazók, akik Jeruzsálemet délről közelítették meg, csak itt hagyhatták el a főutat, hogy a városba térjenek, tekintettel az alsóbb Hinnom-völgy meredek lejtőire.

A városfalakkal szembeni oldalon levő hely fekvése jó kilátást biztosított, de egyben stratégiai jelentőségű is volt. A domb éppen a Juda és Benjámin törzsek területeinek határvonalán fekszik, ahogyan azt a Józsué könyvében olvassuk: „Innen fölmege a határ a Ben Hinnom-völgynek a jebuszi hegyhát déli oldalánál, azaz Jeruzsálemnél. Majd fölmege a határ a hegytetőre, amely a Hinnom-völgyével szemben van nyugatra, és a Refaim-völgy északi szélén van“ (15,8).

A helyszín azon az úton fekszik, amely Dávid szülővárosát, Betlehemet összeköti Dávid fővárosával, Jeruzsálemmel. A másodfeleség bibliai története Gibeában a lévitával kezdődik, aki Betlehemből utazott északnak hazafelé Efraim-hegységébe másodfeleségével és szolgájával. A napnyugta éppen a keresztútnál érte, amelyik Jeruzsálembe, abban az időben a jebusziak által uralt városába vezetett: „De a férfi nem akart ott maradni ejszakára, hanem útra kelt, és eljutott Jebuszig, (azaz Jeruzsálemig). Amikor Jebusznál voltak, és már nagyon későre járt az idő, azt mondta a szolga az urának: Gyerünk, térjünk be ide a jebusziak városába, és szálljunk meg benne. Az ura azonban azt mondta neki: Ne térjünk be idegen városba, ahol nem Izrael fiai laknak, menjünk tovább Gibeáig“ (Bír 19, 10—12).

Pompejus Ketef Hinnom területét választotta ki haditábora számára J. e. 63-ban, amikor megtámadta a várost. Később J. u. 70-ben Titusz ostromfalat épített e hely közelében Josephus tanúsága szerint (Zsidó háború 6, 12:2), valamint táborhelyül is szolgált Jeruzsálem ostroma idején.

A mostani ásatást megelőzően Ketef Hinnom területén nem találtak semmi említésre méltót, bár tudták, hogy ezen a területen sziklasírok vannak. 1940-ben, amikor a skót templomhoz vezető utat építették, az S. A. Husseini által ásott mentőárok* a bizánci időszakból való maradványokat hozott felszínre, de ezeket sohasem tették közzé. Az 1970-es években a terület felszíni vizsgálata folyamán különböző időszakokból származó török cserép-, és épületmaradványokat gyűjtöttek össze és sziklasírokat találtak. Mindez, valamint a terület fontos fekvése a városfalakkal szembeni oldalon azt sugallta, hogy ezen a területen többféle tevékenység játszódott le a földműveléstől kezdve egészen a hadászatig (utak, erődítmények, táborhelyek).

Az ásatások három szakaszban folytak: 1975. augusztus, 1979. június—augusztus, 1980. augusztus—október, Gabriel Barkay, a Tel Avivi egyetem Régészeti Intézete magyar származású főkutatójának irányításával. Ahogyan a régész csoport egyre mélyebbre hatolt a sziklás talajba, úgy tárultak fel az egymás felett levő szinteken a történelem különböző korszakai.

1. A skót templomot 1927-ben építették; ezt megelőzően Ketef Hinnom kopár, sziklás domb volt, amelynek tetejét és lejtőit olajfák és szeder borította. A dombon két magányos épület állott: egy megerősített őrtorony, amelyet Van de Velde 1852-ben kiadott térképén Qasr el-Ghazal (gazella erőd)-nek nevezett, és a görögök által épített ipari raktárpépület, amelyet el-Haririyah (harir—selyem, arabul) néven ismertek. Az erődöt valószínűleg a korai török-ottomán időszakban építették azzal a rendelkezéssel, hogy ellenőrizze a Jeruzsálemtől délre vezető útvonalakat.

Ebből a korból több minden felszínre került az ásás nyomán: útrészlet, mezőgazdasági teraszok kertek számára, valamint kisebb tárgyak is, így erre a korra jellemző agyagpipák, török pénzek és egy görög-keresztény medallion az Újtestamentumból vett jelenetekkel díszítve. A sziklasírok egyikét, amelyet még az első templom idején véstek sziklába, a múlt század végén egy robbanás ösztörte, s ezt a török hadsereg fegyver- és töltény-raktárként használta. Ezt bizonyította a nagyszámú fegyver és más, a katonai élethez tartozó tárgyak, mint jelvények, gombok, pipák, játékkockák, patkók stb.

2. A domb északi részén a régészek egy nagy kőküszöböt, egy termet bolthajtásos mennyezettel szépen faragott kövekből, valamint fal és mozaik maradványokat találtak. Mindezek egy nagy bizánci templom részeit képezték, amelyet az 5—6. században építettek. A templomot erősen megrongálták a török uralom idején és sok épületekővet elhordtak, feltehetően a közeli Qasr el-Ghazal erőd építéséhez. A templom csupán a padlózat szintjén maradt épségben, de a megmaradt néhány falrészlet, ajtókeret, a szentély és oszloprészek segítségével sikerült rekonstruálni alaprajzát: a hajó mintegy 45 m hosszú és 25 m széles volt. Más maradványok ugyancsak bepillantást engednek a templom belső díszítésébe: színes üvegcserepek falmozaikról, különböző formájú és színű márvány padlóburkolat részletek, valamint egy szép padlómozaik részlet, amely fogolyadarat ábrázol, amint egy szőlőfűtről csipkedti a gyümölcsöt, szőlőindákkal és levelekkel körülvéve.

A közelben talált többi maradvány szintén ugyanehhez az épület-együtteshez tartozott. Ciszterna és más épületrészletek a templom mellett egy kolostor létét bizonyították. Különleges jelentősége volt egy kis bronz pénzérmének, amely az etiópiai Axum országából származott. Ez volt az első eset, hogy egy pénzérmét, amelyet ebben a távoli keresztény országban vertek, az ásás napvilágra hozott Palesztina területén. Feltehetően keresztény zarándokok hozták Jeruzsálembe a 4. század folyamán.

A bizánci korszak irodalmi forrásai több templomot említenek Jeruzsálemben. A kérdés az volt, hogy a sok közül melyikkel lehet azonosítani a most felfedezettet. Barkay és csoportja véleménye szerint ez a templom a „Falakon kívüli Szent György“ templomával azonos, amelyet még a „Dávid tornyán kívüli Szent György“ néven is ismertek. Ezt a templomot említik azok között, amelyekben a keresztényeket lemészárolták a perzsa hódítás idején 614-ben, a bizánci kor végén. A templom és a kolostor szerepelnek azon a listán, amely 35 helyiséget ír le; a leírás a város nyugati részében kezdődik. A mostani ásásig az volt a vélemény, hogy a templom nyugatabbra feküdt a várostól, amit most természetesen ki kell igazítani a megtalált maradványok fényében.

Szent György nevét, akinek a templomot szentelték, említi a bizánci korszakból származó görög feliratok egyike, amelyet a közeli Hinnom-

völgy sziklasírjának homlokzatára vésték fel. A templom nyilvánvalóan egyike volt annak a sorozatnak, amelyet a Betlehem—Jeruzsálem közti út hosszában építettek fel.

3. Miközben az ásatások a templom maradványai alatt folytak, a terület sarkában, a földben hamu és sötét égetett földkupacokat fedeztek fel. Később cserép főzőedényeket találtak a földre ásva, amelyek összetört égetett csontokat és hamut tartalmaztak. Ezek egyike kövekből alakított körrel volt kerítve és fedővel befedve. Nyilvánvalóan ez az elhamvasztott halottak temetője volt. A hamu és az égetett földkupacok a máglya helyét jelölték, ahol a halottakat elhamvasztották, a főzőedények pedig urnaként szolgáltak és a maradványokat tartalmazták. A római korból még találtak edényeket hasonló tartalommal a Damaszkuszkapu közelében, az északi fal mentén. Ezeken a helyeken a X. Római Légió pecsétjével ellátott csempeket találtak. A római legionáriusok kivételével Jeruzsálemben egyetlen más csoport sem hamvasztotta el halottait. A régi város nyugati részében, a citadella körzetében és délre, szemben a Ketef Hinnommal volt a X. Római Légió tábora, amely Jeruzsálem lerombolásától (J. u. 70), egészen Diokléciánusz idejéig, a 3. század végéig állomásozott itt. Ebben a temetőben tíz máglyahelyet és több, a halottak maradványait tartalmazó főzőedényt találtak. Ez volt az első temetkezési hely Jeruzsálemben, amelyet a római légió katonáinak lehet tulajdonítani.

A domb északi részén három, mélyen a sziklába vésett tárnát, az alján sírral, tártak fel. Ezekből a sírokból temetkezési áldozati tárgyak kerültek napvilágra a késői római korból, valószínűleg a 3. századból. A temetkezési helyek egyike, amelyet eredetileg az első templom korának végén vésték a sziklába, folyamatos használatról tartalmazott bizonyítékokat. Attól az időtől kezdve a perzsa, görög korai és késői római korokból tartalmazott tárgyakat. Ez az első temetkezési hely, amely ilyen hosszú ideig tartó használatról tanúskodik. A sziklasír későbbi használói nem takarították el a sírből az előző halottak maradványait, hanem saját halottaikat egyszerűen azokra helyezték.

A késői római időszakban Ketef Hinnom úgy látszik, hogy a város nyugati része és a „Sion-hegy“ körzete számára is temetkezési helyül szolgált. Az irodalmi források szerint a „Sion hegyen“ a zsidók mellett élt az első zsidó-keresztény gyülekezet is. Ezért lehetséges, hogy a temetkezési helyet Jeruzsálem zsidó lakossága használta, míg a halotthamvasztás a római legionáriusok gyakorlata volt. A talált maradványok nem adnak lehetőséget annak megállapítására, hogy kik temetkeztek ide, csupán a különböző temetkezési szokásokat sikerült tisztázni és a folyamatos temetkezést bizonyítani. A sziklasírokat elsőként kétségtelenül a zsidók használták.

4. Jeruzsálemet több mint 700 ismert sziklasír veszi körül a második (heródesi) templom időszakából. A halottak sziklába vésett sírokba való temetésének szokása jól ismert már a korábbi időkben, de ez az első eset, hogy olyan temetkezési helyet találtak, amikor a sírt mészke talajba ásták, illetőleg vésték.

A római kori sírok alatti szinten egy csoport, a sziklás talajba vájt sírt találtak a terület északi részében. Néhányuk olyan sír volt, amelyet kövel kerítették és durva kőlappal fedtek le. A sírok némelyikében nem találtak csontmaradványokat, amiből arra következtettek, hogy a csa-

láttagok összegyűjtötték halottaik csontjait egy gyűjtőkamrába (osszárium), ahonnan aztán a máshol levő családi sírbojtba temették el. A sírokban és környékükön római pénzeket találtak Coponius, Valerius-Gattus és Pontius Pilatus helytartók felirataival, a második templom időszakának végéről.

Ezen a szinten gyertyatartó formájú üvegpalack halmot fedeztek fel, amelyek közül több teljesen ép volt, s az 1. század közepéről származott, jóllehet ezeket a második században, tehát Jeruzsálemnek Titus általi lerombolása után is készítették. A második templom korából több sírt találtak, amelyek még az első templom idején készültek, kettő közülük a használat világos jeleit mutatta a Hasmoneusok és Heródes korából és még későbből is. A bizonyítékok többségükben pénzérmék voltak ebből az időszakból.

Egy másik sírban, amely főként az első templom, a babiloniai és a perzsa korból tartalmazott maradványokat, az első századból származó néhány olajlámpást, orsó alakú cseréppalackot és kenettartót találtak. Ugyanakkor a görög és a korai római korból is több tárgy került felszínre. A pénzérmék mellett említést érdemel egy férfi alakú ölomfigura és egy agyag függő, amely Bastet egyiptomi istennő fejét ábrázolta. A második templom korából származó leletek között igen sok ékszer volt, legtöbbször ezüsből, valamint különböző anyagból készült gyöngyök, de voltak köcedények és kerámia tárgyak is bőségesen. Olyan főzőedényre bukkantak, amely egyébként teljesen ép volt, csupán az oldalán fűrtak egy lyukat. Ilyen típusú átfűrt edényeket a templomhegy közelében és Jeruzsálem felsővárosában is találtak. Feltételezik, hogy ezeket a templomban használták kultikus célra és később kifűrták az oldalukat, hogy, miután rituálisan tisztátalanná váltak, többé ne használhassák.

5. Ennek a kutató ároknak legjelentősebb lelete kilenc sziklasír volt az első templom késői időszakából. A sírok különböző fokú károsodást szenvedtek az idők folyamán, amikor a későbbi nemzedékek követ akartak kibányászni erről a helyről. Legtöbbszörüknek a mennyezete beomlott, de a meglevő maradványok segítségével sikerült rekonstruálni a kamrák magasságát. A mennyezet és a homlokzat részeit kétségtelenül a közeli bizánci templom építéskor vitték el, a többi részeket a Betlehembe vezető út építéskor törték össze.

A sírok mindenikét aszerint az általános terv szerint képezték ki, amelyet Judában és Jeruzsálemben alkalmaztak az első templom késői időszakában, és amelynek építészeti részleteit máshol is megtalálták Juda területén. Ezek jómódú jeruzsálemi családok sírjai voltak, amelyekbe több egymásutáni nemzedék temetkezett. Nagyszerűen szemléltetik annak a kornak temetkezési szokásait, amelyet a Biblia szövegei is igazolnak. És habár mindenikük ugyanabból a korból való és szorosan egymás mellett helyezkednek el, mégis mindenikük különbözik a részleteket illetően.

A sírok majdnem mindenikének van egy 3×3 m nagyságú kamrája. A bejárattól lépcső vezet le a központi részig, amelyben három oldalon magasan kőpadokat faragtak a temetkezés céljára. Két sírban a sziklapadnak keskeny párkányt faragtak és azokba mélyedéseket véstek a halottak fejei számára. Egy padon négy testet helyeztek el. A második sírban a padok egyike annyira széles volt, hogy a testeket keresztbe fektették a padra. Itt hat fejtartót véstek a párkányba. Eddig még sehol sem találtak olyan sírt, ahol több fejtartót faragtak volna egymás mellé, hol-

ott ezt a gyakorlatot más helyekről is ismerték. (Gibeon, Khirbet el-Kôm és különösen Jeruzsálem más területein.) A sírok közül ötben a sziklapadok alatt különböző formájú vájatokat találtak, egyikük felállított dobozhoz hasonlított, a másik ovális, míg a harmadik L-alakú volt. Ezek a kamrák gyűjtőhelyül szolgáltak, ahová az elhunytak csontjait a temetkezési áldozati ajándékokkal együtt betették, amikor letakarították a padokat egy bizonyos idő elmúltával. Ezekben a kamrákban több nemzedék csontjait gyűjtötték egybe, hogy a padon helyet készítsenek az újonnan meghaltak részére. „Ézért őseid mellé foglak tétetni...” (2Kir 22,20). „Az az egész nemzedék is atyái mellé került” (Bir 2, 10).

A gyűjtőkamrák bejárati nyílásai négyszögűek, többé-kevésbé azonos nagyságúak, amíg a kamrák maguk különböznek méreteikben. A sírok némelyikében a bejárati nyílásnál lépcsőt is faragtak, hogy ezáltal is megkönnyítsék a be- és kimenetelt, amikor a csontokat gyűjtötték egybe.

A sírok egyikének (amely a későbbi török korban fegyverraktáruul szolgált) különleges jelentősége van, mivel ez egy több kamrájú sziklasír, amelynek bejárati előkamrája és három temetkezési kamrája van. E három közül az egyiket mélyebbre, tehát alacsonyabb szintre vették, amelynek bejárata a felette levő kamra széles sziklapadja alatt nyílik. Ez a kiképzési mód a kétszintes sírkamrákkal egyedülálló az első templom időszakában. A bejárati kamrában a falak és a mennyezet találkozási pontjánál szögletes párkánykoszorút képeztek ki. Ez egy építkezési elem utánzása, amely erre a korra jellemző volt. Ez a szögletes párkánykoszorús díszítés jól ismert a Siloám-faluban levő judai nemesi sírokból és a királyi tisztartó sírjából. Ugyanakkor ez az építkezési elem megjelenik a kis-ázsiai Frigia és Lydia sírjaiban, valamint Kelet-Törökországban, Ararát at Van királysírjaiban is.

Valamennyi sírt kemény mészkőbe vették, közülük néhánynak jól kikészített, sima fala van. A sírok egyikében a kőfaragók szemmel láthatóan figyelembe vették a szikla természetes repedéseit és erezetét, amikor a sírt készítették. A tervezők általában az egyiptomi királyi (hosszú) könyök (52,5 cm) mértékegységet használták, de a mérőnádat is ismerték, ami 6 könyökkel egyenlő („... az oldalfülkék alapjától oldalra egy teljes mérőnádnnyira, vagyis hat könyöknyire“ Ezék 41,8). A többkamrájú sziklasírban ettől eltértek és a rövid egyiptomi könyök (45 cm) mértékét használták. A Biblia korában mindkét könyök mértékegységét ismerték, mivel említést tesz „a régi könyök mérték“-ről (2Kron 3,3), a másiktól való megkülönböztetésésként. A két könyök használatát a királyság idejéből Megiddo és Lákis épületei is bizonyítják.

A leletek. Az első templom időszakából való sírokat az idők folyamán kirabolták és összetörték, s csupán néhány áldozati ajándék menekült meg a rablók kezétől, összekeveredve a későbbi korok tárgyaival. Az egyik sziklasírban (amely a 25-ös számot kapta) a kutatóknak szerencséjük volt, mert egy érintetlen gyűjtőkamrát találtak, amelynek eredeti tartalma teljesen ép volt, habár a temetkezési kamrák itt is teljesen üresen állottak. A gyűjtőkamra feltehetően azért maradt épen, mert a mennyezetről egy sziklaréteg levált és teljesen betakarta annak tartalmát. Ez az első épen maradt gyűjtőkamra az első templom időszakából a jeruzsálemi régészeti ásások történetében. Az ovális formájú kamra mintegy 3,70×2,00 m nagyságú volt. A szakemberek (antropológusok)

megállapítása szerint a maradványok legkevesebb 95 eltemetett személyre utalnak. A csontok mellett ezernél több más tárgyat is találtak.

A cserépedények három fő időszakot képviselnek: a) az első templom időszakának vége (J. e. 7., ill. korai 6. század), amely olyan edényeket tartalmazott, amelyek hasonlóak voltak a babiloniak által lerombolt Lákisban talált edényekhez); b) az első folytatásként a babiloniai és a korai perza időszakhoz tartozik (J. e. 6., ill. korai 5. század); c) ez a legkisebb csoport s mindössze 8 tárgy tartozik ide a késői görög korból (I. e. 1. század). Összetételük sajátos jellegük mellett bizonyít: nem voltak közöttük tároló korsók, főző vagy étkezésre szolgáló konyhaedények, hanem nagyrészt asztali palackok, kancsók, amelyek nyilvánvalóan bort tartalmaztak, valamint illatszer-tartók és olajlámpások. Különösen a korábbi időkből származó kerámiatárgyak között voltak olyan ritka darabok, amelyekhez hasonlót csak igen keveset találtak a judai korai települések ásatásai alkalmával. A babiloniai korból származó edények az asszíriai kerámia hatását mutatják a J. e. 8—7. századokból. Egészen szokatlan lelet volt egy fürdőkád formájú kerámia szarkofág. Ehhez hasonló szarkofágot csak néhányat találtak Palesztina északi területén Megiddo és Beth-Seán környékén, és mivel eredetük Izraelen kívülre mutat, általában az asszíriai temetkezési szokások tartozékának minősítik.

A gyűjtőkamrában talált tárgyak között volt 40 db vas nyílvevő és egy kis bronz nyílvevő is, amelyet szkíta-iráni típusként ismertek. A nyílvevőket a babiloniai hadsereg hozta magával a J. e. 6. század elején. Némelyek közülük meg voltak görbülve, ami azt bizonyítja, hogy a harcban használták, mielőtt a gyűjtőkamrában elhelyezték volna. Ez a tény felveti azt a kérdést, hogy ez a sírhely vajon nem Jeruzsálem ostroma idején elesettek temetkezési helye volt-e?

Egy másik jelentős lelet egy kis sárgával és késsel díszített elefántcsontfehér üvegamfora volt. Az edényt homok magágyon készítették, amelynek nyomai most is láthatók a belsejében. Emellett még több, hasonló módon készített üveg edény darabot találtak. Az ilyen típusú üveg edényeket a J. e. 6—5. században készítették, és csak ritkán fordulnak elő a régészeti leletek között, Jeruzsálemben meg éppen ezek voltak az első ilyen darabok. Egy másik sziklasírban szakállas groteszk férfifej-formájú üvegfüggő került a felszínre. Hasonló fejformákat a Földközi-tenger környékének számos helyén és Palesztinában is találtak, de ez az első előfordulásuk Jeruzsálemben. Érdemes megjegyezni, hogy ezek luxustárgyaknak számítottak az üvegfúvás feltalálása előtt, amely később aztán az üvegtárgyak készítésének legelterjedtebb módszere lett.

A Biblia beszél nekünk, ha jelképesen is, Jeruzsálem gazdagságáról a királyság idejében. „A király elérte, hogy annyi lett Jeruzsálemben az ezüst, mint a kő...” (1Kir 10, 27). Több esetben is leírja Jeruzsálem kincstárának a hódítók általi kifosztását (1Kir 14, 26; 2Kir 25,15). Jeruzsálem asszonyait a próféták elítélik kérkedő ékszereikért és fényűző ruházatukért. „Azon a napon eltávolítja ékszereiket az Úr: a lábperceket, a napocskákat és holdacskákat, a függőket, karpereceket és fátylakat, a fejdíszeket, lábláncokat, díszes öveket, az illatszeres szelencéket és a talizmánokat, a gyűrűket és orrpereceket...” (Ézs 3, 18—21). A templom és a királyi palota kincstárai mellett a jeruzsálemi lakosoknak is nyilvánvalóan nagy mennyiségű ezüst rúd és ékszer volt a birtokában. Az ítéletnapja leírásakor Zofóniás próféta így szólt: „Kiírtják azokat, akik

ezüstöt méricskélnek... sem ezüstjük, sem aranyuk nem menti meg őket az Úr haragjának napján...“ (1, 11.18).

Az első konkrét bizonyítékokat az ezüst bőségére és a jeruzsálemi lakosság gazdagságára vonatkozóan a királyság végéről a Ketef Hinnom 25. sz. barlangjának gyűjtőkamrájában talált nagyszámú ékszer szolgáltatta. A fülbevalók némelyike, formáját tekintve, hasonlít az asszíriai nemesek által viselt fülbevalókhoz, amelyek Sennacherib asszír király domborművén (J. e. 8. század vége) láthatók. Később Jeruzsálem a perzsa Achemenida birodalom aranyművességének hatása alá került. A most talált ékszerek bizonyítják egyrészt Jeruzsálem gazdagságát, másrészt a kulturális kapcsolatokat, valamint az idegen hatásokat is a város lakói életében az első templom és a babilóniai hódítás időszakában.

A gyűjtőkamra tárgyleletei között volt egy kis barna mészkő pecsétnyomó is, amelyen óhéber írással tulajdonosa neve volt bevésve. Az ehhez hasonló pecsétnyomók közismertek, de legtöbbjük a régiségek piacáról származik, s csak igen ritkán mint régészeti ásatások leletei. A tulajdonos neve Palta, valójában rövidítése az olyan teoforikus neveknek, mint Pelatiah vagy Pelatjáhu. Ez a név, ugyanebben a betűösszetételben, megjelenik azon a feliraton is, amelyet a „Dávid városa“ városrészben végzett ásatáskor találtak az első templom időszakából. A név a pecsétnyomó felső részében tükörírással van bevésve, míg az alsó részben palmaág látható, s a kettőt lótuszszimbó rajza választja el. Ez a beosztás közös a héber pecsétnyomókon a királyság késői időszakából. Ki volt Palta a pecsétnyomó tulajdonosa? Vajon az a tény, hogy az apja neve nincs megemlítve, azt jelenti-e, hogy korának jólismert személyisége volt? Lehet annak a családnak a neve, amelynek temetkezési helyét felfedezték? Lehet kapcsolatot keresni a név és az írott források által említett nevek között? Ezek mind olyan kérdések, amelyekre még nem lehet kielégítő és meggyőző választ adni.

Minden régész dédelgetett álma, hogy feliratos tárgyakat fedezzen fel Izrael, de különösen Jeruzsálem területén. És valóban, a sok meglepetés között, amelyben a régész csoportnak része volt, a legnagyobbat az jelentette, hogy a gyűjtőkamrában feliratokat találtak. Az ásatások során előkerült két kis hengeralakú ezüst tárgy, amelyeket a tekercsekhez hasonlóan göngyölitettek fel, a közepén megfelelő helyet hagyva, hogy zsinórt lehessen befűzni és úgy viselni a nyak körül. Amikor a szakértőknek, akik különleges módszert dolgoztak ki erre a célra, sikerült kigöngyölni ezeket, két ezüst fémtáblát kaptak, amelyek nagysága 97×27 mm és 39×11 mm volt. A fémtáblák anyaga lemezézüst volt (Vö.) „Társisból hozott lapított ezüst“ (Jer 10,9), teleírva óhéber írással. Az írás formája és a már időben elhelyezett héber feliratokkal való összehasonlítása azt mutatta, hogy a fémtáblák egyidősek a sziklasírok kiásásával és kezdeti használatával, tehát megközelítőleg a J. e. 7. század közepére tehetők. A feliratokat igen finoman vésték fel egy hegyes eszközzel. (Vö.) „Vasból készült íróvesszővel, rá van vésve gyémánt hegygel“ (Jer 17, 1).

A felirat kibetűzése mégis számottevő nehézséget okozott, mivel a betűket gyengén és sekélyesen vésték be és mivel sok volt a repedés és a hiányzó rész. Ezért még nem lehet egy teljes és meggyőző olvasatát adni a felirat valamennyi részének. A szakértők értékelése még folyik, s csak később fogják azt közzétenni. Itt most csupán előzetes és részleges eredményt lehet bemutatni. A nagyobbik fémtáblán 17 sort lehet meg-

jelölni, eredetileg valószínűleg 19 sort tartalmazott. Az írásszakértő (Ada Yardeni, az Izraeli Múzeumtól) azt állapította meg, hogy a két fémtábla kibetűzhető részéből kiderül, hogy a töredékes szöveg csaknem teljesen azonos a 4Móz 6, 24—26-ban található papi áldással: „Áldjon meg téged az Úr, és őrizzen meg téged! Ragyogtassa rád orcáját az Úr, és könyörüljön rajtad! Fordítsa feléd orcáját az Úr és adjon neked békességet!“ A kisebbik felirat, amelyik kevésbé ép állapotban maradt fenn, első sora valószínűleg a tulajdonos nevét tartalmazza: Benajáhu vagy Shebanjáhu. Ezután itt is a papi áldás következik, de egy kissé eltérő formában, mint a fenti versek. Ez a papi áldás egy másik rövidebb formájára emlékeztet: „Legyen kegyelmes hozzánk az Isten, áldjon meg bennünket és ragyogtassa ránk orcáját!“ (Zsolt 67, 2).

Úgy látszik a papi áldás közforgalomban volt a nép között a királyság korában, hatása magából a Bibliából és a korai héber feliratokban is kimutatható. A papi áldás ugyanakkor hatott az imádságszövegekre is, amit a jelenlegi imakönyv, Siddur is tükröz: „Áldj meg minket, Atyánk, a te arcod világosságával“. Ilyenformán a papi áldás nemcsak a papi osztály kizárólagos kiváltsága volt, hanem közkézen forgott a nép körében is.

A bibliai szöveg legkorábbi töredékét mostanig a Nash Papyrus néven ismert kézirat tartalmazta a második templom korából, kb. J. e. 100-ból, valamint a kumráni esszénus közösség kézíratai, amelyek közül a legkorábbi a J. e. 3. század második feléből származik. A fémtáblák szövegei ennél fogva a legkorábbi bibliai szövegtöredékek, amelyek az első templom időszakába mennek vissza. A bibliakutatás általában elismeri, hogy a papi áldás a Pentateuch negyedik forrásához, a Papi Irathoz tartozik, de a vélemények különböznek a forrás időpontját illetően. A jeruzsálemi ezüst fémtáblák segítségével most azt a megállapítást tehetjük, hogy a papi áldás olyan korai szöveg, amely már az első templom időszakának a végén közismert volt. A tekintéllyel bíró szövegeknek nemes fémekre, mint arany és ezüst, való felírása jelentőségét igazolja egyrészt az a szokás, amelyet a második templom időszakában Jeruzsálemben élő alexandriaiak gyakoroltak, miszerint arannyal írták fel törvénytekerésre az istennév betűit, a szent tetragrammatont, másrészt az a tény, hogy más kultúrákban is található arany és ezüst fémlemezre írt feliratok.

Ez az első eset, hogy egy ilyen jellegű tárgy az első templom időszakából felszínre került régészeti ásatás segítségével, ugyanakkor ez az első alkalma annak is, hogy Izrael istenének, Jahvehnek a neve egy korai feliraton, Jeruzsálemben megjelenik. A fém amulettek viselésének szokását, amelyre a Pentateuch verseit írták fel, a szamaritánusok gyakorolták a késő római és a bizánci korban. Az ásatás nyomán megismert fémtáblák most azt bizonyítják, hogy ez a szokás valójában egyenes folytatása volt egy jóval korábban gyakoroltnak. Hasonló módon felcsvart fémtáblákat, általában bronzból és ólomból, amelyek szintén amulett-jellegű feliratokat tartalmaztak, már korábban is találtak Palesztina területén, de ezek a római korból és későbbi időszakból származnak.

A feliratok természete és a fémtáblák formája mutatja, hogy ezek amulettekként vagy varázsigékként szolgáltak. A Pentateuch is bizonyítja, hogy ez a szokás igen elterjedt volt már a korai Izrael életében: „Legyen ez jelként a kezeden és emlékeztetőül a homlokodon“ (2Móz 13, 9; 5Móz 6, 8). A bibliai bölcsesség-irodalom említi, hogy a bölcs mondáso-

kat a nyak körül viselték, az ujjak köré csavarták, vagy az ember szívébe írták be: „Mert ékes koszorú ez a fejedén és ékszer a nyakadon!” (Péld 1,9). „Kösd mindenkor a szívedre, hordozd a nyakadra fűzve!” (Péld 6, 21).

A kutatóknak az a véleménye, hogy egy olyan tárgy viselése, amelyre a Törvény szövegéből írtak fel, „tefillim” eredete a (tefillim=imaszíj-jak), amelyeket imádság közben a homlokra és a bal karra kötnek. A homlokra erősített imaszíjjon egy kis doboz van, amelyben négy bibliai hely található pergamenre írva: 2Móz 13, 1—10. 11—17; 5Móz 11, 13—22; 6, 4—10. Mielőtt a tefillim viselésének pontos formáját és előírásait megállapították volna, a „jel” és az „emlékeztető” viselésére szolgáló tárgyak a kézen és a fejen hasonlóak voltak az ásatáskor megtalált tekercs alakú ezüst fémtáblához.

Osszegezve az elmondottakat a következő megállapításokat tehetjük:

1. Ketef Hinnom egyike a leggazdagabb ásatási helyeknek Jeruzsálemben. A megtalált sziklasírokat eredetileg a judai királyság korszakának a végén, a J. e. 7. században vésték a sziklás talajba. Ketef Hinnom annak a kiterjedt nekropolisznak a részét képezi, amely Jeruzsálemet minden oldalról körülvette. Ez a temető nyugaton kiterjedt a Hinnom-völgy hosszában, a mai Jaffa-kapu irányában, le a völgy alsóbb részéig, közel a Kidron-völgygel való csatlakozásáig. Az ősi Jeruzsálem nyugati temetője most az északihoz csatlakozik a Damaszkusz-kapu körzetében, valamint a judai nemesi családok temetőjéhez Siloam-faluban. A nyugati temető megtalálása nagy fontosságú hozzájárulás volt Jeruzsálem területének a meghatározásához és annak megállapításához, hogy a város milyen irányban fejlődött a királyság végén. A Hinnom-völgyben és a Ketef Hinnomon levő sziklasírok azt igazolják, hogy a J. e. 8. századtól kezdve a város a nyugati dombra (ma Sion-hegye) is kiterjedt. A sírok elhelyezése mintegy külső határvonal, aminek alapján meghatározhatjuk a „nagy város” (Jer 22, 8) terjedelmét az első templom időszakának végén, nem sokkal a J. e. 586-ban bekövetkezett lerombolása előtt.

2. Az ásatás bebizonyította, hogy a sziklasírokat folyamatosan használták a babiloniai hadsereg ostroma utáni, tehát J. e. 586 utáni időben is. Ez a felfedezés az első konkrét bizonyíték amellett, hogy Jeruzsálem folyamatosan lakott volt a babiloniai uralom idején is. Mostanig az volt az általános feltételezés, hogy a várost teljesen lerombolták és a lakosai sem éltek túl a pusztítást. Mindenesetre valószínűtlennek látszik, hogy Jeruzsálemben temetkezés lehetett — amit pedig a sírok bizonyítanak —, ha nem voltak lakói. A sziklasírok, amint az megállapítást nyert, családi sírok voltak, és úgy látszik, hogy azok a családok folytatták itt halottaik eltemetését J. e. 586 után is, amelyeknek ősei készítették a sírokat az első templom időszakának végén.

Jeremiás próféta, aki szemtanúja volt Jeruzsálem elpusztításának, egy csoport férfiról beszél, akik Sikemből, Silonból és Samariából jöttek és útközben átmentek Micpán, hogy áldozatot mutassanak be a templomban (41, 8). Ez azt mutatja, hogy Jeruzsálemben nemcsak a túlélőknek egy csoportja maradt meg, hanem a templom romjai körül az istentisztelet is folytatódott, ahová a Judán kívüli távoli területekről is jöttek az emberek. A babiloniai uralom idején Jeruzsálemnek volt mezőgazdasági hátországa is azokból „a szőlőművesekből és szántóvetőkből” (Jer 39, 10), akiket nem vittek fogságba, hanem Betlehem környékén és Benjámin te-

ületén maradtak. A Ketef Hinnom sziklasírhajai bizonyítékokat szolgáltatnak arra nézve, hogy Jeruzsálem lakott település volt a J. E. 6. század folyamán egészen a fogság utáni, illetőleg a perzsa korszakig. A babiloniai és a korai perzsa korból most felszínre került tárgyak egyedülállóak Jeruzsálemben.

Befejezésül elmondhatjuk, hogy a Ketef Hinnom dombján végzett ásatások lényegesen hozzájárultak Jeruzsálem története fontos fejezeteinek megvilágításához, és ezen keresztül a Bibliai világnak jobb megértéséhez.

SZABÓ SÁMUEL

KILLYÉNI ENDRE EMLÉKE

(1852—1923)

Brassóban nem volt s ma sincs unitárius temető. Az itt élt elődök egy része a kihantolt római katolikus, ill. a magyar evangélikus temetőbe kerültek örök nyugalomra. Legtöbbjük az egykor Kocsma, később Vasút-, jelenleg Karl Marx utcai református temetőben kaptak sírhelyet. A fejlődő város azonban erre a területre is igényt tart élő lakói számára; megkezdődött itt is a visszaszámlálás. Mielőtt azonban letelnék a törvényes türelmi idő, nézzünk körül ebben a szépen rendezett sírkertben.

A sokféle síremlék között egy díszes szürkésfehér márvány emlékköve bukkanunk, melynek felirata a következő: „Ötven évig nevelte szeretettel, megértéssel / és vidáman az ifjúságot, most itt pihen / KILLYÉNI KILLYÉNI ENDRE / áll. polgári isk. igazgató és szakfelügyelő / Élt 71 évet, megh. 1923 máj. 16.“

Mivel sírkövét annak idején az itteni Tanító Testület állíttatta, nem jegyezték fel az elhunyt érdemeit, amit a brassói unitárius egyházközség alapításával szerzett magának. Erről a Keresztény Magvető 1985-ös 1. számában már közöltünk megemlékezést, de talán nem lesz érdektelen, ha e nagy ember életútjával részletesebben foglalkozunk.

Killyéni Endre Sepsikilyénben született 1852. május 23-án. Apja Killyéni Ferenc, anyja Márk Ágnes; a helységnevi predikátumot régről örökölhették, mert már az 1602-es összeírásban „Kilin“ községben (a mai Kilyén) már három „Kilényi lófó“ is szerepelt. Jómódú gazdálkodók voltak, kik megengedhették, hogy jól tanuló, szerény, szelíd fiúkat előbb a szomszédos Sepsiszentgyörgyön, majd Székelykeresztúron, és végül Kolozsváron taníttassák. Itt az unitárius kollégiumban az 1871/72-es tanév végén dicséretesen megfelelt az érettségi feltételeknek, és egyetemi tanulmányok folytatására érettnak nyilvánították. Ezt követően az Unitárius Teológiai Intézet hallgatója lett, melyet 1875-ben végzett el és szerzett lelkészképesítést.

Mint középiskolás diák már nevelői állást vállalt, Veress József bányanagy két fia mellett. 1872—75 években pedig Ferencz József, akkor még kolozsvári lelkész fiait készítette fel sikerrel a gimnáziumi tárgyakból. Erről a későbbi püspök külön bizonyítványt adott, mely szerint a fiatal házitánító: „Bánásmódja szelíd és megnyerő, tanítási módszere világos, jelleme feddhetetlen.“ Teológus korában már rendszeren tanított német és magyar nyelvet az I—IV. elemi osztályokban. Az erről szerzett elismerő levél szerint „tapintatos bánásmódja, lelkiismeretes pontossága és sikeres tanítása által kiérdemelte az iskola és a szülők elismerését.“

Úgy tűnik, hogy eleve a nevelői pályára készült, mert már teológus korában a kolozsvári tudományegyetemen neveléstant hallgatott, minek eredményeként 1876-ban „felső népiskolai és polgári iskolai tanári“ oklevelet szerzett dicséretes eredménnyel. Ennek alapján kezdte meg ugyanazon évben Bánffyhunyadon a tanítást. Onnan jött el 1881-ben a brassói polgári fiú- és leányiskolához, melyekben földrajzot, történelmet, számtant, természetrajzot és német nyelvet tanított. Egyúttal megbízták egy itteni ipariskola szervezésével is. Itt kapcsolódott be a város fejlődésének szolgálatába. Abban az időben nemcsak a városfalak kezdtek már leomlani, hanem az egykor oly nagy eredményeket felmutatott, de idejétmúlt céhrendszer is bomlófélben volt. Ugyanakkor az 1873-ban idáig érkező vasúton tömegesen jött az ifjúság szakmát tanulni, elhelyezkedést keresni. A vidékről özönlő fiatalság azonban jórészt iskolázatlan, s csak apjától gazdaságot látott gyermekekből, ifjakból állott, kikből a jövő iparos társadalmát és városi polgárokat kellett nevelni.

Ebből az időből ismerjük Killyéni Endre kiváló, nyomtatásban megjelent tanulmányát: *Az iparos osztály fejlődése, kapcsolatban a nemzeti gazdaságtan elveivel*. Abban a szerző érdekes történelmi visszapillantást állított össze az ipar és annak művelői helyzetéről. Néhány mondatát idézzük: az ősember foglalkozása csaknem olyan mértékben volt ipar, mint a halászat, vadászat, vagy pásztorkodás [...], a szükség mesterévé tett mindenkit abban, amiben állandóan működött [...] A XIX. század nagy gondolkozási jutottak el odáig, hogy az addig ugyancsak lenézett, megvetett iparos osztályt szellemileg kell felemelni, hogy a más foglalkozású emberekkel egy színvonalon lehessenek. Ehhez pedig csak tanulás útján juthatnak azok.“

Killyéni Endre jövőbe néző és mindenben a jövőt építő életszemlélete is ezt fogta fel, és 1881-ben Brassóban beindított Ipariskolájában, melynek ő lett első igazgatója ennek a célnak elérésén fáradozott. Iskolájába első évben 76 tanuló volt, de 1884-ben már ez a szám 435-re emelkedett, kiket 13 tanár oktatott.

Jellemző, hogy annyira különböző felkészültséggel jöttek iskolájába a gyermekek, hogy egy előkészítő osztályban kellett őket némileg egy szintre emelni. Egy évig csak írni-olvasni, ézerig számolni és némi rajzismeretre oktatták a tanulókat.

A tulajdonképpeni I. osztályban így kezdhettek már olvasást, írást, némi nyelvtant és fogalmazást tanulni. Számtanból megismerték a négy alapműveletet, a végtelen számsort, tizedes törtekkel ismerkedtek, rajzot és mértant gyakoroltak. Minden tárgy igyekezett az életben való eligazodáshoz és egyben a mesterségben használható ismeretekhez elvezetni a gyermekeket. Ugyanakkor igyekeztek a társadalomban való boldoguláshoz is eligazítani.

Rövidesen mindenki kezdte elismerni az iskola hasznos és célravezető értékét. Igazgatója elismert személyiség lett. A tanítótestület már 1882-ben titkárává választotta. A Brassói Magyar Dalárda elnöki székébe emelte, választmányi tagja lett a helybeli Polgári Körnek.

Mindezen nevelői és kulturális munkája közben Killyéni egyházi téren is igen jelentős munkát végzett. Egykori levelezéséből tudjuk, hogy hallott valamit régi brassói unitárius gyülekezeetről, de idejövetelekor annak semmi nyomát nem találta. Egymaga kutatta fel az itteni iskolákba járó négy unitárius gyermeket és kezdte nekik tanítani a hittant, majd kereste meg azok szüleit és próbálta felkutatni azt az itt élő 352 unitáriust, akik már az 1880-as népszámláláskor magukat e hiten lévőknek vallották.

1985-ben a brassói unitárius egyházközség alapításáról, annak 100 éves fennállását ünnepeelve sok szó esett, s akkori közleményből külön lenyomat is készült *Történelmi sorok* címén. Ezért ez alkalommal annak ismertetésére nem kívánunk kitérni.

Mégis történelmet idézünk és Killyéni itteni küzdelmeit jellemezzük, ha rátérünk az akkor megalakított új egyházközség helyzetére. Az ünnepség és az alakulás örömeiben tett ígérek lassan múlóban voltak, az egyházközségnek nem volt mecénása, a hívek pedig megfélemedtek róla, hogy minden intézmény fenntartásához feltétlenül anyagi hozzájárulásra van szükség. Így Killyéni, mint az új leányegyházközség vezetője, kérdéssel fordult Boros György kolozsvári teológiai tanárhoz, hogyan lehetne Brassóban is valami állandó jellegű anyagi javadalomhoz jutni. Tudakozódására barátja az alábbi levéllel válaszolt:

„Kedves barátom!

Leveledre nem válaszolhaték postafordultával, mert az adatok nem állottak rendelkezésemre. Remélem, hogy így sem késtem el.

Kolozsvárt kepe megváltás van 1851 óta. Addig a gyakorlat az volt, hogy az egyháziak évenként rendre járták a hívek s begyűjtötték tőlük a pénzbert, amely az illetők módja szerint váltakozott. A kepe megváltás oly formán történt, hogy a hívek az addig fizetett összegeknek megfelelő tőkét aláírták s az idemellékelt minta szerint kötelezték magokat annak fizetésére. Az így aláírt minimális összeg volt 10 ft. a maximális 1000 ft. Azonban legtöbbször 35—105. ft. közötti összegre kötelezték magokat. A tőke befizetés bármikor történhetett, de addig a kamatot pontosan kellett fizetni. Ma az átállók egyszermindenkorra legalább 25 frtot kötelesek fizetni.

Nézetem szerint Brassót, illetőleg a brassói viszonyokat sokkal jobban találná a személyszerint fizetendő évi kepe. Brassóban gondolatom szerint, az unitárius lakosság évenként hullámzik, azaz körülbelül 50 lélek jó s 50 elmegy. Én abból indulnék ki, hogy aki ott lakik, ha csak esztendőig és csak cseléd számban is, az arra az évre a brassói ekl. tagjának tekintendő, mert különben a cura pastoralist nem lehet kiterjeszteni rá, holott neki arra nagy szüksége lehet. Következésképp tehát azt tartanám legcélszerűbbnek, hogy szabjatok meg évi kepeét és pedig a cselédszámba levőknek 20—30 kr.-t, [krajcár] a többieknek nagyobb összeget s azt az illetők befizetni köteleztessenek pontosan. A kötelezést már az maga után vonja, ha a presbiterium állapítja meg az összegeket, azonban hogy teljes hatályossága legyen, fel kell terjeszteni az E. K. Tanácsához ille-

tőleg a Főtanácshoz helybenhagyásra. Ha az utóbbi megoldás fogadtatnék el, akkor is fennhagynám azt, hogy akinek tetszik, a megfelelő tőkére kötelezze magát. Hátra van még a stola kérdése. Erre nézve a következő az eljárási mód: kiki azt fizet (itt Kolozsvárt) amit akar. Azonban Péterfi állítása szerint 30 kr[ajcár]nál kevesebbet senki sem ad. Azt gondolom, hogy sokkal jobb ezt is rendezni, éspedig tán a kepe skálája szerint oly formán, hogy a keresztelésért a legkisebb képét fizető tag fizessen tisztán a papnak, teszem 30 krt., a második 50-t a 3-ik 1—2 frtot, meg lévén engedve, hogy akinek tetszik többet is adjon, s fennlétén hagyva a papnak, hogy ingyen is végezhesse. Az esketésért a minimumot 1 frtra teném, ha a papiháznál történik, 2 frtra, ha a saját háznál s így tovább. A temetésnél szintén legalább 50 krt fizetni kellene a legszegényebbnek is s így tovább. Azonban ha a paptól megkívánják a kikisérést, az út nagysága szerint kellene meghatározni az összegeket. Megjegyzendő, hogy az esketettek a papi nyugdíjba 50 krt tartoznak fizetni a törvény értelmében. Még kérdés az anyakönyvi kivonatok adása. Ezért egyenlő összeg lenne megállapítandó felteszem a keresztelésiért, halottiért 50 kr, az esketésiért 1 ft, természetesen a bélyeg illetéken kívül.

Azt hiszem, hogy a fennebbiekből körülbelül annyit profitálhatsz, hogy a viszonyok szerint készíthess egy tervezetet.

En nagyon örvendek, hogy az ügyet a kezébe vetted, s mindnyájunk óhajtása, hogy rendeztétek sikerrel. Azt szeretném, hogy már a jövő évben rendes papunk legyen, illetőleg légy Brassóban.

Boldog ünnepeket kívánunk neked s kedves nődek. Isten veled.

Barátod Boros György“

A levél utolsó fejezete az E. K. Tanács óhaját fejezte ki. Ugyanis Kolozsvárt nagyon szerették volna, ha Killyéni tanári állását lelkeszi állásra váltaná át, s ez irányban már próbálták is a papi fizetés állami kiegészítését kicszközölni. Am ez nem sikerült, a helybeli kilátások pedig még nagyon kevés anyagi jövedelemmel kecsegtettek. Éppen a Killyéni által készített évi beszámoló tünteti fel, hogy a brassói unitárius leányegyházközség 102 adófizető tagja közül az első esztendőben (1885-ben) a megajánlott 106 frt. kepmegváltásból mindössze 68 forintot fizettek be. A Killyéni tanári, igazgatói és óraadói javadalmazása ennél jóval biztosabb megélhetési alapot nyújtott. Közben még az itt szervezett kereskedelmi iskolánál is elvállalta a történelem tanítását, s így maga is inkább megmaradt az egyházközség jegyzőjének, mely cím alatt kezében tarthatta az új alakulat vezetését, és egyben tanítgathatta, lelkesíthette, szoktathatta a vezetéshez az első gondnokot, idősebb Veress Györgyöt.

1890-ben nem várt meglepetés érte Killyénit és a kis egyházközséget. Valami jelentéktelen ügyből nézeteltérése támadt az akkori tanfelügyelővel, aki a neves pedagógust áthelyeztette az ország legtávolabbi városába, Fiumébe.

Killyéni ott is jelentős munkát végzett, mint az ottani középiskola igazgatója. Brassói mintára dalárdát szervezett és egyéb társadalmi munkákból is derekasán kivette részét. Am minden vágya az volt, hogy Brassóba visszakerülhessen. Erre 1897-ben alkalom került a Hosszúfaluban szervezett új ipariskolánál, ahová sikerült igazgatói kinevezést kapnia.

Killyéni Endre sokféle egyházi megbízatást vállalt. 1883—1910 között az Egyházi Főtanács tagja, 1885—1889 között egyházközségi jegyző volt

Brassóban. Ugyanitt 1909—1917 között mint főgondnok, 1917—1923 között mint a háromszéki egyházkör felügyelőgondnoka tevékenykedett.

Mivel visszatérése után, 1897—1920 között állandó lakhelye Hosszúfaluban volt, bár a brassói egyházközség főgondnoki tisztségét töltötte be, a közlekedési nehézségek miatt annak életében irányító szerepet nem végezhetett. Mégis annyira ismerte az itteni helyzetet, hogy 1910-ben az idekerült Veress György lelkész szolgálati mulasztásaira felhívta figyelmét az esperesnek és az E.K. Tanácsnak.

1900-ban tanítói munkásságában 25 éves jubileumára a közoktatásügyi miniszter elismerő levelet küldött neki. 1905-ben a Hétfalusi Tanítóegylet örökös tiszteletbeli elnökévé választotta. 1917-ben az Egyházi Főtanács fejezte ki köszönetét eredményes egyházi munkásságáért. 1920-ban igazgatói állásáról le kellett mondania és Sepsiszentgyörgyön a Mikó kollégiumban nyert óraadói állást. Ott is halt meg 1923. május 16-án, és Brassóban a református temetőben helyezték örök nyugalomra.

A bágyadt őszi délutáni napfény végigömlik Killyéni sírkövén. Mellette és körülte annyi ismerős név villan fel a síremlékeken. Annyi régi nagy brassói mesterember nevét őrzi ez és a többi temető. Sok száz közülök tanítványa volt az egykori nemes nevelőnek, vagy ott kapott útbaigazítást az általa beindított iskolában. Hány volt ezek közül már gyermek korában amolyan „földnélküli János“, aki a hazai népszaporulatból gyenge harisnyás gyermekként ki kellett vándoroljon, hogy itt Brassóban váljék iparos tanulóvá. Esténként járogatott el az ipariskolába, ahol tudást, emberséget, élni akarást, feltörekvést tanult. Azzal „szabadult fel“, lett segéd, tanult meg nyelveket, tökéletesítette ipari tudását, hogy majd önálló mesterként kamatoztassa sok helyen szerzett ismereteit. Ezekből lett az a sok száz nagyhírű mester, kik különösen a két világháború közti időben annyi remek kézműarut állítottak elő. Nem egynek a hirneve, megbecsülése még az országhatárokon is túlterjedt.

Mindezt azonban aligha érték volna el a Killyéni Endre úttörő, jövőt egyengető nagy jelentőségű iskolája nélkül. És talán még sokáig nem létesülhetett volna Brassóban unitárius egyházközség, ha ő 1885-ben olyan nagy lelkesedéssel nem látott volna hozzá annak megalapításához.

Killyéni Endre családi életére sírkövén találunk némi utalást. A felirat szerint mellette nyugszik neje, született Binetz Lilla, ki 62 évet élt, meghalt 1916. aug. 2-án. Ugyancsak ott van feljegyezve korán elhunyt két kisgyermekük, Róza és Endre neve is. Két más lányukat szintén a nevelői pályára irányították, mindkettő tanítónői oklevelet szerzett és a brassói unitárius egyházközségben végzett jelentős munkát.

Különösen Etelka leányuk, Preiszner Péterné folytatta az otthonról hozott nagy lelkesedéssel az egyházépítő munkát. Korán övezegységre jutott és szerény nyugdíjából és kézimunkáinak értékesítéséből élve három gyermeket nevelt fel, iskoláztatott és indított el az életbe. Emellett 1920-ban elvállalta az Unitárius Nőszövetség elnöki tisztségét és fáradhatatlan munkát fejtett ki abban, és hathatósan segítette az egyházközséget a templomalap összegyűjtésében.

Etelka síremlékét nem sikerült megmenteni. Édesapja díszes sírköve azonban még áll, s ha unokái nem fogják idejekorán biztonságos helyre vinni, akkor az itteni unitárius egyházközség vezetőségének kell legyen gondja rá, hogy az eklézsia megteremtőjének és első vezetőjének köbe vésett emlékét megőrizze.

Dr. ERDŐ JÁNOS

(közlő)

CSÍKSZENTKIRÁLYI BORS MIHÁLY VÉGRENDELETE

Bors Mihály az unitárius egyház kiemelkedő egyénisége és nagy jólétője. Aranyosszéken, Szinden született 1886. október 17-én. Apja Bors Albert földbirtokos, anyja Fekete Ilka. Két testvére volt, Ilona, aki 1882-ben és Albert, aki 1884-ben született.

Az elemi osztályokat szülőfaluja unitárius iskolájában, a középiskola I—VI. osztályát a kolozsvári unitárius kollégiumban végezte az 1896—1902. években¹. Tanárai közül Benczédi Gergelyről emlékezett mindig nagy tisztelettel és szeretettel. Tanulmányait a kolozsvári Mezőgazdasági Akadémián folytatta 1902—1906. években, és szerzett mezőgazdasági oklevelet.

Apja halála után, aki 84 éves korában 1905. július 2-án hunyt el, Szinden a családi birtokon gazdálkodott. Az 1920-as évektől a mezőgazdaság mellett kertészet, ipar és kereskedelem terén tevékenykedett, hírnevet és anyagi jólétet szerezve magának.

1927-ben családot alapított, feleségül véve Sándor Margitot Maroscsapóról. Házassága gyermektelen és boldogtalan volt, mivel feleségében nem találta meg az igazi hitvestársat.

Ismert és népszerű volt nemcsak lakóhelyén, hanem az egész Aranyosszéken. Népe és egyháza ügyét úgy szolgálta, hogy másnak ne ártson. Szind kenyeradója és patrónusa volt nemzeti és felekezeti különbség nélkül. Egyetlen nyomtatásban is megjelent írott emlékében így írt szülőfalujáról: „Ezt a helyet, ahol én élek, nézzétek olyan szeretettel, mint aminővel én nézem, mert Szinden egy mag, a megértés magva van elvetve, s az az óhajom, hogy ez hatalmas terebélyes fává nőjön, hogy árnyékában heverésszen a régebben egymást meg nem értő két testvér“² [ti. román és magyar].

Pihenni nem tudó, lázas gazdasági tevékenysége mellett részt vett a közéletben is. 1920-tól tagja volt az Egyházi Főtanácsnak³, 1922-től haláláig az aranyos-tordai egyházkör felügyelőgondnoki tisztségét töltötte be⁴. Tagja volt és vezető tisztséget töltött be több társadalmi és művelődési egyesületben.

1937. január 8-án, életének 50. évében hunyt el tragikus módon — önkézevel vetve véget életének. A szindi unitárius temetőben helyezték örök nyugalomra január 11-én. A temetési szertartást dr. Boros György püspök és Lőrinczy Dénes tordai lelkész végezték.

Minden jóért, nemesért és szépért lelkesedő, fáradhatatlan alkotó egyéniségét kortársa és ismerője, dr. Varga Béla teológiai tanár, egyházi főjegyző így jellemzi: „Érdekes és nem mindennapi egyéniség. A nagy megindulások, nagy akarások és elgondolások embere volt. Ötletek villantak meg agyában, melyek több ízben maradandó alkotásokban öltöttek látható formát. Amikor beszélgetett vele az ember, legalább reám mindig azt a benyomást tette, mintha kérdések és problémák izgatnák,

amelyre tett is célzásokat. Úgy képzeltem, hogy lényének csak fele volt velem, a másik valahol egyebütt⁴⁵.

Bors Mihály földi élete korán beveződött, legendás egyénisége eltűnt; emberségéről, egyházszeretetéről és a jövő iránt érzett felelősségtudataról tanúskodik végrendelete, melyben jelentős értéket képviselő vagyonát az unitárius egyházra, és részben a szindi egyházközönségre hagyta. Érdemesnek és kötelességnek tartjuk végrendelete teljes szövegének közlését az alábbiakban⁶.

„Alólírott Bors Mihály, szindi lakos, az élet múlandóságán sokszor elgondolkozva, már régen meggyökerezett bennem az az elhatározás, hogy földi javaimat valamelyes szent cél szolgálatába állítom, hadd szolgálja az, az egyetemes emberi kultúrát. Annál is inkább megérlelődött bennem ez az elhatározás, mert törvényes örökösöm nincs, tehát szabadon intézkedhetem javaim felől.

Egész életem folyamán büszke voltam unitárius hitemre, amelyben születtem és nevelkedtem. Most látva az egyháznak nehéz anyagi helyzetét, segítségére kívánok jönni, — amikor ép elmével, szabad akaratral, senki által nem kényszerítve, — erről maradandó és példát mutató tanúságot kívánok tenni. Ezért, amikor szerény anyagi javaim felett intézkedni óhajtok, — az általam felkért alólírott végrendeleti tanúk együttes és folytonos jelenlétében Tordán, Adorján Géza ügyvédi irodájában (Piața Mihai Viteazul 45), teszem a következő

v é g r e n d e l e t e t :

Halálomkor bárhol található ingó és ingatlan vagyonomat hagyom teljes tulajdonjoggal az én szeretett „Romániai Egyetemes Unitárius Egyháznak“.

A tölem örökölt vagyon külön alapítványként kezelendő és e vagyon összes jövedelmeiből erős és egészséges gondolkozású, öntudatos unitárius nemzedék nevelendő üzleti és kereskedelmi pályákra. E téren látom jövőnk ifjúságunk elhelyezkedési lehetőségét és ez az alapítvány teljes mértékben ezt a célt kell szolgálja, segítséget nyújtva az arra érdemseknek.

Elgondolásom szerint az ifjak (mindkét nembeliek) kiválasztása a legnagyobb körültekintéssel kell történnék, hogy az alapítványból nyert anyagi támogatással a legkiválóbb szakemberekké legyenek képezhetők, s így az élet nagy harcában keményen megállhassák helyüket. Erős a meggyőződésem, hogy ez a jól képzett új generáció anyagiakban is megerősödik és módjában lesz a rájuk fordított nevelési segítyt visszatéríteni, és az így befolyt összegek az Egyetemes Egyház általános kiadásaira fordíthatók. Ilyenképpen alapítványom kettős célt fog szolgálni és Egyetemes Egyháznak megerősödését remélem tőle.

Jelen végrendeletem végrehajtásával jogtanácsosomat, Adorján Géza tordai ügyvédet bízom meg, kinek azt is kötelességévé teszem, hogy úgy a vagyon kezelését, mint végrendeleti akaratom betartását szigorúan őrizze ellen, — akinek netaláni elhalálózása esetében e teendőik elvégzésére a torda-aranyosi unitárius egyházkör közgyűlése választ egy arra alkalmas világi férfiút.

Kötelességévé teszem az Egyetemes Unitárius Egyháznak, mint általános örökösömnek, hogy jelen végakaratomat mindenkiben tisztelet-

ben tartsa és ezen végakaratom végrehajtásában őt senki háborgatni ne merje.

Ezek után alólirott Bors Mihály újólág kijelentem, hogy az előttem teljes egészében felolvasott végrendelet az én végakaratomat tartalmazza és mint akarattal mindenben megegyezőt az állandóan jelen volt tanúk előtt saját kezüleg aláírtam.

Kelt Tordán, 1937. (ezerkilencszázharminchét) évi január hó 2-án. (másodikán) Bors Mihály sk. Alólirottak, úgymint Lórczy Dénes unitárius lelkész, dr. Borbély Béla birtokos, Borbély N. Miklós birtokos, Fodor Andor kereskedő, mindnyájan tordai lakosok, végrendeleti tanúk, ezennel bizonyítjuk, hogy az általunk személyesen ismert Bors Mihály nagybirtokos, szindi lakos végrendelkező fél, a mi együttes és folytonos jelenlétünkben, személyesen, élőszóval s az általunk is ismert magyar nyelven kijelentette, hogy a neki felolvasott és megértelmezett fenti okirat az ő végrendeletét tartalmazza, az ő akaratának mindenekben megfelel és ennek megtörténte után előttünk azt saját kezüleg aláírta. Kelt Tordán, 1937. január hó 2-án. Lórczy Dénes, mint végrendeleti tanú. Dr. Borbély Béla sk. mint végrendeleti tanú, Borbély N. Miklós sk. mint végrendeleti tanú, Fodor Andor sk. mint végrendeleti tanú.

* * *

Fiók-végrendelet

Alólirott Bors Mihály szindi lakos a Tordán 1937. január 2-án tett és aláírt alapvégrendeletem magyarázata és kiegészítéseképpen teszem a következő rendelkezést:

1. Nevezett végrendelet III. bekezdésében megnevezett „Romániai Egyetemes Unitárius Egyház“ alatt azon egyház értendő, amelynek ma székhelye Kolozsvár. Ez általános örökösöm.

2. Mészköi határban található mindennemű ingatlanaim kizárólagos és tehermentes tulajdonát kapja a „Szindi Unitárius Egyházközség“, amely azt kezelje „Csíkszentkirályi Bors Mihály alapítvány“ címen és élvezze hasznait.

3. Az egyetemes egyház részére rendelt vagyonom jövedelméből keresztgyermekeim, kiskorú Ferenczi Sándor (Dr. Ferenczi Sándor fia), kiskorú Szathmáry Zoltán (Dr. Szathmáry Miklós fia) szindi lakos és kiskorú Bors Anna (Bors István leánya) szindi lakos kapjanak elemi, középiskolai és főiskolai oktatást és külföldi tanulmányutat magában foglaló nevelési költséget (ruházat, élelmezés, iskolai díjak, útiköltségek, lakás stb.) függetlenül hogy milyen pályára készülnek.

4. Bors István és neje sz. Szentpáli Irma szindi lakosok kapjanak a szindi „Jobbágy“ féle belsőségnek egészbeni és a túlélőt is egészben megillető haszonélvezetét. Nevezettek ennek ellenében kötelesek nővéremet Bors Ilona szindi lakost gondozni, amely célra rendelkezésükre áll a Solvay céggel fennálló szerződésben foglalt havi 15.000 (tizenötezer) lejes életjáradék.

5. Az egyetemes egyház részére rendelt vagyonomat örökösen „Csíkszentkirályi Bors Mihály alapítvány“ címen kezelje. — Annak szindi ingatlan állaga el nem idegeníthető. Ohajtom, hogy egyéb ingatlanaim is

csak legvégső szükség esetén és csak az érték felcserélésének feltételével idegeníttessenek el.

6. Minthogy alap-végrendeletemben az általam kitűzött nevelési cél kellőleg szabatosítva nincsen, az erre vonatkozó alapító levél, végrehajtás és ellenőrzési utasítás elkészítésére Dr. Ferenczy Géza egyházi főgondnok barátomat kértem fel, és bízom meg azon óhajtással, hogy az alapítvány elvi kérdéseiben a mindenkori főgondnok és az aranyos-tordai unitárius egyházkör f.ü. gondnokai és az alapvégrendeletben megnevezett jogtanácsosom bizottságilag döntsenek.

7. Óhajtásom, hogy a szindi egyházközség, amelynek tagja vagyok, fejlődjék, miért is óhajtom, hogy általános örökösöm azt az ottani gyümölcsös kert jövedelméből belátása szerinti összeggel támogassa.

Felolvasás, megértés és jóváhagyás után aláírtam.

Nagyajta 1937 január hó 6 (hat)

Bors Mihály sk.

Alolírottak: Dr. Lőrinczy István, Dr. Ferenczy Géza, Taar Géza és Gazdag Miklós nagyajtai lakosok, végrendeleti tanúk igazoljuk és kijelentjük, hogy végrendelező Bors Mihály szindi lakos, akit mindnyájan személyesen ismerünk, állandó együttes jelenlétünkben utolsó akaratát kijelentette, melyet közölünk egyik Dr. Lőrinczy István ügyvéd a fenti Fiókvégrendeletbe foglalt, azt felolvasta végrendelező előtt, aki azt akaratával egyezőnek mondta és előttünk saját kezűleg aláírta.

Nagyajta 1937 (ezerkilencszázharminchét) január 6 (hat).

Dr. Ferenczy Géza sk., Dr. Lőrinczy István sk., Taar Géza sk., Gazdag Miklós sk.“

JEGYZETEK

¹ *A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1896—97-ik tanévről.* Szerkesztette Boros Sándor. Kolozsvárt, 1897. 113. l.; *A kolozsvári unitárius kollégium értesítője az 1901—1902-ik tanévről.* Szerkesztette Gál Kelemen. Kolozsvár, 1902. 262. l.

² Dr. Ferenczy Sándor: *Csikszentkirályi Bors Mihály 1886—1937.* Unitárius Közlöny, 1937. 22. l.

³ *Jegyzőkönyv a Magyar Unitárius Egyház Főtanácsának 1920. évi augusztus hó 29. és 30-ik napjain Kolozsvárt tartott üléseiről.* Szerkesztette Gálfi Lőrinc. Cluj-Kolozsvár, 1922. 142.

⁴ *A Magyar Unitárius Egyházi Főtanács 1922. okt. 29—31. napjain Kolozsvárt tartott ülése Jegyzőkönyve.* Szerkesztette dr. Boros György. Cluj-Kolozsvár, 1922. 7—8.

⁵ *Csikszentkirályi Bors Mihály 1886—1937.* KerMagv LXIX (1937) 36.

⁶ Unitárius Egyház levéltára, I. cs. 3. sz.

SZÁSZ FERENC

VÁLASZD AZ ÉLETET!* (I)

5Móz 30,19—20b

Lelkészek körében gyakran hallani, hogy a legnehezebb szolgálat, amelyet végezniük kell, az öngyilkos temetése. Ha hívei közül valaki az élet helyett a halált, áldás helyett az átkot választja, az a lelkész számára nemcsak az elhibázott emberi élet, hanem az általa hirdetett evangélium kudarcát is jelenti. Bárhogyan is ítéli meg a végzetes lépést és annak elkövetőjét, a lelkész nem burkolózhat az általános részvét némaságába: szolgálatára a vigasztaláson túl is szükségük van a hiveinek, meg kell erősítenie, helyre kell állítania a hozzátartozók, a temetési gyülekezet Istenbe, életbe vetett hitét és reménységét.

Amit a lelkészi szolgálat nehézségéről bevezetéképpen elmondtam, nem személyes panaszkodás akar lenni, hanem önmagunkkal való őszinte szembenézésre való felszólítás: egy olyan világban élünk, olyan világot építünk és vallunk a magunkénak, ahonnan évente 700 000 ember úgy szakítja ki magát, hogy végső tetteivel megtagadja azt. Nekünk kötelességünk a számvetés: az életet avagy a halált választók oldalán áll-e az isteni és emberi igazság, az áldást vagy az átkot választó dönt-e helyesen?

E kérdés készített arra, hogy bármennyire szomorú és lehangoló téma is, az öngyilkosságról beszéljek. Hívó emberek vagyunk, s az öngyilkosság túlmutat az emberi világon, valláserkölcsi, Istenre is tartozó kérdés. A Biblia félreérthetetlenül fogalmazza meg, hogy Isten az, aki az életet és a halált, az áldást és az átkot elénk adta, s bár a választás szabadsága rajtunk áll, akarata parancsként hangzik felénk: „Válaszd azért az életet.”

Helyesen és tisztán kell már látnunk az öngyilkosság kérdését ahhoz, hogy ítéletet alkothassunk róla, s minden körülményben kétségbeesett élethelyzetben legyőzhessük kísértését. Az öngyilkosság az életnek hordozója általi kioltása, visszautasítása, önmagától való elvetése, olyan Isten- és természetellenes cselekedet, melynek elkövetésére végzetes tévedés-sorozat vezet el.

Az öngyilkossághoz vezető első lépést akkor követi el az ember, amikor az életvállalást kilátástalannak, reménytelennek, további életét értéktelennak ítéli. Azt senki sem tagadja, hogy az életnek, az emberi életűtnak vannak mélypontjai, nehéz percei. A gyermeket kétségbeesésbe,

* Főtanács által pályadíjjal jutalmazott.

rettegésbe taszíthatja a szeretetnélküliség, a rosszul alkalmazott szülői szigor. Gyakran egy meggondolatlanul odavetett szó, igazságtalan, elhamarkodott fenyegetés elegendő ahhoz, hogy halálos sebet ejtsen a friss, gyermeki érzékenységen, formálódó lelkeségen. Az ifjú szélsőséges érzelmi ingadozása is közismert. Az önmagát teljesen feltárázó, óvatosságát nem ismerő lélek első csalódása a legkegyetlenebb, s az ellenük kellőképpen fel nem vértezett ifjú a „felnöttek“ világával együtt az életet visszautasíthatja. A megállapodott, kiegyensúlyozott lelkivilágú felnőtt nem mentesül mindig az öngyilkosság csábításától. Mindenkit érhet csapás, veszteség, szenvedélyek rabjává válhatunk, érezhetjük úgy, hogy vesztélyben forgó becsületünket csak a halál mentheti meg. A nehéz szenvedéssel járó és mégis gyógyíthatatlan betegség, az öregség magányossága, mellözöttsége mind-mind a megtévedés lehetőségét hordozza magában.

És mégis, mindezek ellenére, az élet sohasem minősülhet teljesen hiábavalónak és értéktelennek. A megtérés és az emberi segítségnyújtás, ha idejében bekövetkezik és érkezik, visszaállíthatja a kétségkedő, szenvedő ember élethitét, lelki egyensúlyát. A képességeinkkel és lehetőségeinkkel való számvetés új életutakat nyithat számunkra, környezetünk, barátaink szeretete pedig megerősíthet abban, hogy érdemes élnünk, szükség van ránk. A magányban társra, a betegségben gyógyírra, enyhülésre, a becsületünkön esett szégyenfolt hordozásában megértésre és bocsánatra találhatunk. Nincs olyan állomása az életnek, ahonnan ne lehetne azt újrakezdeni. Amíg lélegzünk, remélnünk is kell. Madách Imre „Az ember tragédiája“ c. költeményében Isten nemcsak a porba hulló, utódai szenvedését halálával megváltani akaró Ádámmal, hanem minden reménységét vesztett, elcsüggedt emberhez szól: „Mondottam ember, küzdj és bízza bízzál!“ Az élet Isten ajándéka, áldás, s attól, hogy néha nehezen viseljük igáját, lényege nem változik, mindörökké áldás marad.

A második tévedés akkor következik be, amikor azt hisszük, hogy életünk teljesen a miénk, senkinek nem tartozunk érte számadással. Az ember valóban szabadsággal bíró lény, mi sem bizonyítja azt jobban, mint a Biblia idézett verse: választhatunk az élet és a halál között. A szabadsággal együtt azonban annak felelősségét is átvállaljuk, s ez alól nem nyerünk felmentést soha. Az emberen kívüli világban ez a szabadság és felelősség ismeretlen: a növények és állatok számára az élet parancs és kényszer, semmi sem szegülhet ellene. Élete megtagadásáért csak az ember vonható számadásra, mert az számára az öntudatos és szabad létben személyes ajándékként adatott s eszmélésünk percében így is veszszük birtokunkba. Az élet — Ady Endre bibliai ihletettséggű szavával élve — „Isten drága pénze“, amelyet tetszésünk szerint használhatunk fel ugyan, de ha Isten visszakéri, kamatoztatásával is el kell számolnunk. Jézus nem is tudott elképzelni olyan szolgát, aki a számára juttatott talentum őrzését vissza merte volna utasítani.

Az élet és halál közötti választásunkért nemcsak Isten, hanem az ember előtt is felelősséggel tartozunk. Az emberi közösséget szegényíti, gyengíti az, aki végzetes tette elkövetése előtt nem gondol arra, mivel tartozik családjának, munkájának, népének és egyháznak. Az ittmaradónak nemcsak a gyász, gyakran a megbélyegzés is osztályrészükül jut.

A harmadik tévedés hordozza a legtragikusabb félreértést. Az öngyilkos ember a menekülés, a szabadság, életkérdéseinek megoldást nyújtó

kapuját és lehetőségét látja a halálban, s a tévedésben külső sugallat is megerősítheti. A sztoikus filozófia erkölcsi felfogása, mely a keresztény gondolkodás mellett talán a legnagyobb hatást gyakorolta az európai emberre, az öngyilkosságot a szabadság elérése legbiztosabb eszközének tekintette s ekként dicsőítette. Marcus Aurelius, a filozófus császár szerint az életből, ha nem akarjuk tovább vállalni, olyan észrevétlenül kell távoznunk, mint ahogy egy füsttel tele szobából lépnénk ki. Seneca, az ókor másik bölcselője, aki végül önkezével vetett véget életének, hasonlóképpen vélekedik. Leveleiben ilyen gondolatokkal találkozunk: „Semmi jobbat nem alkotott az örök törvény annál, mint hogy egyetlen bejáratot adott az éléhez, de számtalan kijáratot [...] Mint ahogy kiválasztottam a hajót, mielőtt tengerre szállok, s a házat mielőtt beköltöznek, úgy választom ki a halált is, ha kifelé tartok az életből [...] Mindenünnen sok rövid, könnyen járható út vezet a szabadsághoz. Ha megtanultál meghalni, elfelejtettél szolgálni.“

Valóban, aki nem hisz a halál utáni életben, annak a meghalás a teljes megsemmisülést jelenti, s ha életében több volt a rossz, mint a jó, a halál nyereséget és szabadulást jelenthet számára. A hívő ember is vélekedhet úgy, hogy csak a halál időpontját hozta előbbre, Istenhez menekülve az élet küzdaságából, s a veszteség, ami itt a földi életben érte, eltörlül amellett a nyereség mellett, amit Isten megtapasztalása, így nyert lelki békessége jelent számára. Az öngyilkosság mindent megold: miért szenvednénk tovább tökéletlen világunkban, ha a múlandóságból bármikor átléphetünk az örökkévalóság tökéletességébe?

E megtévesztő kísértés cáfolatára hadd idézzem Tolsztojt, aki maga is sokat foglalkozott e kérdéssel. Végső következtetése az, hogy az öngyilkossághoz való jog vitatása esztelen kérdés, rossz kiindulópont; ahelyett arra kell válaszolnunk, vajon ésszerű és erkölcsös dolognak tekinthető-e az öngyilkos cselekedet? Válasza tagadó, s érvelése épp a hívő ember számára cáfolhatatlan, hiszen az örökélet hitére alapoz: az öngyilkosság éppoly esztelen (s ezért szerinte erkölcstelen is), mint egy növény hajtásainak, rügyeinek letördelése, azzal a céllal, hogy elpusztítsuk. A növény nem fog elpusztulni, csupán senyedni, „szenedni“ s egyenletlenül, torz módon fejlődni. Az életet, mely téren és időn túl, Istenben gyökerezik, az ember nem pusztíthatja el, csupán annak földi „hajtását“ tördelheti le, újabb, még nagyobb szenvedéspróbáknak téve ki azt. Az öngyilkosság nem megoldás; nem háritja el az akadályokat a fejlődő élet útjából, csupán megkerüli azokat. Rendeltetésünk, a földi életen túlmutató tökéletesedés és a világ életének szolgálata azt kívánja, hogy a földi élet utolsó percéig helyt álljunk annak próbái között, kívárjuk, amíg Isten dönti el: elindíthat-e minket a halálban hivatásunk egy új szakaszának betöltésére? Az öngyilkosság nem a bátorság, a gyávaság jele, s legsúlyosabb következménye, igazi vétke abban áll, hogy visszaveti fejlődésében az életet és az örökkévaló lelket. Ha életünk megtorpan fejlődésében, valóban cselekednünk kell, változtatnunk kell rajta, de nem a halál, hanem a megtérés és erkölcsi újjászületés útján, amely megkerülhetetlen állomása a fejlődő életnek. Azt hiszem nem is kellett volna különösebben bizonyítanom, hogy az öngyilkosság Isten- és emberellenes cselekedet, vétke. Természetes az is, hogy a kereszténység, mint minden világvallás, kemény ítéletet mond fölötte, s bár szánjuk

azt, aki megtévelyedik s élet helyett a halált választja, nem menthetjük fel. A kereszténység nem metafizikai meggondolásból ítéli el az öngyilkosságot, mint a lélekvándorlásban hívő vallások, nem is a társadalom megszégyenítését rója fel az öngyilkosnak, mint a világi életszemlélet, hanem lényegéből következően ellenzi és ítéli el. A szeretet valósága és az öngyilkosság összeférhetetlenek: aki szeret és akit szeretnek, aki hisz a szeretet Urában, Istenben, az nem mondhat le a földi életéről, nem veszi el az élet értelmességébe és céljába vetett hitét. Ha szenved is, bízunk abban, hogy Isten és embertársa segítségére siet, s akkor sem terheli lelkét a vétek súlyosságával és szereteteit a bűntudat, lelkiismeret furdalás terhével, ha ez a segítség késik. Az öngyilkosság nem magányos: a választás élet és halál között állandó és egyetemes. Mindannyian döntünk és mindannyian felelősséggel tartozunk az élet felől és az életért, még akkor is, ha a világ másik felén mond le róla valaki. Amíg valaki miközülünk áldás helyett az átkot választja, nem léphetünk be Isten országába, ahol a szabadságra és szeretetre jutott ember és az élet azonos fogalmak.

Az öngyilkosok száma minden technikai eszköznél pontosabban méri, meddig jutottunk a világ emberibbé tételében, s nehéz kimondani: 700 000 koporsó választ el minket Istenországától, s évről évre mintha távolabb kerülnénk az evangéliumi eszménytől. Hosszú út előtt áll az élet és halál között választó emberiség, de a sorozatos veszteségek ellenére sem adhatjuk fel a reményt: bízunk kell Istenben, önmagunkban, embertársainkban, az élet teremtő és megtartó szeretetében. Válasszuk azért az életet most és minden körülményben. Ámen.

VÁLASZD AZ ÉLETET! (II)

5Móz 30,19

Annak a versnek, amelyet most idézni szeretnék, sajnos sem a szerzőjére, sem a címére nem emlékszem. Pár éve, könyvtári folyóiratban bukkantam rá egy téli délelőtt, s bár a verset nem őrizhettem meg, a hangulata annál inkább rögzült bennem. Pillanatnyi hangulatot örökített meg a vers is. A sűrű nagyvárosi forgalomban a költő egyik járdaszigetről a másikra próbál átjutni, amikor feltekintve egy elsuhanó autóbussz ablakára villámcsapásként hasít bele egy furcsa érzés. Tekintete rátapad egy sápadt, sovány, álomszerű kisfiú arcára, aki a párás ablaküvegen át végtelen szomorúsággal nézi őt, s a költő úgy érzi, a saját kisfiát látja, akinek évekkal ezelőtt egy futó, nyári szerelem gyümölcseként kellett volna megszületnie, de nem született meg. Az autóbussz lassan tovagördül, a kisfiú arca szertefoszlik, de a magányos költő még sokáig ott áll a járdaszigeten.

Nem tudom, szeretitek-e a kortárs költőket, de én ezt a verset na-

gyon a szívembe zártam. Nem is annyira a költemény művészi értékéért, hanem azért az őszinteségért, amelyet a költő önmagával szemben érzett. Egy olyan kérdésről mert a lírai önvallomás hangján szólni, amelyről nem szokás, nem illik beszélni, s amely mégis szervesen hozzátartozik a 20. századi ember életéhez és lelkeségéhez. Nyíltan merete vállalni azt a büntudatot, amely meg sem született, magzati életükben elpusztított, megölt gyermekeinkért többé-kevésbé mindnyájunk szívében ott lappang.

Testvéreim, mi vagyunk azok az emberek, akik a történelmi fejlődés rendjén eljutottunk oda, hogy intézményesítettük magzataink elpusztítását. Nekünk, eltérően őseinktől, nemcsak olyan halottaink vannak, akiknek arcára halálunkig emlékezhetünk, hanem olyanok is, akik be sem léptek a földi életbe, akiknek arcát sohasem láttuk. Egy árnyékvilág él körülöttünk és bennünk, azoknak a gyermek-árnyaknak a serege, amelyből egy-egy időnként, kölcsönzött arccal, idegen kisgyermekek képében, csak álmainkban bukkan fel a homályból.

Úgy érzem, hangot kell adnunk azok szavának, akiktől az első sírás jogát is megtagadtuk, akik önmagukért nem szólhatnak, s ezért ezen a vasárnapon a méhmagzat elpusztításáról, mint sokakat érintő vallás-erkölcsei kérdésről fogunk beszélni.

Induljunk ki abból, hogy mit jelent a méhmagzat elpusztítása? Az orvosi, tudományos tárgyilagosságú felelet, amelyet e kérdés adhat egyszerű: az eljövendő, megszülető gyermek elpusztítása az édesanya méhében, mielőtt még önálló létfenntartására képessé lenne, az édesanyától való életadó függőség mesterséges megszakítása, s ezáltal halálának előidézése.

A vallás-erkölcsei válasz még egyszerűbb: a méhmagzat elpusztítása gyilkosság, szembehelyezkedés Isten élet-teremtő akaratával, annak a mi másképpen határozó akaratunkkal való megfellebbezése. A méhmagzat elpusztításának vallás-erkölcsei megítélése abból indul ki, és azon alapszik, hogy a gyermeki élet Isten ajándéka, teremtő akaratának gyümölcse. Ilyen kiindulás alapján azonnal kitűnik, milyen másodlagos és mesterkélt kérdés az, amelyet vétkességünk mentegetésére a leggyakrabban felhozunk, amikor azt vitatjuk, hogy vajon embernek tekinthető-e a magzat vagy sem, ennek alapján valóban gyilkosságot követünk-e el, vagy pedig csupán egy szokványos orvosi beavatkozást veszünk igénybe?

Hada vizsgáljuk meg hát közelebbről ezt az ellenvetést, mentegetőzést. A legrégebbi vallásos felfogással összhangban a mai tudomány is egyértelműen állítja azt, hogy az új emberi lény életét nem a születés, hanem a fogamzás percétől kell számítani: az isteni döntésnek vagy a két szülő tulajdonságainak egy új lénybe való ötvöződése pillanatától. Ez a határ választja el a nemléte a léttől. A méhmagzat függősége nem irányadó e kérdés elbírálásában, hiszen az élet függősége annak egészére jellemző, az egész életszakaszra nézve is fennáll, csupán mértéke változik. A fogamzás percében megy végbe a teremtés, s csak az időtől és körülményektől függ, hogy be is teljesebben, céljához érjen.

Legújabbban röntgen-sugarakkal készített filmen tekinthettek be az orvosok a magzati élet rejtelmeibe, s megdöbbenek attól, amit láttak: milyen kétségbeesett erőfeszítéssel próbálja elkerülni a létére törő se-

béskést az a magzat, amely addig békésen játszadozott köldökszinorjával az anyaméh védetségében! Jellemző az emberre, hogy mikor ezt a filmet, „Néma sikoly“ címen a nagyközönség is láthatta, százezrek követelték a méhmagzat elpusztításának azonnali megszüntetését! Érzékenységünk, úgy tűnik, erkölcsösebben és hatékonyabban ítélkezik, mint értelmünk és belátásunk, mert a világ egyik legnagyobb országának legfelső bírósága már másfél évtizede kimondta: „Ha a modern orvostudomány, valamint az egyéb tudományágak kiválói képtelenek egyöntetűen megállapítani az emberi lét kezdetét, akkor a jogi szerveknek nem szabadna spekulálnia vagy állást foglalnia e kérdésben.“

Az emberi, személyes állásfoglalás nincs olyan kényelmes helyzetben, mint a tudományos vagy jogi döntés. A leendő édesanyának és édesapának minden esetben döntenie kell, hogy elfogadják-e Istentől a gyermekáldást vagy visszautasítják, s viselniük is kell ennek emberi és isteni felelősségét. Ezért kell azt is megvizsgáljunk, milyen és mennyiben helytálló szempontok azok, amelyek döntésünket meghatározzák.

Amikor a szülő eljövendő gyermekének élete vagy halála fölött dönt, több dolog is befolyásolhatja mérlegelését: társa iránti érzelmei, akivel a gyermek örökre összekötné, anyagi körülmények és viszonyok, az önző kényelemszeretet vagy az édesanya és a gyermek életéért és egészségéért való aggodás.

Nem kívánatos az a gyermek, akinek szülei nem szeretik egymást vagy nem élnek házasságban, mert ez az újabb kötelék kényszerré tenné egymáshoz tartozásukat egy életen át, vagy pedig a külvilág ítéletével bélyegezné meg őket.

Egy vagy többgyermekes szülők, attól való félelmükben, hogy az újabb gyermekáldás vállalása bizonytalanná tenné anyagi helyzetüket vagy nem tudják a megfelelőnek ítélt körülményeket biztosítani számára, szintén elutasítják Isten ajándékát.

Van, aki mindent megadhatna gyermekének, de visszariad attól a fáradságtól, lemondástól, felelősségtől, amit vállalása és felnevelése jelent, és ezért mond le a megszületéséről.

Végül, ha a szülés az édesanya életét, egészségét veszélyezteti vagy a magzat életképtelenségéhez nem férhet kétség, a szülők szintén dönthetnek úgy, hogy megszületése nem kívánatos, s bár az állam törvényei ilyenkor rendszerint felmentik tettének következményei alól, ez a szülő hordozza talán a legnagyobb bánatot gyermeke meg nem születéséért. Hatásvadászatra törő megfogalmazásnak tarthatnánk, ha az élet nem bizonyítaná számtalan esetben, hogy egy nő két dologért képes mindenre: hogy gyermeke szülessen, vagy ne szülessen.

Bármi is vezessen döntésünkben, ítéljen el vagy mentsen fel lelkiismeretünk, a közvélemény vagy a törvény, minden esetben fennáll és fennmarad az, hogy a magzati élet kioltása Isten elleni véték, gyilkosság, s bűnét semmivel sem enyhíti az, hogy áldozatunk arcát sohasem láttuk.

Isten mellett azonban önmagunk és az emberi világ ellen is vétkezünk. Az anya és az apa, aki egy adott pillanatban nem fogadja el Isten gyermekáldását, nem biztos, hogy másodszor is részesül ebben az ajándékban: a saját teste áll bosszút rajta.

Az emberi világ elleni bűn elhalványul akkor, ha arra gondolunk, hogy Földünkön sok helyen a nyomor és éhség áldozataként milliószámra pusztulnak el főleg a kisgyermek, de nem mentetik fel. A civilizáció magasabb foka semmiképpen sem jelentheti azt, hogy évente ötmillió gyermeket, főleg fejlett keresztény országokban, születése előtt meggyilkolunk, s társadalmak öregednek el, népeket fenyeget a kipusztulás veszélye a jelen pillanatnyi kényelmességéért.

Mi nem tagadjuk azt, hogy az ember beleszólhat és bele is kell szólnia önmaga egyéni és társadalmi életének alakulásába. Isten társul választott minket az élet teremtésében és oltalmazásában, megáldott értelemmel, lelkiismerettel és szabad akarattal. Az ő döntéseibe beleszólhatunk, illetve együtt döntünk, de ez ajándékért és felnőtt szabadságért tartozunk neki azzal, hogy akaratára figyeljünk. Amit ő megteremtett, azt már nem szabad meggyilkolnunk: az új élet elindulása előtt kell felelősen mérlegelni és dönteni. Ha az élet szentségének isteni parancsát nem vesszük figyelembe, nem éljük meg testi és lelki felelősséggel, az emberi nemet döntjük pusztulásba.

A méhmagzat elpusztítása nem technikai, hanem erkölcsi kérdés: emögött a kijelentés mögött nagy mélységek húzódnak meg. Mai világunk törölte az eredeti orvosi esküből azt a részt, melyben Hippokratész arra kötelezte tanítványait, hogy egyetlen anyát sem segítenek hozzá magzata elhajtásához, s ez sok mindent elárul életszemléletünkről. Elsősorban ezen kell változtatnunk: az az ember és kor, aki és amely a megszületendő magzatot nem tekinti embernek, és vállalja vagy éppen intézményesíti meggyilkolását, önmaga is embertelenné és nemlétezővé válik, erkölcsileg meggyilkolja és megszünteti önmagát. Életfelfogásunk ilyen módosulása megszűnik személyes ügynek lenni; az emberi sorsról és rendeltetéséről, az emberiség jövőjéről dönt. A méhmagzat elpusztítása nem volt ismeretlen a régi ember előtt sem, a maga eszközeivel gyakorolta is, de ma már sokkal többről van szó: eltévedtünk és egyre kevésbé látjuk a helyes irányt az élet és halál isteni mezsgyéjén.

Ezért kellett a méhmagzat elpusztításáról szólva fellapoznom a Bibliát s felfedeznem az isteni meghagyást: „Az életet és a halált adtam előtökbe, az áldást és az átkot: válaszd azért az életet, hogy élhess mind te, mind a te magod...“

Testvéreim, visszatérve a költő verséhez, azt kell mondanom, hogy sokan éltek és élnek miközöttünk sebezten és csonkán. Ez évszázad aszszonyai, a maguk egy-két-három gyermekes családjában majd mind átérték a gyümölcstelen anyaság érzését, az apák pedig részesei vagy épp döntőbírái voltak gyermekeik halálának.

Egy modern mítosz kódéba merültünk alá, a meg-nem születettek alvilágából felmerülő gyermeki arcok kísértének minket, több ezer évvel a spártai, egyiptomi vagy heródesi csecsemőgyilkosságok után. Lehet, hogy beszédem némelyeket sértett vagy közömbösen hagyott, mégis arra kell kérjelek benneteket, nagyon vigyázzatok gyermekeitekre, unokáitokra, vigyázzatok az életre és a holnapra!

Szánjátok meg a meg-nem született magzatokat, kiket Isten azért ültetett egy-egy édesanyai szív alá, hogy itt a földön közöttünk éljenek, s mentsétek meg őket a haláltól, válasszátok mindig az életet, az áldást! Ámen.

AZ ERŐ ÉS A SZERETET APOSTOLA

2Tim 1,7

Az emberi élet egyik velejárója a félelem. A félelem, mint külsőleg ható, de belsőleg átélte tényező megtalálható az élet minden szakaszában. A kisgyermek a sötétségtől fél, az ifjú a betegségtől, az idős a haláltól. Mivel befolyásolja az egyén gondolatvilágát és cselekedeteit, a társadalom a történelem kialakulásában is szerepet játszik. A primitív ember a természeti jelenségeket és tárgyakat lélekkel ruházta fel, s mint a természetfeletti hatalom megnyilvánulásait, rettegve imádta. A zsidó nép, amely a vallások történetében elsőnek jutott el az egyistenhit fokára, Istenéhez, Jáhvéhoz félelemmel közeledett. Jézus fellépésének egyik felmérhetetlen jelentősége éppen ennek a félclemnek a kiküszöbölésében áll. Ő az úr és szolga viszonyt az atya és gyermek kapcsolatával helyettesítette, s ezáltal eltüntette azt a távolságot, amelyet a félelem alakított ki a világ felett álló Isten és gyarló teremtménye, a hozzá imádkozó ember között.

Az emberiség gazdag olyan személyiségekben, akik nagy szolgálatot tettek a haladás egyes területein, de kevésbé bővelkedik olyanokban, akiknek hitet megtartó munkássága jövőt kifejező szó, félelmet feloldó tett volt. Ilyen emberek voltak a 16. század világosság-prófétái, és ilyen volt Dávid Ferenc is. Ők a régi egyház üdvözlés, vagy elkárhozol fenyegetéseitől szabadították meg a szeretetre, az új megértésére szomjazókat. Dávid Ferenc tovább ment a reformáció útján, s a kötöttségektől megszabadulva, szélesre tárta az ablakokat, hogy süssön be rajtuk Isten fénylő világossága.

Ez a mai ember számára talán egyszerű és magától érthető, de abban a században máglyát gyújtó tett volt. Pál apostol már felismerte, hogy Jézus tanításának követésére nem a félelmet ismerő lélekre, hanem erőre és szeretetre, Istentől kapott józanságra van szükség. Ez adta Dávid Ferenc reformációjához a lendületet, ez volt mozgatóereje, pótolhatatlan energiaforrása: Istentől kapott értelme és Istenbe vetett rendíthetetlen hite.

Dávid Ferenc hozzá mert nyúlni a lélekhez, a mikrokozmosz világához, hogy kétkedő kérdéseire megkapja a választ, s betekintést nyerjen Isten gondviselő tevékenységébe. Számára Isten élő és jelenvaló valóság volt. Benne élt Istenben. Mikor a negyedik evangélium írójának megfogalmazása szerint vallotta, hogy: „Isten lélek“, tulajdonképpen vizsgálódása szabadságát fogalmazta meg, amely feloldotta a kötöttség rettegését. A szellemi valóság felismerésekor a mindent betöltő Erőt találta meg, akit nem lehet dogmákba önteni és megbocsátó szeretetét üdvözlési lehetőségként áruba bocsátani. Isten nemcsak bizonyított ismeret, hanem tapasztalati valóság. Éppen ezért boldogságunk nem attól függ, hogy miként gondolkodunk Istenről, hanem akarata teljesítésétől, a benne kiteljesedett élet megélésétől. Hiszen Isten nemcsak a jó, az igaz, a szép

végző kiteljesedése, nemcsak gondviselés, hanem ezeknél sokkal több. Ő abszolút szellem.

Ezeknek a hitigazságoknak a felismerése s az ezekből folyó lehetőségek adtak erőt Dávid Ferencnek reformátori munkásságában. Ő magában hordozta az emberség eszményét, vállalta a küzdelmet a felismert igazság védelmében még akkor is, amikor ezek homlokegyenest ellenkeztek az akkori körülményekkel és követelményekkel. Hitte, hogy Isten lelke világosította meg, s ezért hallgatása ámulás lenne. Hitte, hogy a téves elméleteket, amelyek a vizsgálódás szabad szellemét próbálják megkötni a lefektetett, merev formákhoz, a fejlődés dönti meg. Célja egyszerű volt és világos: az embernek a tapasztalat és ismeret segítségével kell a valósághoz eljutnia.

A félelemnek felismerte fejlődést gátló tulajdonságait. Sehol sem írja a Biblia, mondja, hogy a kereszténységet tüzzel vassal, félemlítéssel kell terjeszteni. Ennek a megnyilvánulása volt a tordai országgyűlés végzése 1568-ban, amely szerint: „mindenki azt a vallást gyakorolhatja, amely felfogásával megegyezik, mert a hit Isten ajándéka.“ Az elindulás lehetőségében a szabad választás lényege is benne van. Nem mondta, hogy mindenki az ő követője legyen, hanem az Isten által ajándékozott hitet bízta a belső elhatározás, a lelkiismeret szabadságára a külső tekintély, a kényszerítő hatalom helyett.

Dávid Ferenc tudta, hogy ez a szabadság, amely feloldja az ember félelem érzését, mindenképpen Istenhez vezet. Mert ez ember nem olyan mint a kör, amelyiknek egy jól meghatározott pontja van, hanem olyan mint az ellipszis, amelyiknek két gyújtópontja van: az egyik az Istenből kiinduló élet, a másik ebben az életben megélt és kiteljesedett hit. A mustármagnyi hit, ha jó földbe kerül, terebélyes fává nővi ki magát, amely az élet viharai között oltalmat ad az arra rászorulóknak.

Általában minden dogma-rendszer megalkotói abba a tévedésbe estek, hogy lezártnak tekintették elképzeléseiket, mert úgy gondolták, hogy rendszerük már kiforrott és elérte fejlődésének legmagasabb fokát. De ha valamit lezártunk, akkor ezzel el is tiltottuk a fejlődés további lehetőségétől. Dávid Ferenc nem lezárt, hanem keresni akart, s ha más előtte találta volna meg az igazságot, akkor boldog örömmel csatlakozott volna hozzá. Keresésének tévedés-lehetősége előtte is világos volt, de ő vállalta ezt a lehetőséget. Értelme sarkaita, hogy keresésének végcélja a jézusi felismerés végcélja legyen. Nem a tökéletes igazságra áhítozott, mivel tudta, hogy csak Isten bírhatja azt, de áhítozott az isteni emberi viszony tisztázására, amely életünk értékmeghatározója. Ezt a törhetetlen erőt nem tudták felmérni ellenségei, amikor akadályozni akarták Istenhez vezető útját. Mikor már minden vádjuk lehull és értékét veszti, akkor ezzel az utolsóval jönnek: hogyan lehet egy ilyen embernek elfogadni a nézeteit és követni őt, aki nem volt állhatatos hitében? Erre mi is kérdéssel válaszolhatunk: felelősségre lehet-e vonni egy kis gyermeket húsz év letelte után, hogy felnőtt ember lett belőle?

Dávid Ferenc reformációja a józanság ismervét hordozta magán. Nem volt újítás, mivel ezeket az igazságokat már Jézus felismerte, s így az ő fejlődő-kereső gyökerei az evangéliumi talaj szilárdságába kapaszkodtak. Mérlegre tette emberi végességét s a megismerés lehetőségét, és a különbségből levonta a következtetést: Isten mindannyiunkat egy cél megvalósítására hívott el, az ő országa építésére. A felbomló kötött-
régek meggyorsították Dávid Ferenc eszméi által a fejlődés ütemét. Ez

ebben a mondatba sűrithető: sötét utcán járt, de lépteit arra felé irányította, ahol a lámpák égtek. Lelkének józansága előtt leomlottak nemcsak a tér, de az idő korlátai is. A megismerés végtelensége és az erre ráfordítható idő közötti félelem-különbséget feloldotta a legtöbbet emlegetett újszövetségi idézete: „Az pedig az örökélet, hogy megismerjenek téged, az egyedüli igaz Istent“. (Jn 17, 3).

Isten nemcsak az erőnek és józanságnak, de a szeretetnek lelkét is adta. Az erő és józanság egymagában még nem elég, hogy előbbre vigyen egy eszmét. A létjogosultságában bízó hitet a szeretetnek kell irányítania. Dávid Ferenc ezzel az érzellemmel kapcsolódott embertársaihoz, s ezt ismerte fel Isten gondviselésében: „Isten szeretet, s aki szeretetben marad, az Istenben marad“. Ez adta reformációjának a félelmet elűző világosságot, az éltető meleget. Nem fenyegetett országpusztulással, nem helyezett kilátásba túlvilági víziókat, nem utat szabott, csak utat mutatott, a szív hullámhosszán közeledve a szeretet után szomjazókhoz.

Kit tartunk nagy embernek? Erre a kérdésre nehéz válaszolni. Nagy ember az, aki megtalálja saját útját és mindig következetesen halad rajta? Vagy aki egyesíteni tudja a hitigazságokat az értelmi felismerés lehetőségeivel? Azt aki meg tudja valósítani a benne rejlő adottságokat és tehetségeket a jövő számára? Nagynak tartjuk azt, aki személyiségében mindezt egyesíti, de ezen túl még hozzá ad valamit: az Istentől kapott erőnek, józanságnak és szeretetnek lelkét. Dávid Ferenc ezt kapta és adta tovább embertársainak megsokszorozott talentumként.

Legyen emlékezés ez az óra, egyházalapítónkra, de egyben felhívás is. Legyen imádság, de egyben fogadalom. Négy száz év beérett gyümölcseivé kell váljunk, amelyekben benne van a jövő magja, a szabadság lehetőségének és megélésének a felelőssége, amely magában hordozza a további fejlődést az elkövetkező századok ígértét.

Isten megáldott kézzel, hogy dolgozzunk és imádkozzunk; megáldott értelemmel, hogy alkossunk és vizsgálódjunk; megáldott szívvel, hogy megértsünk és szeressünk; megáldott elődökkel, akiktől örökségként maradt ránk a tanítás. Közülük ma Dávid Ferenc üzen nekünk: legyetek sókká, szövétnekekké, fényes csillagokká, az előrelépés gyermekeivé, a világosság fiaivá, Ámen.

Dr. JAKAB JENŐ

LEGYEN VILÁGOSSÁG

1Móz 1,3—5; Jn 8,12

Hogy a világosság milyen fontos szerepet töltött be a mindenkori ember életében, kitűnik textusunkból is. A Mózes első könyvében található teremtés leírásában azt olvassuk, hogy Isten az *első* nap teremtette a világosságot, s csak a negyedik nap a napot, a holdat és a csillagokat.

E látszólagos ellentmondás miatt többször támadták a Bibliát természet-tudományi oldalról, nem véve tudomásul, hogy ez a teremtésről szóló leírás nem fizika, nem történelem, hanem az ókori irodalom egyik legcsodálatosabb, legdrágább gyöngyszeme. És ez mindmáig a legszemélyesebben oldja meg a rejtélyt, a világ keletkezését: Mondja Isten, hogy legyen és lőn!

Az elmúlt évezredek folyamán könyvtárnyi tudományt írtak a világegyetem eredetéről, kialakulásáról; írtak ősködről, ősrobbanásról és ki győzné felsorolni, hogy mi mindenről, anélkül, hogy a kérdést megoldották volna. De, hogy mi volt az ősköd, az ősrobbanás előtt, arról minden tudósnek egyértelmű a válasza: nem tudjuk!

A harmincas években a kolozsvári unitárius kollégiumban azt tanultuk fizikából, hogy a fény az az ok, amely bennünk a látás érzetét kelti. Nem tudom, hogy ma középiskolás szinten mi a fény meghatározása, de nehéz volna cáfolni, hogy nem egy olyan ok, amely bennünk a látás érzetét kelti.

Múltkoriban egy fizikus barátom fölhívta figyelmemet egyik tudományos folyóiratunkban megjelent dolgozatra a világegyetem eredetéről. A cikk szerzője nyilván a maga szakterületén világhírű tudós, más-képp aligha fordították volna le magyarra. Idézem a tanulmány záró sorait: „Az univerzum eredetéről nemcsak tudományos szinten lehet beszélni, hanem költői és szellemi nyelven is, és ez a megközelítés kiegészítheti a tudományét. Valóban, a zsidó—keresztény tradíció olyan módon írja le a világ keletkezését, amely meglepően hasonlít a tudományos modellhez. Korábban tudományos szempontból hibásnak tűnt azt mondani, hogy a világosság korábban jött létre mint a Nap. A jelenlegi tudományos felfogás valóban feltételezi, hogy az univerzum kezdetben különböző sugárzással volt telített, már sokkal azelőtt, hogy a Nap teremtésére sor került.“

Talán hosszasan időztem a kozmológia problémáinál, de ezek nélkül a kérdésfelvetések nélkül nehéz lett volna a teremtés első napjának valóságát, szentségét mai nyelvre lefordítani. „Monda Isten: Legyen világosság és lőn világosság“.

Félreértés ne essék. Nem akarom én a Napnak, mint örök energia fényforrásnak a jelentőségét lebecsülni. Az ember világosság nélkül nem lát — ez nyilvánvaló. De éppen az ember, az emberiség életében van egy más minőségű világosság is. Az amiről Jézus beszél: „Én vagyok a világ világossága“. Ezt a világosságot is Isten teremtette, noha nem olyan egyetemes érvénnyel, mint az első napon teremtett világosságot. Ez utóbbival az emberiség történetében rengeteget foglalkozott a tudomány és foglalkozik minc a mai napig, és még mindig vannak sötét foltok ebben a világosság tudományban, annak ellenére, hogy szinte áttekinthetetlen az a fejlődés, ami ebben a tudományágban bekövetkezett.

Arról a másik világosságról, amiről Jézus beszél — nem mondható el olyan fejlődés, mint a fizika világosságáról. Ez a jézusi lelki világosság még mindig csak nagyon halvány fénnel pislog az ember lelkében. Még mindig nem világít azzal a fényességgel, azzal az intenzitással, ahogyan világított Jézus lelkében. Még mindig odatartozik a megvalósítandó, de el nem ért kategóriák világába. Pedig az a világosság, amiről Jézus beszél, szüntelenül világít, nem függ a napszaktól. Ugyanúgy világít a sötét éjszakában is, mint nappal. Nem elérhetetlen, mint ahogy maga Jézus sem az.

Abban, hogy ezt a világosságot, amiről Jézus beszél, lelki antennáinkkal fölfogjuk, hogy szerepe van unitárius anyaszentegyházunknak is. Ez a minőségű világosság ott lobogott 1568-ban a tordai országgyűlésen, amikor első püspökünk, Dávid Ferenc kezdeményezésére — a világon elsőként — kimondták a vallásszabadság törvényét, mely szerint mindenki azt a vallást gyakorolja, mely lelkiismeretével legjobban megegyezik.

Később, miközben évszázadokon át védtük az egy Istenről vallott hitünket, Jézust — az embert mindig a történelem oldaláról igyekeztünk megközelíteni. A történelem minden eszközével próbáltuk megkülönböztetni az ember Jézust a dogmák Krisztusától csak, hogy könnyebb legyen istenfiúságunkat bebizonyítani. Törekedtünk bizonyítani, hogy ő a történelem színpadán igazi ember volt, próféta, tanító és közben elhanyagoltuk tisztelni és szeretni benne a nagyszerű embert, aki a világ világossága!

Nem belülről, nem a lélek oldaláról közelítettünk hozzá, hanem állandóan csak a történelem Jézusát kutattuk. Lehet, hogy kényszerhelyzetben voltunk, lehet, hogy így védekezhettünk és védhettük egyistenhitünket. De most úgy érzem itt az ideje annak, hogy megkeressük és megtaláljuk a lélek Jézusát, aki azt tanította, hogy az Isten lélek, és akik őt imádják, lélekben és igazságban imádják. Aki magáról azt tanította, hogy Ő az út, az igazság és az élet. Aki nekünk adta örök életcélnak: legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes.

A mai unitarizmusunknak az Ő útját kell járnia, az ő igazságát követnie, az ő életét élnie, hogy elmondhassuk és érezhessük vele: „Én és az Atya egyek vagyunk.“

Jézus a Hegyi beszédben többször is utal a világosságra. „Ti vagytok a világ világossága“ mondja, és a továbbiakban így folytatja: „Úgy fényltek a ti világosságotok az emberek előtt, hogy lássák a ti jó cselekedeteiteket és dicsőítsék a ti mennyei Atyátokat.“

Nem folytatom a bibliai idézeteket. Ennyiből is kitűnik, hogy a cselekvő ember az az ideál, aki az istenfiúság lelki magaslatára méltó. Aki méltó testvére Jézusnak.

Egy unitárius bölcselő mondta: kösd egy csillaghoz életed szekekrét! Magunkat kell fölemelnünk ideáljainkhoz! A bátrak, a látók, a lelki gazdagok magasan álló ideálokat akarnak elérni, s küzdelmeik között nemesedik meg lelkük is. A lehető legnagyobbhoz, Istenhez kell ideáljainkat fűznünk s nem gyarló, múlandó, bár könnyen elérhető földi céljainkhoz. Jézus ragyogó személyiségéről nem szabad leszednünk az igazi nagyság csillogását, nem szabad őt szürke tanítómesternek festeni csak azért, hogy így könnyebb legyen őt követnünk.

Jézus érezte, mint rajta kívül senki, az emberiséggel való közösségét. Érezte, hogy mindenkiben van legalább egy szikra abból a szellemi és halhatatlan lángból, mely az Ő lelkét megvilágította. A jézusi világosság ezer évvel járt a világ előtt, annyi volt benne az isteni. Benne az isteni és az emberi találkozott és összelelkezett, s ebből egy isteni élet született. Emeljük Őt olyan magasra, amilyen magasra emberi megértés csak emelheti, és még mindig nagyobb lesz ő annál.

Ő a világ világossága. És mégis a mi testvérünk volt. Ember fia, mint mi és Isten fia, mint mi magunk. Kiválósága földi kiválóság. De

benne, mint egy tükörben megláthatjuk Isten képmását, amilyené nekünk is átváltoznunk feladatunk.

Ha így nézzük, milyen gyönyörűséges Jézus élete. A legdicsőbb ki nyilatkoztatás a „lehet“ minden ember számára. Ennek a „lehet“-nek a birtokában kell igyekeznünk belülről megközelíteni Jézus személyiségét. A külsőleges, a világosság, amelyet metafizikai mesterkedésekkel Jézus személyiségére alkalmaztak, az idők folyamán, csak csillog, de nem melegít. Az ember Jézust kell értékelnünk, de mindazzal a fény nyel és vonzóerővel együtt, amely minden személyiségnek, nagy embernek tulajdonsága. A zseni mindig több volt, más volt, mint a hétköznapi emberek. Tanuljuk meg csodálni és követni Jézust. Azzal a csodálattal és azzal a követni akarással, amelyet a tanítványok is tanúsítottak a Mester nyomdokain járva. S akkor megvilágosodik előttünk egy út, értelemmé lesz lelkünk számára sok-sok elfeledett tanítás, s tündöklő világosságban megjelenik az élet fejedelme, akinek lábainál rabnak lenni: az üdvözülés.

Csak az így ismert Jézus tud központ, cél és Istenországába vezető létra lenni úttalan életünk sötétségében. Ezt a világosságot, ezt a Jézust keressétek, ha békét és boldogságot akartok. Ámen.

Dr. SZABÓ ÁRPÁD

KARÁCSONY: ISTEN AJÁNDÉKA

1Jn 4,16

A hívő ember karácsonykor tudja meg igazán, hogy érdemes élni. Ha valaki karácsony estéjén benéz az otthonok ablakán, megláthatja, hogy rövid időre bár, hogyan lesz mennyországgá a világ. Vidám angyal-arcokat láthat: egy csomó boldog gyermekarcot felcsillanó szemmel ragyogni a karácsonyfa alatt. Ha valaki karácsony estéjén megáll az otthonok fénylő ablakai előtt: láthat angyalszárnyakat édesanyáknak és édesapáknak a vállán. Ha valaki karácsonyestéjén odalép az emberek elé, megláthatja a mennyország esőjét csendesen leperegni sok-sok fénylő karácsonyi örömkönyben. Ha valaki karácsony estéjén végigmegy az utcákon, érezni fogja a szeretet ízét, édes illatát, s rájön arra a nagy igazságra, hogy egyetlen karácsonyfa gyertyalángja, amit a szeretet gyűjtött meg, több fényt és meleget áraszt, mint a legforróbb napsütés. Igen, azért érdemes élni, mert ebben a világban szeretet van.

Képzeljünk el egy olyan világot, amelyben nincs szeretet: abban a világban nem lenne jó élni. Megfagyna benne a szívünk, kiszikkadna emberségünk. Képzeljünk el egy embert szeretet nélkül: nem lenne jó vele élni. Lehetne olyan szép, mint egy szobor, vagy olyan tökéletes, mint a legremekebb óra, — mégis a múzeum nem otthon, és az órásbolt nem mennyország. De ha összeszedjük mindazt a szépséget, örömet,

boldog órát, amit emberi szívek szeretetének napsütéséből kaptunk elmondhatnánk: ebből valóban be lehetne rendezni egy földi mennyországot. Nem egy-két ünnepnapra, de egy egész életre.

Az ember karácsonykor tudja meg, hogy a szeretet Istentől való és hogy Isten maga a szeretet. Ha valaki karácsonykor kinyitja Bibliáját, a boldog betűkön át benézhet Isten otthonának ablakán. És látni fogja a minden titkok titkát: Isten arcát, a legnagyobb szeretet egyetlen könnycseppjében visszatükröződni az életet. Ha valaki karácsonykor Isten arcára néz, egyszeriben megtudja, hogy a karácsonyt Isten akarja. A szeretetet ő adja, és az egész tündöklő karácsonyi varázslat az ő álma volt. A szeretet — Isten szívdobogása.

Nem mi csináljuk a karácsonyt. Mi csak játsszuk néhány napig, ideig-óráig, mint a gyermek, azután a legtöbbször elrontjuk. Jóságunk fája hamar elszárad, szeretetünk lángja hamar kialuszik. Talán gyorsabban, mint ahogy elhervadnak a zöld karácsonyfaágak, vagy ahogy elfogy a karácsonyi gyertyaláng.

A karácsonyt Isten alkotja, szüntelen és szakadatlan szeretettel. Úgy érkezünk meg erre a földre, mint egy kicsi karácsonyfa, amit Isten egy életen át mindennap díszít, csodákkal megrak, örök karácsonyban tart. Lelkének lángjai lobognak rajtunk, s ha kialusznak, újra meg újra felgyújtja őket. Ha végig nézünk életünkön, el kell ismernünk, hogy valóban mindennap angyaljárás volt nálunk. Isten nem szűnt meg szeretni egy pillanatra sem. A csodák csillogó karácsonyestéje volt minden pillanatunk. Isten szeretett minket otthonnal, szülői szívvel, kenyérrrel, örömmel, sikerekkel s a boldogság angyali énekével. Lehet, hogy mi százszor elrontottuk karácsonyi ajándékait, de Isten százszor mást és újat adott helyükbe. Új reményt, új napot, új ígéretet. Azt, hogy ha messze is vitt el utunk, a sors vak ösztöne — Isten karácsonyi házába újra van és lehet megérkezés.

Érkeztünk-e már meg valaha karácsonyestére a szülői házba? Emlekezünk-e édesapánk meleg arcára, a forró és boldog édesanyai csókra, amely átölelt, sírt és nevetett egyszerre az örömtől? Így vár minket haza ezen a napon is, a karácsonyt készítő örök szeretet — Isten. A karácsonyi szeretet tisztán és világosan, igazán és érthetően az evangéliumból hangzik felénk: „Ne féljetek, mert íme örömet hirdetek néktek“ Jöjjetek énhozzám mindnyájan.

Minden karácsonyfa mögött Isten áll. Minden öröm, ajándék és meglepetés mögött meg kell hallanunk Isten szeretetének szívdobbanásait. Minden reánk néző karácsonyi arc, karácsonyi jóság mögött a bennünket szerető Isten atyai arcát. Azt kell meglátnunk a mai napon, hogy minden karácsonyi „angyaljárás“ csak egy estének, egy napnak az öröme, vidám és boldog varázslata, de Isten szeretete örökre velünk van. Ez a mi legnagyobb karácsonyi ajándékunk, szép örömünk, boldog meglepetésünk és örök útítársunk ünnepeken és hétköznapiakon, életben és halálban.

Karácsonykor Isten újra kitarja szívét az ember előtt, mint a szülő, az édesanya, aki hazavárja gyermekét. Isten hívása azért hangzik felénk, mert szeretetet akar adni. Azért hív, mert azt akarja, hogy mi is olyanok legyünk, mint ő, Őhöz hasonlóak, hogy mi is szeressünk. Hogy amint ő készített és készít nekünk boldog karácsonyestét és otthonot, úgy mi is készítsünk másoknak. Szeretteinknek, sokaknak, minden-

kinek; mindazoknak, akiket ránk bízott, akiknek karácsonyi ajándékait a szívünkbe és kezünkbe, az otthonunkba adta. Ezért soha ne maradjon nálunk a más karácsonyi öröme, karácsonyi ajándéka, karácsonyi boldogsága.

De a szeretettel sietni kell! Életünk maga is karácsonyfa, és minden nap kiálszik rajta egy gyertyaláng. Mindennap kevesebb lesz életfánk egy mosolygó jóságalmával, s ahogy telnek a napok, — a megértés, a megbocsátás, a segítség soha vissza nem térő nagy alkalmai, úgy lesz kopárabb, szárazabb, szegényebb életünk.

A szeretettel sietni kell! Akinek gyermeke van, siessen szeretni! Erre a mindent megszépítő és mindennek értelmet adó szent érzésre felhangolni kis szívét és arcát a betlehemi Jézus arcára szépíteni. Nevelni szeretettel és szeretetben úgy, hogy mire felnő, Istenre hasonlítson. Az ő boldog gyermeke legyen.

Akinek van még édesanyja és édesapja, siessen szeretni! Megmutatni szívét, szeretetét és háláját. Egy boldog karácsonyt csókolni a szívére azért a sok szép, felejthetetlen karácsonyért, amit neki a szülői szív egy életen át boldog önfeláldozással adott és angyalok ajkával eldalolt.

Akinek van hitvestársa, testvére, vagy feléje dobbanó szív karácsonyi könnye, siessen szeretni a másikat. Boldogítani és mennyországot adni. Ki tudja milyen kevés az idő, amikor életünk karácsonyfáján csonkig égnek le a gyertyák.

A szeretettel sietni kell! Siessünk szeretni mindenkit. Jóbarátot, haragost és ellenséget. Tegyük otthonná a világot. Mutassuk meg és adjuk Istent mindenkinek a szereteten át, hogy őt mindenütt és mindenkiben megtaláljuk.

Siessünk szeretni Istent. Ilyenkor van a legközelebb hozzánk, ilyenkor érezzük igazán, hogy ő szerető Atyánk. Siessünk szeretni! Hiszen alig néhány óra és egy karácsony megint oda lesz életünkéből.

Siessünk szeretni Jézust, aki ma született, aki azért született, hogy a miénk legyen, hogy jóra tanítson, hogy magunkra eszméltesen, hogy Istenhez vezessen. Siessünk! Még nem dőlt el a sorsunk, Isten szeretete még megszülethet bennünk, még testet ölhetnek életünkben az ő gondolatai.

Karácsony ünnepén így vegyük át Isten szeretetének ajándékait, és így adjuk tovább boldogan az embereknek. Hogy boldog békétől és sok szép örömtől legyen áldott az ünnepünk, s mi megmaradjunk Isten szeretetében. Mert az Isten szeretet s aki a szeretetben marad, Istenben marad s az Isten is őbenne.“ Ámen.

BIBLIAI FOGALMAK

BARÁT

2Móz 33,11 Az Úr pedig színről-színre beszél Mózással, ahogyan egyik ember beszél a másikkal (barátjával).

Jak 2,32 Ábrahám . . . Isten barátjának nevezetett.

Lk 12,4	Nektek, barátaimnak mondom
Jn 15,4	Ti barátaim vagytok, ha azt teszitek, amit én parancsolok nektek.
Jn 15,13	Nincs senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja barátaiért
1 Sám 18,1	Jónátán lelke összeforrt Dávid lelkével. Úgy megszerette őt Jónátán, mint önmagát.
Zsolt 88,19	Elszakítottad tőlem jóbarátaimat, már csak a sötétség ismer engem.
Zsolt 112,8	Testvéreimért és barátaimért mondom: Békesség neked!
Zsolt 35,14	Úgy jártam-keltem, mintha barátomról, testvéremről lett volna szó.
Péld 17,17	Mindig szeret a barát, de tesvérré a nyomorúságban válik.
Péld 18,24	De van olyan barát, aki ragaszkodóbb a testvérnél.
Péld 27,9	Az olaj és a jó illat vidámit, de a jó barát lélekből jövő tanácsa is.
Péld 27,10	Barátodat és apád barátját ne hagyd cserben!

BÁTORSÁG

5Móz 31,6	Legyetek erősek és bátrak, ne féljetek és ne rettegjetek tőlük, mert maga az Úr, a te Istened megy veled, nem hagy el téged, és nem marad el tőled.
Józs 1,7	Csak légy igen erős és bátor, őrizd meg, és tartsd meg azt a törvényt, melyet Mózes az én szolgám parancsolt neked.
1Krán 19,13	Légy erős, szedjük össze az erónket népünkért és Istenünk városaiért!
1Krán 28,20	Légy erős, légy bátor és cselekedj! Ne félj, és ne rettegj, mert az Úristen, az én Istenem veled van.
ApCsel 4,29	Most pedig, Urunk, add meg szolgálóidnak, hogy teljes bátorsággal hirdessék igédet.
Ef 6,19—20	Adassék nekem az ige, ha beszédre nyitom a számat, hogy bátran ismertessem meg az evangélium titkát... hogy bátorságom legyen azt úgy hirdetni, ahogyan kell.
Zsolt 27,14	Reménykedj az Úrban, légy erős és bátor szívű, reménykedj az Úrban!
Ef 3,12	Öbenne van bátorságunk és szabad utunk bizodalommal a benne való hit által.

ERŐ

Jer 10,12	Az Úr ereje alkotta a földet, az Úr bölcsessége szilárdította meg a világot, az ő értelme feszítette ki az eget.
Zsolt 27,1b	Életemnek ereje az Úr, kitől rettegnék?

Zsolt 89,14 Hatalmas a te karod, kezed erős, jobbod felséges,
 1Krón 29,12 A te kezekben van az erő és a hatalom, a te kezéd te-
 het bárkit nagygyá és erőssé.
 ApCsel 1,8 Erőt kaptok, amikor eljön hozzátok a Szentlélek.
 Mik 3,8 Engem azonban betölt az Úr lelke erővel, igazsággal és
 hatalommal.
 Róm 15,13b Bővölködjetek a reménységben a Szentlélek ereje által.
 Róm 8,26 Ugyanígy segít a Lélek is a mi erőtlenségünkön.
 2Tim 1,7 Mert nem a csüggedés lelkét adta nekünk az Isten, ha-
 nem az erő, a szeretet és a józanság lelkét.

ESZMÉK — GONDOLATOK

Uram, ki titokzatos magasságokban lakol, de azért semmi nincs hoz-
 zánk közelebb, mint mindenütt jelenlévő mivoltod (Augusztinus).

*

A szentírásban sehol sem olvastam, hogy Isten ígését tűzzel-vassal
 kell terjeszteni... Nincs nagyobb esztelenség, sőt lehetetlenség, mint
 külső erővel kényszeríteni a lelkiismeretet s a lelket, aki felett hatalom-
 mal csak teremtője bír (Dávid Ferenc).

A lélek halhatatlansága olyan valami, ami a legjobban érdekel, és
 oly mélyen érint bennünket, hogy minden érzésnek előbb ki kell belőlünk
 halni, mintsem ennek igaz megismerése iránt közönyösek lehessünk
 (Pascal).

*

Az olyan hit, mely az embert sötétté teszi, hamis; mert az embernek
 Istent vidám szívvel és nem kényszerből kell szolgálnia (Kant).

Egy nagy ember barátsága az Isten ajándéka (Voltaire).

Halál ellen nincs fű a kertben (Mikes Kelemen).

*

Minden harc emberek közt, testvérharc (Victor Hugo).

*

Tartsa meg mindenki saját hitvallása formáit; ez szükséges. De a fő-
 dolog mégis az marad, hogy embertársaival jót tegyen (Széchenyi István).

*

Hol van az a hírnév, mely oly boldogságot adna, mintha valaki négy-
 szemközt azt mondja nekünk: „Benned meg lehet bízni!“ (Foerster).

*

Az önálló lét azonos a végtelenséggel. A végtelenség tökéletes, ragyogó diadala az önálló lét (D. H. Lawrence).

*

A beszéd, a gondolatok szabad kinyilvánítása, zsilipemelés a lecsukott szájak gátja mögött felgyült néma, mozdulatlan gondolatenger számára (Balázs Ferenc).

*

Az egyén, ha öncélúvá válik, betegség, csak a közösség a megtartó erő (Szabó Dezső).

*

Mi lenne, hogyha egyszer nem sietnél s megállnál egy tónál: Genezáretnél? (Áprily Lajos).

*

Minden atyának az a jámbor kívánsága, hogy ami neki hiányzott, azt a fiában valósítsa meg, olyanformán, mintha így a fiában újraélné az életét (Szilágyi Lajos).

*

A tudás hatalom, s a hatalom veszélyes. Nem adható akárki kezébe. Csak azokéba, akik méltók rá (Kodolányi János).

*

Az öröm bánatot eszik / az öröm téged szolgál / és engem / és a szépet / s mindent ami igaz (Szilágyi Domokos).

*

A világ borzalmas, értelmetlen. A reményt, hogy minden értelmetlenség és borzalom mögött értelem lappang, csak azok őrizhetik meg, akik mégis szeretnek (Friedrich Dürrenmatt).

*

Olyan hit kell, mely tudással társul, olyan hit, mely tetté válik (Jevgenyij Jevtusenko).

*

A világ nehézségei és veszélyei nem abból adódnak, hogy nem találunk választ kérdéseinkre, hanem abból, hogy a válaszokat pusztításra, uralomvágyunk kielégítésére fordítjuk (Szentgyörgyi Albert).

*

Nemcsak a föld, az ember sem hoz termést, ha műveletlen marad (Horváth Imre).

Egyházi Képvisező Tanács

folyó évi harmadik gyűlését október 1-én tartotta. Tárgysorozatán szerepeltek: az előző ülés óta elnökiileg elintézett fontosabb közigazgatási és gazdasági ügyekről szóló jelentések, a Missziói és Gazdasági Bizottságok, valamint a Nyugdíj- és Segélypénztár Vezető Tanácsának jegyzőkönyvei, különböző jelentések az unitárius teológiai hallgatók lelki neveléséről, a Protestáns Teológiai Intézet 1986—87-es tanévről, a teológiai felvételi vizsga eredményéről, a nyári lelkésztovábbképző tanfolyamról, az Unitárius Világszövetség (IARF) teológiai konferenciájáról és 26. kongresszusáról, az egyházi központ anyagi helyzetéről és a földrengéskárosult egyházközségek megsegítéséről.

Negyedik évnegyedi gyűlését az E. K. Tanács november 26-án tartotta. Ennek a Főtanácsot előkészítő gyűlésnek napirendjén a következő fontosabb tárgysorozati pontok szerepeltek: az elnökiileg elintézett fontosabb ügyekről szóló jelentés, a Missziói, Valláserkölcsei-nevelési és a Pénzügyi Bizottság, valamint a Nyugdíj- és Segélypénztár Vezető Tanácsának jegyzőkönyvei, a teológiai hallgatók ösztöndíja, a feketehalmi és vajdahunyadi szórványok leányegyházközséggé alakulása, az esperesi vizsgalószéki és az egyházközi közgyűlések jegyzőkönyvei, az egyházközi közgyűléseken tartott választások, tiszteletbeli címek adományozása, a brassói második egyházközség megalakulása, az 1988. évi egyetemes egyházfenntartás és központi juttatások, a kisnyugdíjasok segélye, a Protestáns Teológiai Intézet szubvenciójának és az építkezésjavítási segélyek megállapítása, az egyházi központ és a Nyugdíjpénztár 1988. évi költségvetése, valamint az E. K. Tanács általános jelentése.

Egyházi Főtanács

december 5—6. napjain tartotta meg ez évi rendes ülését. Szombaton, december 5-én a gyűlés dr. Barabássy László főgondnok elnöki megnyitó beszédével kezdődött. A Főtanács üdvözlő táviratot küldött Nicolae Ceaușescu államelnöknek.

A szombat délután előterjesztett püspöki és a következő nap bemutatott E. K. Tanács-i jelentést a hozzászólók kiértékelésükkel és javaslataikkal elemezték és jövőre néző terveket ismertettek. Kiemelkedő volt a világi főtanács-i tagok értékes, előrettekintő hozzáállása a felmerült kérdések elemzésében. A felszólalók nagyra értékelték a végéhez közeledő püspöki vizitációt, foglalkoztak a népesedési adatokkal, a pásztorációval, a teo-

lógiai hallgatók létszámával, a külföldi kapcsolatokkal, az egyházi kiadványokkal, az építkezés-javítási kérdésekkel, valamint az egyház pénzügyi helyzetével.

Ezután előterjesztésre került az Unitárius Világszövetség (IARF) Berkeley-i teológiai konferenciájáról és a Palo Alto-ban (Kalifornia) tartott 26. kongresszusáról szóló jelentés.

A továbbiakban a Főtanács tárgyalta a Nyugdíj- és Segélypénztár jelentését, az egyházi központ és a Nyugdíjpénztár 1986. évi zárszámadását és az 1988. évi költségvetését. Jóváhagyta a második brassói egyházközség megalakulását „2. sz. újjvárosi unitárius egyházközség“ néven. Jóváhagyta a vajdahunyadi és feketehalmi szórványoknak leányegyházközséggé alakulását 1988. január 1-től. A megüresedett tisztségekre: a Főtanácsba és a Gazdasági Bizottságba 1—1 tagot, a Pénzügyi Bizottságba pedig elnököt és 2 tagot választott. Jóváhagyta az egyházköri közgyűléseken tartott választások eredményét.

A tárgysorozat további részében sor került tiszteletbeli egyházközségi címek adományozására és az E.K. Tanács által meghirdetett egyházi beszédpályázat eredményének kihirdetésére. Végül a Főtanács jóváhagyta Farkas Dénes központi ellenőr kinevezését a főszámvevői állásba és Durugy Lóránd alkalmazását a központi ellenőri állásba. A Főtanács a következő Zsinati Főtanács helyéül a székelykeresztúri egyházközséget jelölte ki.

A Főtanács Bizottság általános jelentésében a következő megállapításokat tette: a nagy lélekszámú városi egyházközségeket meg kell osztani, mert egy lelkész nem tudja ellátni a pásztorációs feladatokat; az egyházkörök egészítsék ki választás útján vezetőségüket; a megüresedett gyakorlati tanszék betöltendő. Főtanács Bizottság köszönetet mondott Nagy Ernő afiának 15 darab Nagy Albert-festmény ajándékozásáért.

A Főtanács alkalmával szombaton este Török Elek nyárádgálfalvi lelkész Lk 7,20 és vasárnap délelőtt Fazakas Károly úrmösi lelkész Jn 19,27 alapján tartott egyházi beszédet.

A főtanács gyűlés befejezése után, a Teológiai Intézet ótkezdejében tartott közebéden, Jenei Dezső főtanács tag, a Gazdasági Bizottság elnöke mondta a hagyományos pohárköszöntőt a Berde-serleggel.

Lelkészi értekezletek

Az idei utolsó lelkeszi értekezleteket egyházköreinkben október 22. és november 14. között tartották. A közérdekű előadást Kiss Alpár baróti lelkész készítette „A monarchia megdöntésének és a köztársaság kikiáltásának 40. évfordulója“ címen. A teológiai értekezleten Rezi Elek tanársegéd tartott előadást „Hogyan imádkozunk; az imádkozás fajtái és módszerei“ címen. A teológiai értekezlet keretében megtárgyalták az Unitárius Világszövetség teológiai konferenciájáról és 26. kongresszusáról szóló jelentést. Az értekezletek alkalmával a kolozs-tordai egyházkörben Kolozsváron Buzogány Sándor sinfalvi, a maros-küküllői egyházkörben Marosvásárhelyen Nyitrai Csongor ádámosi, a székelykeresztúr-udvarhelyi egyházkörben Székelyudvarhelyen Keresztes Sándor humoródszentpáli és a sepsiszentgyörgyi egyházkörben Brassóban Orbán Fitori Dezső kálnoki lelkész végzett szószéki szolgálatot.

Lelkésznevelés

A Protestáns Teológiai Intézet 1987—88. I. félévi előadásai december 17-én fejeződtek be. A karácsonyi ünnepek alkalmával a teológiai hallgatók legációk szolgálatát végezték.

Püspöki vizitáció

Dr. Kovács Lajos püspök október és november hónapban tovább folytatta püspöki vizitációját. Október 21-től a következő egyházközségeket látogatta meg: Torockó, Torockószentgyörgy, Nagyenyed, Torda, Kövend és Alsójára. November 28 és 30 között a szászrégeni és jeddi leányegyházközséget, valamint a marosvásárhelyi egyházközség meglátogatásával befejezte a maros-küküllői egyházkör vizitációját.

A püspöki vizitáció keretében megvizsgálták az egyházközségek valláserkölcsi életét, ingó és ingatlan vagyonát és ügyvitelét; keblitanácsi gyűlést és istentiszteletet tartottak, melyen imát mondott András György előadótanácsos és prédikált dr. Kovács Lajos püspök.

A püspöki vizitáció munkálataiban részt vett a főtisztelendőösszony, András György előadótanácsos és Farkas Dénes főszámvevő. A vizitáció minden egyházközségben szeretetvendégséggel zárult.

Felekezeti teológiai konferencia

November 3—4. napjain a bukaresti Ortodox Teológiai Intézetben tartották az 50. felekezeti teológiai konferenciát, amelyen a hazai vallásfelekezetek vezetői, teológiai intézetek rektorai és professzorai, teológiai szemináriumok képviselői, püspökhelyettesek, tanácsosok, egyházi kiadványok szerkesztői és doktorjelöltek vettek részt. Egyházunkat dr. Kovács Lajos püspök, dr. Erdő János főjegyző, dr. Szabó Árpád teológiai tanár és Rezi Elek tanársegéd képviselte.

A konferencia első napján a résztvevők a Köztársaság kikiáltásának 40. évfordulójáról emlékeztek meg. Az ünnepi előadást dr. Nicolae Corneanu metropolita tartotta: „Az egyházak élete a Köztársaság négy évtizedében — a vallásszabadság állami biztosítása. Az egyházak hozzájárulása az ország gazdasági-társadalmi fejlődéséhez, Románia nemzetközi hírnevének megőrzéséhez és a béke védelméhez“ címen. Az előadást számos hozzászólás követte. Egyházunk részéről dr. Kovács Lajos püspök és dr. Erdő János főjegyző szoltak hozzá. Dr. Kovács Lajos püspök többek között hangsúlyozta, hogy „Az unitárius egyház a jövőben is, még inkább mint eddig, törekedni fog, hogy a lelkeszei és hívei odaadó munkával és imádsággal, mindenben eleget téve állampolgári kötelességüknek, szolgálják a haza építésének és fejlődésének ügyét“.

A konferencia első napján a munkálatok eredményeit az ortodox egyház pátriárkája, Teoctist Arăpașu foglalta össze, majd a résztvevők táviratot intéztek Nicolae Ceaușescu államelnökhöz.

A második nap az ökumenikus együttműködés eddigi eredményeit és jövőbeli kilátásait értékelték a következő előadások: „A felekezetek

ökumenikus tevékenységének kiértékelése és perspektívái az 50. felekezeti teológiai konferencia és az első konferencia óta eltelt 25 év alatt⁴. A témát három előadó tárgyalta: dr. Dumitru Radu bukaresti prorektor, dr. Péntek Árpád kolozsvári rektor és Hans Klein nagyszebeni professzor. Az előadásokat hozzászólások követték. Egyházunk részéről felszólalt dr. Szabó Árpád tanár.

A konferencia munkálatait a rektor és prorektorok bizottsága foglalta össze. A bizottság megállapítása szerint az ökumenikus együttműködés 25 éve és az eddig tartott 50 felekezeti teológiai konferencia az egyházak részére eredményesnek és hasznosnak bizonyult. A kölcsönös tisztelet és keresztényi szeretet légköre uralkodott a konferenciákon, előmozdította egymás jobb megismerését, az egymás iránti közeledést és az ember szolgálatát. Az eddigi eredményes tevékenység mutatja a jövőbeni munkálkodás útját is. Ez az út a hit, a szeretet, a béke és az élet ügyének magasabb fokú szolgálata. Ennek érdekében Istenbe vetett bizalommal, egymás szeretetének és tiszteletének tudatában folytathatjuk az ökumenikus együttműködést.

Személyi változások

Pap László bágyoni segédlelkész meghívás alapján november 1-től az egyházközség rendes lelkészévé neveztetett ki.

Farkas Dénes pénzügyi ellenőrt az E. K. Tanács október 1-től kinevezte a megüresedett főszámvevői állásra.

Durugy Loránd afiát október 1-től az E. K. Tanács alkalmazta a pénzügyi ellenőri állásba.

Egyházi beszédpályázat eredménye

A Főtanács december 6-án tartott ülésén sor került az egyházi beszédpályázat eredményének kihirdetésére. A beküldött pályamunkák közül jutalomban részesültek a „Válaszd azért az életet“ és a „Megbocsátani vagy elbocsátani“ című beszéd, mindkettő szerzője Szász Ferenc brassói segédlelkész, valamint az „Imádkozz“ című beszéd, szerzője Kelemen Imre ny. lelkész. A jutalomdíjakat dr. Kovács Lajos püspök osztotta ki.

■ *Lelkészbeiktató ünnepély.* A kálnoki egyházközség szeptember 20-án rendezte meg Orbán Fitori Dezső lelkész beiktató ünnepélyét. A kinevezési irat felolvasása után az új lelkész megtartotta beköszöntő beszédét Mk 12, 28—31 alapján. Ezt követte dr. Kovács Lajos püspök beszéde Lk 22, 24—27 alapján. Orbán Fitori Dezsőt hivatalába Gál Jenő esperes iktatta be. Az üdvözlések során az új lelkészt köszöntötték Téglás Árpád gondnok az egyházközség, Török Áron sepsiszentgyörgyi lelkész az egyházkör és Erdélyi Zsombor református lelképásztor a helybeli gyülekezet nevében. A beiktató ünnepély szeretetvendégséggel ért véget.

■ A *Protestáns Teológiai Intézet*ben október 24-én doktorrá avatták Plajer Dietmar medgyesi evangélikus lelkészt.

■ *Diether Gehrmann*, az IARF főtitkára, látogatást tett egyházunknál november 10—11. napjain. Itt tartózkodása idején megbeszélést folytatott az elnökséggel a jövő évben Kolozsváron rendezendő IARF európai teológiai konferencia tárgyaról és szervezési kérdéseiről.

■ *D. Nagy Gyula* püspöki szolgálatának 25 éves évfordulóját ünnepelte a kolozsvári Református Egyházkerület november 20-án. Az ünnepélyen egyházunkat dr. Kovács Lajos püspök képviselte.

■ *D. Dr. Dávid Gyula*, a kolozsvári Református Egyházkerület volt főjegyzője, a Protestáns Teológiai Intézet ny. rektora november 14-én, Kolozsváron elhunyt. A Házsongárdi temetőben november 18-án helyezték örök nyugalomra.

Halottaink

Özv. Kolcsár Jánosné Fazakas Mária, Kolcsár Sándor marosvásárhelyi esperes-lelkész édesanyja, szeptember 14-én elhunyt. Szeptember 17-én temették el a marosvásárhelyi református temetőben. A temetési szertartást Kovács István gyakorló segédlelkész végezte.

Albert Lőrinc bölöni lelkész, 54 éves korában, december 31-én, tragikus módon Sepsiszentgyörgyön elhunyt. 1933-ban született Bölönben; teológiai tanulmányait a Protestáns Teológiai Intézet Unitárius tagozatán végezte el 1952—1957. években. 1957-től két évet Iszlóban, 1958-tól 1967-ig Abásfalván és végül Bölönben szolgált.

1988. január 14-én temették el a bölöni unitárius temetőben. A temetési szertartást Gál Jenő esperes végezte Zsolt 62,2 alapján. A sírnál búcsúbeszédet mondtak: Farkas Dénes az egyházi központ, dr. Dakó Bálint felügyelőgondnok, Török Áron, Fazakas Károly lelkészek az egyházkör, Biró Árpád az egyházközség, valamint Bencző Dénes lelkész és Deák János az abásfalvi egyházközség nevében.

Emlékük legyen áldott!

Hűség és szolgálat. Emlékkönyv D. Nagy Gyula püspöki szolgálatának 25 éves évfordulójára. A kolozsvári Református Egyházkerület kiadása, 1987. 351 l.

A kolozsvári Református Egyházkerület kiadásában megjelent munka értékes tanulmánykötet és hasznos útmutató a hazai református teológia tevékenységéről. A könyv D. Nagy Gyula püspöki szolgálatának 25 éves évfordulója alkalmával jelent meg. A negyvenhárom erdélyi református püspök közül egyedül D. Nagy Gyula érte meg püspöki szolgálatának 25 éves jubileumát. E negyedszázad alatt püspöki tevékenységének meghatározója a hűség és szolgálat. Az Emlékkönyv előszavában annak szerkesztői így nyilatkoznak: „Hálásak vagyunk Istennek, hogy e negyedszázadban egyházunkat megtartotta. A hála mellett megszólal szívünkben a reménység: Isten velünk lesz ezután is“.

Az Emlékkönyv egy-egy tanulmányban foglalkozik D. Nagy Gyula püspök életével és 25 éves püspöki szolgálatán keresztül a kolozsvári Református Egyházkerület utolsó negyedszázadával (1962—1987). A korábbi tizenhét tanulmány a biblika, rendszeres, történeti és gyakorlati teológia területéről nyújt képet. Szerzői a jelenkori hazai református teológia ismert művelői. Erdemesnek tartjuk röviden végigtekinteni a dolgozatok témáján.

Kozma Zsolt: „Közösségben Istennel“ című dolgozatában az 1Móz 1,26—27 versek alapos biblika-teológiai vizsgálatát nyújtja.

Bustya Dezső a Jób-legendáról és Jób könyvének egyetemességéről értekezik.

Molnár János bemutatja az énekeseket, hangszereket és feliratokat a zoltárokban.

Eszenyeiné Széles Mária „az engedetlen szolgáról“, Jónás prófétáról közöl átfogó tanulmányt.

Geréb Zsolt a történetkritikai iskola Jézus-kutatását mutatja be.

Teleky Mihály a Timoteushoz írt második levél magyarázatát közli.

Nagy László „Az imádság kérdése a XX. századi Pál-kutatás első évtizedében“ című témával foglalkozik.

Csutak Csaba: „Az evangélium és a törvény“ és Juhász Tamás: „Tanítás — építés — hitvallás. A heidelbergi káté egyházi jellege“ címen a rendszeres teológia köréből közölnek tanulmányokat.

Gálfi Zoltán történeti, teológiai és filológiai körültekintéssel tárgyalja a Zoltárok első magyarnyelvű fordítását (1436—1439).

Nagy József, Kálvin és Béza barátságát, valamint reformátori szolgálatukat mutatja be Kálvin leveleinek tükrében.

Mózes András Abats János életét és szolgálatát elemzi püspöki hivatala megkezdéséig.

Péntek Árpád részletes tanulmánya az ótordai református templom építéstörténetével foglalkozik. Értékes Torda reformációjának a bemutatása, amelyben unitárius vonatkozások is előfordulnak.

Sipos Gábor a krasznai kókuszdíó pohárról szóló dolgozata az ötvös-művészet tárgyi emlékét idézi.

Borbáth Dániel: „Kijelentés, Szentírás, igehirdetés“ és Csiha Kálmán: „Az igehirdető személyisége a prédikációban“ címen a gyakorlati teológia köréből közölnek dolgozatokat.

Az Emlékkönyvet Vetési László összeállításában megjelent kronológiai áttekintés zárja a kolozsvári Református Egyházkerület negyedszázadáról.

A kötetet Sipos Gábor és Vetési László szerkesztette és gondozta; összeállításának lényeges munkáját Gálfy Zoltán végezte.

A kiadvány értékét emeli a szöveg közti és a mellékleteken levő rajzok — Debreczeni László grafikái —, valamint a templomok és úrvacsorai edények fényképei. A könyv igényes nyomása és szép külalakja a nagyváradi Crişana nyomdávalalatos gondos munkáját dicséri.

Az Emlékkönyvet olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Rezi Elek

Előfizetőink figyelmébe

A Keresztény Magvető előfizetési díja az 1988. évben belföldön és a szocialista országokban évi 100 lej, amelyet belföldön a lelkészi hivatalok útján vagy közvetlenül az egyházi központban (3400 Cluj-Napoca, Lenin út 9) lehet kifizetni.

Magyarországi olvasók a Posta Hírlapiroda külföldi előfizetési osztálya — Budapest VII. Lövölde tér 7 sz. fiókjánál fizethetnek elő. A többi szocialista országokból a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul Export-import presa P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66 címre kell fizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére 200 lej, amely összeg ugyancsak a „ROMPRESFILATELIA“ sectorul export-import presa P.O. Box 12—201 telex 10376 prsfir, Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66 címre fizetendő.



ÎNTRERINDERA POLIGRAFICĂ CLUJ,
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 3019

SEMĂNĂTORUL CREȘTIN

CHRISTIAN SOWER

Revista
Bisericii Unitariene
din R. S. România

Journal of the
Unitarian Church
in R. S. Romania

XCIH • CLUJ-NAPOCA • 1987/4

CUPRINSUL • CONTENTS

Salut Republicii la 40 de ani de la proclamare • Salutation of the 40 Years Old Republic	217
Dr. Lajos Kovács: Evanghelie și Biserică • Account about the Bishop's one Year's Activity	219

STUDII • STUDIES

Dr. Árpád Szabó: Descoperiri arheologice in Ierusalim • Archeological Disco- veries in Jerusalem	231
Sámuel Szabó: Amintirea lui Killyéni Endre • The Memory of Killyéni Endre	241
Dr. János Erdő: Testamentul lui Csíkszentkirályi Bors Mihály • The Testament of Csíkszentkirályi Bors Mihály	247

LUCRĂRI OMILETICE • SERMONS

Ferenc Szász: Alege viața! (I) • Choose Life! (I)	251
Alege viața! (II) • Choose Life! (II)	254
Miklós Székely: Apostolul puterii și al iubirii • The Apostle of Force and Love	258
Dr. Jenő Jakab: Să fie lumină! • Be Light!	260
Dr. Árpád Szabó: Crăciunul: darul lui Dumnezeu • Christmas, the Gift of God	263
Concepte biblice • Biblical Conceptions	265
Idei, cugetări • Ideas, Thoughts	267
VIAȚA BISERICESCĂ ȘI ȘTIRI • CHURCH LIFE — NEWS	269
RECENZII • BOOK REVIEWS	274

Colectivul de redacție • Editors

Președintele și redactor responsabil: dr. Lajos Kovács episcop. Membrii: dr. János Erdő (redactor responsabil adjunct), dr. Árpád Szabó și Dezső Szabó (redactori), György András și Lőrinc Mikó.

Redacție • Editorial Office

3400 Cluj-Napoca, Bdul Lenin nr. 9. R.S. România. Tel. 1 52 71

